

LENGYEL JÓZSEF
BÉCSI PORTYÁK

TARTALOM
BÉCSI KÉPEK A SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDÉBŐL
BÉCS NEM „KEDÉLYES”
SÚLYOS SÚLYTALANSÁG
A SCHUTZBUND ÉS A KOMMUNISTÁK
BELLA GERANT ALII..
A DÖBLINGI HÁZ LAKÓJA
ŐRÜLT VOLT SZÉCHENYI, VAGY NEM VOLT ŐRÜLT?
BÉCSI JELENKOR

BÉCSI KÉPEK A SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDÉBŐL

Életemben először talán 1904-ben voltam Bécsben, vagy 1905-ben. Az emléktől elválasztó, mintegy hatvanöt év elmondását nem teszi nehezebbé. Jól tudják ezt az öregeberek – csak az volna kár, ha ebben szellemi frissességük bizonyítékát látnák. Nagy szó a gyermekkori élmény intenzitása, de nem kevésbé fontos az agy rostálókészsége, mely kihullajtja a lényegtelent. Mégis, az emlékek ily kései rekonstrukciójánál óvatosan szét kell választani az emlékezést a következtetéstől.

Például az biztos, hogy apám nem volt gazdag, és sok mindenben takarékos is volt; sőt mert éppen bécsi útjai kapcsán kívánt meggazdagodni, a szokottnál is takarékosabb. Ebből arra lehetne következtetni, hogy villamossal jártunk a városnak egymástól távol fekvő részeibe. De járt-e már akkor mindenfelé villamos? Nem emlékszem. És nem emlékszem a vendégfogadóra sem. Csak kitalálhatom, hogy valahol a Déli pályaudvar közelében lehetett.

De számításokról, következtetésekről persze egészen lemondani mégse lehet. Mert csak így tudom hozzávetőlegesen megállapítani utazásom időpontját; hogy az 1906 előtt lehetett. Mert tízéves koromban, azaz 1906-ban, már a keszthelyi gimnázium első osztályába jártam, következésképp nem utazgathattam már kényem-kedvem szerint. És íme, eszembe is jutott: keszthelyi gimnazista koromból egy Bécsből kapott ajándék maradt emlékezetes, és leginkább a hozzákapcsolódó, ma már mulatságos kaland. Majd szert keríték elmondására.

A XX. század legelején láttam Bécset, amikor hatévesnél idősebb, tízévesnél fiatalabb voltam. Mintha egy kicsit már tudtam volna írni-olvasni. De biztos, hogy a leobeni osztrák lányok jóvoltából, akik néha a háztartásban és nevelésben segédkeztek, megtanultam valamit németül pötyögni. Ebből később nem sok maradt.

A Déli vasúton utaztunk, Balatonszentgyörgyön szálltunk fel, így mentünk Nagykanizsán, Bécsújhelyen át. Az útirányt már csak azért se kell találgatni, mert maradt pontos emlékem. Apám Bécsújhelyen, Wiener Neustadtban kihajol a vonatablakból, virslit vesz és sört. „Sehol a világon nincs ilyen finom virsli, mint ezen az állomáson.”

Sohasem felejtettem el. Az már nem számít, hogy ezt a tudomásomat sohasem hasznosítottam, hasznosítani meg se próbáltam, bár jó néhányszor átutaztam még Wiener Neustadton. Nem volt virslievés, mert háború volt, vagy mert nem volt pénzem, aztán máskor, mert nem volt étvágyam. Az illet, gondolom, nem aktivizált ismeretanyagnak nevezik.

De lám, megjegyeztem magamnak, hogy hol kapható finom virsli, talán azért is, mert azelőtt csak a Somogyországot átszelő vasúton utaztam (Balatonszentgyörgytől Barcsig közlekedett, és az út eltartott vagy fél napig), ahol kútvízen kívül más semmi sem volt. „Friss vizet tessék!” kiáltozással fogadták a vonatot kis parasztyerekek, és a langyos kútvíz egy krajcárba került. Az eladóknak csak egyetlen poharuk volt, és nekem sohasem ért meg egy krajcárt a vizük... Most pedig Wiener Neustadt! A világ legjobb virslije! A pincérfiúk végigfutnak a vasúti kocsik mellett, feladják az ablakon át a söröskorsót és a virslit, továbbfutnak, és csak visszajövet gyűjtik össze a sok lenyújtott korsót és a pénzt.

Wiener Neustadt után már csak rövid út választott el bennünket Bécstől, és Bécsben aztán Bécs legjobb sörétől, a Sankt Marx-i állatvásártéren. Mert ez nem a világ, csak Bécs legjobb söre volt. Úgy látszik, apám ennél jobb sört is ivott fiatalkorában, hiszen Németországban is járt. Pesten meg – ha felkerült Pestre – a Blumenstocklben, a József nádor téren, Salvator sört ivott.

Mi nem a sörért jöttünk ide (ahol Bécs legjobb sörét mérték). Úti célunk a Sankt Marx-i állatvásár volt, ahol a vágóhidak is voltak. Sok vagonban élő sertést küldött ide az apám,

csupa darán és kukoricán hizlalt „príma árut”. Ezt jöttünk eladni. „Prímát” és „sertést”. Már az úton így mondta az apám: „sertés”, noha odahaza hízott disznó volt a neve, és apámnak nem sertés-, hanem disznóhizlaldája volt, a Forgách grófok régi, düledező kastélyának istállóiban.

Tőlünk, Nagygombától Budapestre vagy Bécsbe egyforma volt a távolság, de Bécsben jobb árat adtak a sertésért. Apám ezt is megmagyarázta (nem hiszem, hogy nekem mondta, de még hangjára, ahogy mondta, is emlékszem): „Bécsben csak príma sertést vesznek. A másodosztályút nem veszi meg a bécsi hentes. Azt legfeljebb, ha Pesten lehet eladni, meg persze vásáron.”

Ennyire emlékszem az utazásból. A következő emlékem már az állatvásár. Ott se az állatokra emlékszem, melyeket kerítéssel szétválasztott helyekre hajtottak, az egyik rekeszből a másikba, egymás hegyén-hátán. Mi meg csak egy helyben álltunk, a kerítés előtt, nem úgy, mint egy otthoni, valódi állatvásáron, ahol nézegettük az állatokat. Kis épület volt a hátunk mögött, egészen a közelben; egy söröző. Kupecsek és hentesek kiabáltak körülöttünk és a söröző nyitott, üveges ajtaja előtt. Én álldogáltam, apám egyik ismerősével tanácskozott, bizonyára valamiféle üzlettársával. Szerb ember volt, a nevére már nem emlékszem, de arra nagyon jól, hogy magasabb volt, mint apám, aki pedig maga is megvolt vagy 180 centiméter. Ez a szerb apámnál is szélesebb vállú volt, szebb is és nagyon csendes beszédű. Fekete, fényes a haja. Kis angol bajusza. Ez is szebb, mint apám kesebajusza. És nagyon finom, szép, városias volt a ruhája. Megtudtam – akkor vagy később, erre már nem emlékszem –, hogy állandóan Bécsben él, és mindig itt van a vásártéren. Ez a szép szerb vagy bunyevác meg-simogatta a fejemet. Senki más észre se vett...

A köpcös, ingujjra vetkőzött vagy bőrzekében izzadó bécsi hentesek egyszerre két-három emberrel is beszéltek, kiabáltak, mintha összevesznének. Aztán egyszerre lecsendesedtek, kivették a zekéjükből vagy a nadrágjuk elülső zsebéből a zsíros, nagy bőrtárcát. „Nézd”, apám megérintette a vállamat. És én láttam, ahogy a nagy, zsíros bőrtárcákból kötegszámra kerültek elő ezresek. A hentes megnyálazta az ujját, és gyorsan egész vagyonokat számolt le annak az embernek a kezébe, akivel az imént még vitakozott. Gondolom – vagy apám akkor mondta –, egy-egy szép úri birtok ára kitelt volna az ezresek közül. Körös-körül itták a sört, izzadtak, rekedt hangon kiabáltak. Újra sört ittak, és néha, ritkán átnéztek a léckerítésen, ahova egyre újabb disznócsordát hajtottak valahonnan, és az állatok boldog nyugalommal várták sorsukat. Boldogan, mert a vagonok ijesztő lármája és szorossága után, megint nyugodtan állhattak mozdulatlan talajon.

De nekem a legcsodálatosabbak mégis a borostás, rekedt hangú, zsíros mellényű, hasas, izzadó, siető vevők voltak; a hentesek, akik a söröket is sietve nyelték, és két korsó sör között ki-kihúzták óriási pénztárcájukat. Ilyen gazdag embereket még sohase láttam. Az ezeknél is sokkal gazdagabb emberekről, akiknek nem zsíros bőrtárcájuk, de csekk-könyvük van, még csak nem is hallottam. Az olyan nagyurakról pedig, akik mögött az inasok áll vagy a titkárjuk, aki fizet, hogy gazdájuknak hozzá se kelljen nyúlni a pénzhez, ilyenekről később is csak hallottam vagy olvastam.

Az egész vásár, vagy amit én abból láttam – mint már leírtam –, itt, a kerítés előtt, a kis vendéglő körül bonyolódott. Nem úgy, mint nálunk a vásártéren, ahol a gerendákhoz kötött lovak, tehenek, disznók, kisborjúk közt bolyongtunk, ahol minden állat mellett ott volt a gazdája, ahol az állat fogának, a ló tomporának, szügyének, patájának, csánkjának, a tehén tőgyének és minden részének szemrevételezése közben és után nagy tenyérbe csapkodások kísérték az alkudozást, és az egész vásártér felett a lacikonyha sült hús-szaga terjengett. Ez a pecsenyeillat, a percek előtt még élő hús szaga a kannibáli múltat hozta orrlíkainkba, és ez a táborozás és zűrzavar, zaj, futkározás és a vásárlás komoly rítusa a szinte elfelejtett őskorba

vezetett. Nálunk a vásáron háziállatokat vettek, megfontoltan és nagy töprengéssel, mert a jól tejelő tehén, a szelíd és dolgozó ló, a hízással hajlamos, egészséges malac vásárlása nagy gond volt. A vevő mindig gyanakodott. Jó állatot miért visznek vásárra? Az eladó pedig azt próbálta mutatni, hogy olyan jószágot árul, amit úgymint megvesznek; ha pedig itt nem vennék meg, könnyen eladja egy másik vásáron. Magyarázta is, hogy csak azért szánta rá magát az eladásra, mert odahaza úgymint túl sok a szép állatja. Vagy mert éppen házat akar venni. Sokszor ez igaz is volt; jó állatokat is eladtak, legtöbbször, mert kevés volt a takarmány. De ezt persze sohasem mondták.

Sankt Marxban nem nézték az egyes állatokat. Csordaszámra vették. „Partie”-ban. A mi szerb barátunk, úgy hiszem, a partie összeválogatásában ügyködött, az áru egyenletes minőségére ügyelt. Itt árut adtak el árusok. Közben rengeteg sört ittak. „Itt van Bécsben a legjobb sör”, hangzott újból apám magyarázata, „mert itt minden percben frissen csapolnak”.

Tehát most a második „leg” forráshelyével is megismerkedtem. A Wiener Neustadt-i vasútállomás: a világ legjobb virslije, Sankt Marx, állatvásártér: Bécs – de csak Bécs – legjobb söre...

A csendes szerb, a kiabáló hentesek, a sörivás hamar unalmas lett, meg hát apám azt ígérte, hogy megmutatja Bécset. Unalmas volt itt a ketrec előtti ketrecben. Mit bántam én az ezresek-től duzzadó erszényeket. Odahaza is örültem már, mikor a marhavásártérről bemehettem a községbe, ahol a sátrak álltak. Ott márcot és méhsört lehetett inni, és mézeskalács volt és babok. „Hét, hét, minden darab hét!”, kiabált egy hang. Izzadt ember gyönyörű „penicilus” késeket mutogatott, amikben dugóhúzó, szemzőkés és csavarhúzó is volt és kiskések, ki tudja, hányféle. A planétásember papagája kihúzta a kék vagy rózsaszín sorscédulát. A gölöncséreknél vásárló asszonyok kopogtatták a köcsögöket, és a Zsolnai sátra tele volt rózsaszínű majolikakorsókkal. A „magyar szabók” fekete posztöltönyöket kínáltak. Kékfestők mérték a réklinek és szoknyának valót. A csizmadiák sátrában lógtak a fényes rámás csizmák. A szíjgyártók jó szagú sátraiknál gyönyörű lószerszámokat, ostorokat, tarisznnyákat kívánt meg a szem. Ízlett az édes márt és a kesernyős-édes méhsör. Itt meg...

Alig vártam, hogy az állatvásár után, végre, bemenjünk Bécs városába.

A Riesenradot felülről láttam és messziről, a Stephanskirchét közelről, a tövéből, tornyai felé emelt arccal.

Nem merem állítani, de mégis úgy hiszem, hogy itt a Stephanskirchénél kaptam azt, amit magasságélménynek neveznek, sőt a templom belsejében a magasba törés élményét, mely, úgy lehet, gótikaélményem – vonzódásom első indítója lett.

Nálunk, odahaza az egyetlen egyemeletes ház „jaj de magas” volt. De amikor először eljutottam Pestre, a négyemeletes házak – ahhoz képest, amit az otthon hallottakból Pest magas házaiként elképzeltem – bizony nem voltak elég magasak...

Ha ma, úgy hiszem is, hogy a Stephanskirchéhez fűződik a gótika „nagy élménye”, mégis kétséges, hogy így volt-e akkor, a körülbelül nyolcéves gyereknel. Hiszen mindjárt ott a közelben volt a Stock im Eisen, amely úgy csalogatta a képzeletet. A göcsörtös, öreg fatörzs telisded-teli volt verve kicsi és nagy szegekkel. Nem ez volt az érdekesebb? Apám a történetét is el tudta mondani. Bizony valamikor itt volt a város határa, és a mesterlegények, mielőtt vándorútra keltek, ide, ebbe a fába emlékül szöveget vertek. Néztam a sok és sokféle szöveget, melyek egészen beborították a fatörzset. Ezt a jelenetet nagyon jól el tudtam képzelni. Hozzánk is beállítottak néha vándorlegények, bot a vállukon, a boton egy keszkenőben minden útravalójuk. Szállást kértek és valami ennivalót. Szállást anyám nem szokott adni, de kenyeret, szalonnát mindig...

Nem sok időm maradt a vándorló mesterlegényekről gondolkozni, mert ott nyomban, a Stephansplatzon bementünk a nagy ruhaüzletbe, ha jól emlékszem, a Rothbergerhez. Mi sem volt természetesebb, mint ez a név. Nálunk, Marcaliban is volt egy nagy szövetbolt, I. C. Berger volt kiírva az üzlet felett egy barna cégtáblára. Icébergernek hívták a falusiak.

A Rothberger persze azért más volt. Az üzletből lépcsőn mentünk fel az emeletre. Földig érő ablakokra emlékszem és utcahosszú sorokban a felaggatott ruhákra. Itt ebben a Rothbergerben nekem vett öltönyt az apám. Mint mindig – és bizonyára anyám pontos utasítása szerint –, olyan nem kedvemre valót, lötyögőset, lábikráig lógó nadrággal. Ez is egy „majd belenősz” ruha volt. Mindig ilyet kaptam, és mindig elszaggattam, mielőtt még belenőhettem volna.

Egyszer – talán éppen akkor – kaptam egy szürke lódenöltönyt, melyhez zöld mellény is járt és a mellényen gyönyörű, fénylő pitykék. A mellényre, bevallom, nagyon büszke voltam. Csakhogy nagy baj lett belőle, mert a „német” ruha miatt csúfoltak a gyerekek. Ennek verekedés lett a vége, és én könnyezve, de bátran verekedtem. Bátran, de könnyezve, tudván, hogy rossz ügyért, a német ruha becsületéért verekszem.

Apám dicsérte a Rothbergert, mondván: „Nagyobb, mint a pesti boltok és ami fő, szabott árak vannak. Nem úgy, mint a pesti boltokban, ahol alkudni lehet, de kell is, és azért mégis becsapják az ember gyerekeit.”

A Rothberger mellett, ugyancsak a Stephansplatzon volt a C. Trau tea- és kávéboltja. A Trau ház két- vagy háromemeletes volt, de nagyon keskeny. Ahogy most emlékszem, öt-hat lépés volt egész szélessége. Egyetlen bejárata volt, mellette a kirakatablak, abban egy nagy japán váza. Sötétes, mély helyiségbe jutottunk, ahol csodálatosan finom teailat áradt a zsákokból, a vörösesbarna mahagónipultokból és polcokból. A C. Trau üzletében semmit se vásároltunk, ez csak udvariassági látogatás volt. A C. Trau évenként elküldte árjegyzékét, és mi megrendeltük az egész évre elegendő teát és kávé, amit mindig szép fadobozban hozott a postás. Talán fél kiló teát, két-három kiló kávéhozattunk. Ennél több nem kellett; mivel én akkori-ban még nem sokat teáztam és kávéztam.

A jó szagú, sötétes bolt hátsó felében (japán vagy kínai) írásjelekkel ékes, nagy bálák álltak. A segédek halkán, udvariasan, de sietősen végezték sok munkájukat. Velünk a főnök társalgott.

Így volt ez a század elején. Az első világháború után, a húszas években, amikor újra bementem a C. Trauhoz, a régi boltba, az üveggel elrekesztett irodahelyiségből egy nagyon piros orrú férfi jött elő. Tulajdonos és segéd egy személyben, és én az egyetlen vevő. A szép polcok félig üresek. De a tea, amit vettem, akkor is nagyon finom volt, azt hiszem, még mindig ez volt a legjobb tea Bécsben. Kávé nem vettem. Emigráns kávéházba jár ugyan melegedni, találkozni, közben egy tejeskávé is megiszik, és hozzá sok zsemlét eszik, de otthon nem főz kávé. És ha talán kávé venne, azt már a Meinlnél venné.

1969-ben (és nyilván már jó pár éve) a Rothberger széles és a Trau keskeny háza helyén új üzletház áll. És pontosan ott, ahol valamikor a szolid Trau-cég a legjobb teájára volt büszke, most a Darvas – a Budapesten oly ismert Darvas – butikja áll és virul, és orkánok és harisnyák divatszíneiben virágzik. Magyar pénzért árul, magyar balekoknak.

Egyébként, úgy tudom, a Trau-cég valamilyen oldalági leszármazottjai ma is teakereskedők. De ők már nem a régi C. Trau. Bécsben pedig még inkább elszaporodtak a Meinel-cég boltjai. Ez a rég ismert cég mostanság már nemcsak teával és kávéval kereskedik, de mindenfélét árul, a jómódú elővárosokban (szinte) egész ABC-áruházai vannak. Meinel modern lett, haladt a korral, ahogy mondani szokták, a régi Trau eltűnt.

A Stephansplatzról a Burgon át egy nagy térre értünk, ahol óriási talapzaton, rettenetes nagy bronzszéken, rettenetes szélességében ült egy királynő, Mária Terézia. A nagy téren szemben egymással két díszes épület, egészen egyformák, mintha egymás tükörképei volnának. „Ott pucér fehérnépek képei vannak, nem neked való” – mutat az egyik épületre apám, aki in natura (talán már akkor tudtam, hiszen figyeltem az otthoni veszekedéseket), nagyon szerette a pucér fehérnépeket. Bementünk a másikba, melynek Természettörténeti Múzeum volt a neve. Úgy rémlik, bementünk. Mintha valami szép, fényes kristályokra emlékeznék. Üveg-tetejű asztalokban voltak, bársonyon. Könnyen lehet az is, hogy máskorról vagy máshonnan emlékszem efféleire.

Ott a két nagy múzeum közt apám bizonyára hasonlított Mikoschhoz, a régi bécsi vicclapok állandó figurájához, aki nem érti a császárváros csillogó csodáit, tört németiséggel beszél, nem érti, azaz félreérti a feliratokat, magyarázatokat. Szóval, nevetséges figura. Íme: Mikosch a fiával a múzeumnál...

Azóta is akármikor, akárhonnán jöttem Bécsbe, egy kicsit az ostoba Mikoschnak éreztem magamat, eltévedtnék és szegénynek, aki a bécsiek szemében „der Zug’raste”, akit környöztelenül megkülönböztetnek a nagyszámú idegentől, akik a „Fremdenverkehr”, az idegenforgalom szubjektumai...

De aztán másnap kijutottunk a nagy városból. Miféle járművei mentünk? Csak feltételezem, hogy villamossal mehettünk valameddig, mert az út gyalog rettenetesen hosszú, kocsin rettenetesen drága lett volna.

Lombos fákkal szegélyezett utcán mentünk hegynek felfelé, a Hohe Wartéra, vagyis a Magas Vártára, ahol apám a Rotschildok ott elterülő híres kertjét akarta megmutatni a fiának. Biztosan vezetett, nyilván nem először járt ott. Komótosan mentünk az árnyékos úton, mintha a szőlőnk dombjára kaptatnánk. Apám elmagyarázta, hogy a világhíres Rotschildok, ezek a bankár-bárók megszámlálhatatlan ezreket költenek erre a kertjükre. A belépődíj is borsos, nem fillérekbe vagy krajcárokba, hanem koronákba – lehet, forintba – kerül. De megéri. És hozzátette, hogy a milliomos nem azért szedett belépő díjat, hogy ebből a kert fenntartásának akár kicsinyke része is visszajusson hozzá, mert mit jelent ez a nekünk sok pénz, a világ leggazdagabb emberének. A belépődíjakból összegyűlő pénzt jótékony célra adja. A belépődíj azért magas, hogy a nép, azaz a népség, túlságosan ne lephesse el a gyönyörű kertet, össze ne tiporjon valami olyan ritka növényt, amilyen csak a világ leggazdagabb bankárjának a kertjében él.

Akkoriban a Rotschildok a világ leggazdagabb embereinek hírében álltak – bizonyára nem is ok nélkül. Hiszen a Rockefellerok, Morganok és a Vanderbiltek még alig léteztek, vagy még a vagyonszerzés legprimitívebb módjait gyakorolták. Mert az amerikai vagyonok nemegyszer útonállással, bennszülöttek megcsalásával és persze spekulációkkal még csak akkor alapozódtak. A Rotschildokénál nagyobb vagyonok, mint amilyen a maharadsáknak és a cárnak volt, csak megfoghatatlan legendákként éltek a köztudatban. Ezeket a vagyonokat nemhogy megszámlálni, de felbecsülni sem lehetett; maguk a cárok és maharadságok sem ismerték vagyonuk összegét, birtokaik terjedelmét. A Rotschild-vagyonról, bankházaikról többet és pontosabbat tudtak az emberek. „Olyan gazdag, mint a Rotschild” – ez közszájon forgó, közismert túlzás volt. A Rotschild név a milliomoság szinonímája volt.

Odaértünk a Hohe Warte tetejére, a kert bejáratának díszes vaskapujához. Apám jegyet vett a pénztárnál, beléphettünk. „Megnézzük a szőlejt” – mosolygott apám, és a cifra, vashézagból készült épület felé vezetett. Olyasfélék voltak a Rotschild-kert üvegházai – csak sokkal alacsonyabbak, ám úgy lehet hosszabbak –, mint az akkori nagyvárosi pályaudvarok,

melyeknek múzeumba való mintái, a Keleti és Nyugati pályaudvar mindmáig megmaradtak Budapesten.

Napsütéses nyári nap volt, amikor az üvegház első csarnokának ajtaján beléptünk. Az üveg-tetejű épületben párás hűvösség csapott meg bennünket. Szőlőtőkék álltak itt hosszú sorokban kopáran. A tavaszi metszés nyomán csillogó lé szivárgott a két-három rüggyre megmetszett vesszőkből. A csarnok végéből ajtó nyílt egy rövid átjáróba, ahonnan újabb ajtón át jutottunk az előzőhöz hasonlatos helyiségbe. Csakhogy ebben a csarnokban enyhébb volt a levegő, és itt szép, zöld hajtások voltak már a tőkéken. A harmadik, de lehet, hogy többedik csarnokban a virágzó szőlő illata ért bennünket, számomra mindmáig a világ legfinomabb illata. Majd jött a zöld bogyók, aztán a már érő, aztán a szedésre váró pompás szőlők csarnoka.

„Egész évben friss szőlőt ehetnek” – így az apám. És hozzátette: „A gazdag embernek mindene megvan. Mindene, amit csak akar.”

Nekünk odahaza a nagyapámról maradt, gyönyörű szőlő volt a mindenünk. Domboldalon volt, tövében szép prэшáz. De apámnak ez nem volt elég. Ő meg akart gazdagodni, de istenigazában. Ezért kezdett bele éppen ez időben a disznóhizlalásba, kupeckodásba. Ami egy-két évig egyre nagyobb jövedelmet hozott, míg végül is jószerint mindenét elvesztette rajta, tönkrement. De még most is, mikor ilyen álmai voltak, a szíve egy kicsit a szőlőhöz húzta, bár esze már a milliomosok mindenhatóságát irigyelte.

Én a kertészek mindenható csodatevését szerettem volna ebben a csodák kertjében megtanulni, mert gazdagságunk, úgy hittem, volt elég. A mi lécre aggatott, édesre barnult és aszalódott, rózsaszín és fehér saszlánk egészen húsvétig eltartott, és május utolsó hetére megérett a cseresznye; diónk, mandulánk az egész éven át volt...

A többi üvegházsorokba be se mentünk. Apám csak elmondta, hogy a második csarnoksorban eper, a harmadikban francia barack terem szakadatlanul, egész éven át.

Amit még megnéztünk, az üvegházak közötti „spalir” alma- és körtefák hosszú sora volt. Ilyet se láttam még. Törpefák, ágaik szépen gyalult léckerítéshez idomítva olyképpen, hogy minden szélesre elnyújtott ágat jól érjen a napfény. Sok helyt a fák betűk és szavak formájára voltak hajlítva. Apám mutatta a betűket. De ezt ő se becsülte sokra. Azt már igen, hogy a glédában álló törpefákról, nagyszerű fajta mindahány, könnyen és gondosan lehet leszedni a gyümölcsöt.

Ennél a kertenél szebbet és tanulságosabbat nem lehetett volna kisfiúnak mutatni, aki csak nemrég tanulta ugyan az ábécét, de a szőlőművelés minden csínját-bínját már a betűvetés előtt is tanulgatta, és a betűvetésnél többre becsülte.

Apám pedig – említettem – éppen hogy ez idő tájt távolodott a szőlőtől. Kölcsönt vett fel a földre, váltókat írt alá, uzsorásoknál zálogba tett mindent, amit csak elfogadtak, és minden pénzét a disznóhizlalásba ölte, mert így remélt nagyon gyorsan meggazdagodni. A gombai Forgách grófok volt istállóí előtt a hizlaldához fürdők, cementezett medencék épültek, igaz, a fürdők vizét gémeskútból töltötték fel. A kastély fekete-fehér parkettás, gyönyörű termeiben kukorica és dara állt kupacokban. A legnagyobb teremben – két átellenes sarkában óriási kandallók – állt a darálómalom. A másik ugyanilyen teremben a benzinmotor. Az egész épület remegett, mikor járt a motor, és a malom őrölt. A gépszíjak a két terem közti, kitért ajtó félfái között csattogtak. Az apám tönkretette a nagyszerű, régi kastélyt. De honnan is tudhatta volna, hogy kincs került a birtokába? Hiszen a gróf nem szegénységében kótyavetyélte el régi kastélyát, hanem ócskának tartotta. Eladta a gyönyörű, tízholdas parkkal együtt. Újat építtetett,

„modernet”. Új kastély építése volt éppen a grófi divat. Akkoriban építtetett új kastélyt a környéken: Széchenyi Andor Pál Marcaliban, Forgách Gombán, Hunyadi Kéthelyen.

Apám meg már nem is tartotta elégnek a disznókat, amik a gombai istállókban elérték. A barcsi részvénytársasági vagy miféle, hizlaldákban bérért hizlaltatott. És talán már csak egy lépés választotta el a nagy vagyontól, mikor jött a sertésvész, az árcsökkenés vagy mit tudom én, mi – hiszen ezt nem mondták meg egy gyereknek –, a hízókat áron alul kellett eladni, az adósságokat fizetni. Nemsokára üresen állt a hizlalda. Ekkor a park fáit kezdték kivágni. Csak a nagy vadgesztenyeallé maradt meg és a park nedves részén egy nyírfasor. Aztán azt is kiirtották. Egy roppant platánfa pár évig még megmaradt a kastély udvarán, azóta se láttam ilyen óriást... Ezután sor került a darálóra, motorra és mázsálóra. Ekkor a nagy parkból már kaszáló lett. A kastély emelete dűledezett, a lépcsőn már nem szabadott járni. Apám lebontatta az egészet. Micsoda hatalmas épület lehetett, hogy csak a tégláiból – erre nem tudom, hogyan, de pontosan emlékszem – háromezer koronát árult ki.

Azt mesélték, hogy valamikor Mária Terézia táncolt a nagy teremben. Ez persze csak afféle magyar legenda. Mária Terézia sohase járt Nagygyombán, és Magyarországra bizony nem táncolni járt. Bécsben táncolt, és a Bécs környéki „Lustschlössel”-ekben, amilyen Döblingben is volt, magyar testőrök tevékeny közreműködésével.

De a kastély csipkés oromzatú tornya, csigalépcsői, dupla kandallója néha előjönnek álmaimban, és a nagy platán, és a nyírfasor. A nyírfákat tavasszal a parasztlányok nagy titokban meglékelték, hogy a levében megmosdózva, szépek legyenek. Nagyon szépek is voltak...

Nincs! Forgách elprédálta, és vacakot építtetett helyette. Apám szétromboltatta. Nekem talán szerencsém, hogy csak volt... Semmivé lett. Fuit.

Hatvan és jó néhány év telt el, amikor úgy éreztem, hogy újra fel kell mennem a Hohe Wartéra. Közben évekig laktam nem is messze, ugyanebben a kerületben, de eszembe se jutott, hogy jó volna viszontlátni a Rotschild-kertet.

Most, 1969-ben, előbb azt a helyet néztem meg a magaslaton, ahol a bécsi felkelés idején a Dollfuss ágyúai állottak, ahonnan egyenesből lőtték Heiligenstadtot, a Karl-Marx-Hof óriási lakótömbjét, melynek falai mögé a Schutzbund behúzódott. (Amikor ez végbement, már évek óta nem éltem Bécsben. Nemrég tudtam meg, Theodor Körner kiadatlan leveleiből és beadványaiból, hogy 1934-ben miért történhetett az, ami történt, és miért nem tudta elkerülni az osztrák munkásság ezt a szörnyű vereséget...)

Feljutottam a hegytetőre. Megvan a nagy park, de a régi üvegházakat lebontották, vagy éppen bontják. A kertet csak most, ebben az évben kezdik nyilvános parkká alakítani.

Visszajövet, a hegyoldalon álló egykori villába is bementem, mely most a kerület – Döbling – helytörténeti múzeuma. Itt is a szokásos cserepeket, tizedrangú képeket meg mindenféle vacakokat találtam. A világ minden részén ilyenek a helytörténeti múzeumok. (Talán akadnak kivételek is, de ezekről nem tudok.) Az igazgató is a szokvány-buzgó, szokvány-lelkes igazgató. Nagyon örül, hogy látogatója akadt a múzeumnak. Mikor a régi Rotschild-kertről tudakozódtam, megnyugtató: A híres Rotschild-féle orchideagyűjtemény jó helyen van, egy botanikai intézet gondozza őket. Így és ekkor tudtam meg – amit mindeddig nem tudtam –, hogy a Rotschildnak híres orchideái is voltak.

Két, inkább három napig lehattunk apámmal Bécsben. Pontosán nem emlékszem. Csak az biztos, hogy egy napnál tovább. Az esték közül csak egyetlenre emlékszem, amikor apám magával vitt a Ronacherbe. Nyilván, nem hagyhatott egyedül abban a szobában, melyről

éppen úgy nem tudom, hogy hol volt, mint ahogy nem emlékszem a villamosokra és még sok-sok egyébre. Úgy hiszem, ez a sok egyéb pontosan az, ami annak a kisfiúnak, aki akkor voltam, nem volt fontos... Az emlékezés nemcsak megtartani tud, hanem szelektálni is. A computerszerkesztők a megmondható, hogy ez nem előny-e? Noha az emlékezés pontosságát illetően a computer sokkal megbízhatóbb.

Szóval apám magával vitt a Ronacherbe. Lehet, hogy anyám éppen hogy lerázhatatlan kölöncnek küldött vele Bécsbe, de hát akkor jól tette volna, ha a jánosházai vásárookra is elvitet, hiszen apám onnan is csak két-három nap múlva vetődött haza.

Amit a Ronacher színpadán beszéltek és énekeltek, abból egyetlen szót sem értettem. Csak egyetlen műsorszámra emlékszem, de arra nagyon, a „Görög élőképekre”. A színpad elsötétült. Aztán sötét lett a nézőtéren is. Majd hirtelen napfénynél erősebb világosságban szoborszerű mozdulatlanságban és szoborszerű meztelenségben egy nőcsoport állt hófehér trikóban, fehér arccal.

„Kumd be a szemedet!”, parancsolta apám.

De bezzeg én kimeresztettem a szememet, amennyire csak bírtam. Azt hiszem, még annyi ravaszságra se maradt erőm, hogy az apám felőli oldalon lehunyjam. Csak néztem a szoborrá formálódott, gyönyörű nőket. Mert valóban gyönyörűek voltak.

Aztán újra teljes lett a sötétség, majd kigyúló reflektorfényben a női szoborcsoport más alakzatban mutatta magát. A hófehér trikós szobornők a sztriptízt helyettesítették a század elején, és bizony nem hatástalanul... A rubensi nők bőséges húsának látásától elütött apám pedagógiai óvatossága. De a Ronacherben nem használt a „Kumd be a szemedet!” A látvány az enyém maradt, és máig sem hiszem, hogy káromra volt.

Apám még egy-két évig járhatott Bécsbe, míg végül bekövetkezett a teljes elszegényedésünk. Az biztos, hogy már első gimnazista voltam, és kosztosdiák a vasúti főmérnöknel, Keszthelyen, mikor a húsvéti vakáció után egy Bécsből hozott ajándékkal érkeztem vissza. Akkori véleményem szerint gyönyörű ajándékot kaptam, egy vérpiros színű „kész” nyakkendőt. Alig győztem kívánni a vásárnapot, hogy végre felvehessem.

Ma már furcsa, hogy a XX. század első évtizedében, egy kisfiú, aki első gimnáziumba járt, keményített inggallért, fehér inget és nyakkendőt viselt, sőt talán még keményített mandzsettát is – és nemcsak vasárnapon. A vasárnap csak annyiban volt kivételes, hogy inget és gallért kellett váltani, méghozzá micsoda gallért! A keményített gallért hátul, a nyakszirtnél és elöl, a gégenél, két különböző és csakis erre a célra alkalmas, rézgomb erősítette az ing nyakának szegélyéhez. Ezek a gombok pedig hol elvesztek, hol rosszul működtek, hol pedig bele sem akartak menni a keményítővel pléhkeményre merevített és vasalt gallér bedugult gomblyukába. Az ilyen pléhkemény és jó magas gallér viselését, elviselését talán egy fiatal csikó betöréséhez lehetne hasonlítani... Volt szimpla, szárnyas és dupla gallér. De bármelyik fajtahoz tartozott is, a gallér pereme a mosástól csakhamar foszladozni kezdett, és a fűrészelő, éles, kikeményített cérnaszálak véresre horzsolták a nyakat. Drága is volt ez a kínokat okozó viselet, de olyan magától értetődő, mint manapság az, hogy a férfizakónak hajtókája van – amit, azt hiszem, revernek hívnak –, és a hajtóka felső cikcakkjában egy kivágott, kislingelt és aztán összevarrott gomblyuk. Az ilyen hajtóka csak céltalan, a pléhkemény gallér ezenkívül fájdalmas is. De egy keszthelyi első gimnazista „elképzelhetetlen” volt keményített, magas gallér nélkül. A gallérhoz – ma ugyan kissé puhábbak, és az ingre varrottak – természetesen nyakkendőt is kellett viselni.

És itt kanyarodjunk vissza az én gyönyörű, bécsi nyakkendőmhöz. A vérvörös és egészen „modern” nyakkendőt nem kellett gondosan megkötni: készen, csinosan, nyakkendő formára megvarrva árulta a bécsi boltos. A nyakkendő alá egy félholdszerű kis pléhdarab volt be-

varrva, hogy ezzel a nyakkendő kész csomóját pontosan a gallérgomb alá lehessen illeszteni. Ezután kellett a nyakkendőt hátul, mint egy partedit, a gallér bőségéhez igazítani és összecsatolni – amiben a gyakorlatnak kellett volna segíteni, de legjobb lett volna, ha az embernek hátul is lenne legalább egy szeme.

Még nagyban vesződtem a gyönyörű, vörös nyakkendő szerelésével, amikor nagyobbik szobatársam és földim, a hosszú és már hatodikos, pelyhedző bajuszú „nagy Józsi” (mert én voltam a kicsi Józsi) gúnnyal, lenézéssel és teljes megvetéssel, terpeszállásban odaállt eléem, és kijelentette:

– Te cucilista!

Nem értettem a szót. De nem lehetett nem érteni a becsmérlés, a sértés, megalázás szándékát. Így hát nem is kellett a szó értelmén töprengenem, és mint ezt – nem is ritkán – politikusok is teszik, a szó értelmével pillanatig se törődve, visszafeleltem:

– Te vagy a cucilista.

Rövid szóváltás után – melyben a cucilista szó egymáshoz hajigálása közben a rossebnek, anyáinknak, öregapáinknak sűrű és fokozódó szerep jutott – a nagy Józsi megütött. Én visszaütöttem. A nagy Józsi letépett az ágyra, és dögönyözőtt. Én a térdemmel jól megkoccintottam az állát. Erre rám térdeit, és most már eszeveszetten vert, ahol csak ért.

A nagy lármára, vagy mert már folyt az orrom vére, a harmadik szobatársunk, a házigazda rokona – csendes, békés fiú – behívta a ház két felnőtt leányát. Hárman rángatták le rólam a „nagy Józsit”. A szép nyakkendőm, de még az ingem is cafatokra szakadt, orromból, számból folyt a vér, mellem, fejem kegyetlenül fájt. A nagylányok alaposan lehordták a „nagy Józsit”, aki hatodikos, nagy kamasz létére megvert egy elsőst. És az idősebbik meg is fenyegette:

– Mi lenne, ha a kicsi Józsi most bepanaszolná magát? Vagy, ha megírná a szüleinek? Csakhogy a kicsi Józsi nem fog árulkodni! Nem olyan fiú ő... De ha még egyszer, akár egy ujjal is hozzáér, akkor tudja meg, mi teszünk panaszt!

Nagyon okos lányok voltak. Ügyesen elsimították a dolgot. A nyakkendőmet megvarrták. A nagy Józsit végérvényesen megfélemlítették. Haragban voltunk, nem beszélünk, de soha többé meg nem ütött.

Micsoda becsmérlő szó az a „cucilista”? Sok idő telt el, míg rájöttem. Mikor pedig már tudtam, hogy „cucilisták”-nak a szocialistákat csúfolják, és a szocialisták szoktak vörös nyakkendőt viselni, akkor már igen nagy megtiszteltetésnek tartottam vagy tartottam volna, ha valaki szocialistának nevez. Igaz, vörös nyakkendőt azóta se hordtam, de nem a keszthelyi kaland miatt.

BÉCS NEM „KEDÉLYES”

1916-ban, a háború harmadik telén átutaztam Bécsen. Világháború volt, ezt minden ember érezte és tudta, de olyan ember egy se volt, aki ezt a háborút első világháborúnak nevezte volna. Mert senki, még csak gondolatban sem bírta elképzelni, hogy lesz még egy szörnyűbb világháború is, a második. Nem úgy, mint ma, mikor tudjuk, hogy lehet – és ha nem vigyázunk –, lesz harmadik világháború is.

Húszéves ifjú voltam, túl 1914 nyarának „hazafias lelkesedésén”, mikor mindenáron katona akartam lenni, és a „dicsőség és becsület mezején” szolgálni hazámat. 1914 nyarán csak özvegy édesanyám bölcs józansága mentett meg: nem írta alá a „szülői beleegyezést”, melyet a háború elején a fiatakorúaktól a hatóságok még megkívántak. 1916-ban túl voltam már az első kötelező sorozáson. Mire a sorozásig eljutottam, bizony annak örültem, hogy beteg lettem, és alkalmatlannak találtak. Így aztán egy semmeringi szanatóriumba kellett utaznom Bécsen át.

Éjjel indult a vonat a Nyugati pályaudvarról, kora hajnalban érkeztem az Ostbahnhofra – a bécsi Keletre. A Südban Hof, a Délivasút pályaudvara ugyanazon a téren volt. Átmentem, de nem kaptam helyet. Csak késő éjjel induló vonatra tudtam jegyet szerezni, miután órákig topogtam a pályaudvar előcsarnokában a téli hidegben. A piszkos, hideg kőpadlón féligolvadt hó és sár, és csak álltam a sorkígyóban a pénztár előtt, hajszott állatok türelmével. Csak délfelé, mikor már megvolt a jegy, akkor jutott fel tudatomig, hogy még túlon túl sok időm maradt éjfélig. Az időt agyoncsapni, a lábamat felmelegíteni, kutyagoltam a belváros irányába. Végigmentem a hosszú Prinz Eugen Strassén, onnan már nem volt nehéz eljutni a Stephansplatzra.

Komor, rosszkedvű Bécsbe érkeztem. Ha valakit kérdeztem, mogorván válaszoltak. A Stephansplatzon, az Österreichischer Hofba tértem be ebédelni. Akár a járókelőknek, a pincéreknek se tetszett a magyar akcentus. Bécs akkoriban nagyon haragudott a magyarokra. Amiért Budapest jobban élt, mint Bécs. Nálunk több volt még az élelmiszer, mint Ausztriában. Agrárállamnak, háború idején, megvan ez az előnye egy ipari állammal szemben. Amit csak lehetett, azt ugyan elrekvirálták a hadseregnek, de akárhogy is, valami mindig csak maradt a falukban. A pesti ipari munkások zöme aligha, még ekkor se élt jobban, mint a bécsi, legfeljebb, ha most csökkent a különbség a pesti alacsonyabb és a bécsi magasabb életszínvonal között.

A császárváros már elvesztette minden fényét, barokkos pompája éhességben szürkült, és a bécsi kispolgár – a pincér, a vasutas, az utcai járókelő –, aki állítólag mindig „g’mütlich”, harapós rosszkedvvel élte a Habsburg- monarchia utolsó éveit. Nem tudták, hogy mi lesz; de azt igen, hogy ami volt, az a végét járja. Karl Kraus, „az apokaliptikus humorista” már írta nagy könyvét: „Die letzten Tage der Menschheit”, „Az emberiség utolsó napjai”-t. Azt pedig, hogy ezután még mennyi utolsó és utolsónál is utolsóbb nap következik, még ez a szatirikus próféta se tudta és tudhatta...

Mindez persze nem az én akkori elmélkedésem. Éhes voltam, dideregtem, és ösztönszerűen jutottam arrafelé, ahol valamikor már enni kaptam. Az Österreichischer Hofban egy szigorúan háborús menüt adtak. Lehet, hogy ha tudom a varázsszót, kaphattam volna mást is, de káromra – és egy messzibb aspektusban szerencsémre – nem tudtam, hogy vannak „varázsszavak”.

Visszakutyagoltam a pályaudvarra. Csúf volt Bécs ezen a téli napon. Semmi se oly piszkos, mint egy nagyváros, ahol egyhetes hó áll kupacokban sárosan, koromréteg alatt. A járdákon

elolvadt és újra ráfagyott hó maradéka, rücskös, sötét dudorokban kifolyt szemekként néz a lehajtott fejű, merev lábú gyalogosra.

Ha Bécs fényének eltűnéséről beszélek, akkor én csak azt vetítem vissza, amit az utca képén láttam. De volt – tudjuk – egy másik Bécs is, meleg szobák, dorbézolások Bécse, szerelmeskedések Bécse, megvolt az is valahol, amilyen mintegy száz évvel ezelőtt, a Bécsi Kongresszus idején volt... Aki nem gyalog járt, az Bécsben szerezte be a fekete szopókás angol „Black Prince” és a bécsi „Erste Sorte” és „Dritte Sorte” cigarettát és a francia konyakot, és hozta Pestre jó módú ismerőseinek. És tudjuk – Magyarországra is eljött a híre –, hogy Berchtold gróf, a Monarchia ekkori külügyminisztere színarany tálakon és tányérokra terített száz meghívott vendégnek.

A paloták között is szürke utcán mentem vissza a Südbanhofra, megvártam a vonatot, és reggel már a napfényes és jószerint „békebeli” Semmeringen voltam, egy szanatóriumban. Itt jó koszt, semmittevő emberek. Reggeltől ebédig, ebédutántól naplementéig egy teraszon feküdtünk meleg takarókba bugyolálva, és egyetlen feladatunk: hízni, és a napfényben szikrázó havat nézni. Naplementétől vacsoráig társalgás. Vacsora után pedig ki-ki saját szobájába ment. Azaz csak a szanatóriumi tartózkodás első felében, mert később már nem a saját ágyamba jártam lefeküdni, hanem Margithoz. Ő volt az első „valódi” szeretőm. Férjes, pesti asszony, nálamnál néhány évvel idősebb, futballistafeleség és – furcsa kombináció – „irodalomkörüli” hölgy. Mindez tetszett nekem. Neki meg az imponált, hogy én „költő” vagyok, noha csúfolta is a hóbortos és érthetetlen költőket, a „Tett” és „Ma” íróit. Ő a Nyugatot tartotta a világ tetejének.

A lényeg, ami akkor neki és nekem a lényeg volt, ez nem zavarta. Egy nappal előbb indultunk el Semmeringről, mint ahogy ki-ki azt odahaza jelezte. Az így szerzett napot Bécsben töltöttük egy szállodában. Őnagysága tudta a varázsszót. Jó kiadósan ebédeltünk és vacsoráztunk a szobánkban; az egész napot ágyban töltöttük. Reggel őnagysága pénzén (a többit feleztük) kocsival mentünk a pályaudvarra. Így visszajövet csak egy szállodai szobát láttam, de mi tagadás, sok tapasztalattal gazdagodtam.

Másként, más múlttal és más jövő felé tekintve érkeztem Bécsbe 1919 őszén. Nem voltam a Wiener Neustadt-i állomáson virsliző kisfiú, de induló költő se. Menekültem.

Úgy terveztük, hogy a pozsony-bécsi villamosra szállunk fel Deutsch-Altenburgnál. Végül így is történt, de mégis egész másképp, mint terveztük... Mert a határon elfogtak bennünket, és így osztrák csendőr-kísérettel utaztunk, és elszállásolásunkról a Polizeipräsidium gondoskodott. Mondhatni, elég nagyvonalúan. A rendőrségi börtönben – az Elisabethpromenadon – aludtunk hárman, a harmincágyas Studentenzimmerben, finom sodronyos, fehér takarós, úgynevezett „sarzsi” ágyakon, amilyeneken kaszárnyában legkevesebb, ha őrmesterek alhatnak. Csakhogy én Franzl Koritschonerhez igyekeztem volna, az ő lakáscímét tudtam fejből. Jól megtanultam, de hiába, a rendőrség más lakóhelyet tartott számomra alkalmasnak. És az Elisabethpromenadról megint csendőrkísérettel Karlstein a.d. Thayára utaztattak, ahova Kunékat is internálták. Talán egyszer elmondom Karlstein várában laktamat is – még majd meglátom. Nem tudom, hogy fontos-e. De hát mi a fontos? Mit kell megírni? Hagyjuk ezt! Mert akkor rögtön abba is hagyhatnám emlékeim leírását...

Aztán visszakerültem Karlsteinből Bécsbe, de már csak 1920 tavaszán. Franzl Koritschonerrel is megismerkedtem. Aki Budapestről őhöz akart irányítani, igaz jóakaróm lehetett. Franzl nemcsak kedvességével, emberi bájával, egyszerűségével, okosságával, de azzal is kitért a többi osztrák elvtárs közül, hogy 1919 júniusában megsebesült az utcai harcokban. Súlyos tüdőlövést kapott. Bécsben sokszor találkoztunk. Aztán még Moszkvában is egyszer-kétszer, aztán soha többé...

1920 elejétől vagy hét évig bécsi lakos lettem, pontosabban: Bécsben lakó emigráns. Ez a megkülönböztetés nagyon fontos. Nem éreztem magam bécsinek, és a bécsiek – a sok kedves bécsi – se tartottak honfitársuknak. Még hosszú évek múltán se, amikor már bécsiesen beszéltem, dialektusban.

Így volt ez jó! És ezen nem akartam változtatni. Idegennek idegenként kell élni. Jó, de legalábbis elviselhető az élet, amíg nem igyekszel valódi bécsi lenni. Mert akkor fájdalomként fogod érezni – amit azelőtt olyan természetesnek tartottál, hogy nem is törődtél vele –, hogy „Zug’raster” vagy, akit Bécs sohase fogad be. Más város se, más ország se, ezt is jó tudni. Az idegen nézze Bécset az idegen szemével. Akkor szeretheti, ami ott szerethető. Egyes emberekben szerethetőt, barátot is talál. De vigyázat! A „Wiener G’mütlichkeit” és „das goldene Wiener Herz” inkább csak kirakatáru, mely a jópénzü turistáké s azok közül is a legtöbb pénzt otthagyo és legvulgárisabb amerikaiaké. Vagy akárkié, mert a jó útlevelel is fontosabb a tömört és könnyen nyíló pénztárca.

Amikor Karlsteinból visszaengedtek, tartózkodási engedélyt kaptam, persze rövidlejárátút. A rövidlejárátút tartózkodási engedély meghosszabbítását (gondolom, három hónapra szól) Presser rendőrfőtanácsos úr minden alkalommal megtagadta. Keményen, szigorúan, megvesztegethetetlenül. Ezután az emigráns elment egy bizonyos ügyvédhez, aki a Polizeipräsidiumtól nem is olyan messze lakott, ha jól emlékszem, a Schwartzspanierstrasséban. Ennek az ügyvédnek mindig, kivétel nélkül mindig, sikerült a tartózkodási engedély meghosszabbítását elérni. A művelet pénzügyi részét – úgy emlékszem – Landler Jenő intézte, havi átalányban fizette a kitűnő jogászt, aki úgy tudtuk, a szigorú rendőrfőtanácsos sógora volt.

Mi, emigránsok az első hónapokban, sőt az első években is azt hittük, hogy nemsokára visszatérhetünk Magyarországra, az új, csakhamar megszülető Tanácsköztársaságba. Ma nem nehéz tudni, hogy hamis és hamisan élesztett képzelgés volt. De még azt is tudjuk, hogy mindenfajta emigráció mindenkor ilyen illúziókat táplál, helyesebben szólva ilyen illúziókból táplálkozik. A „rövid, átmeneti idő”, tudjuk, negyedszázadra, még annál is többre nyúlt, amiből hét év folyt le Bécsben.

Bécsben tartózkodtam, de mindvégig nem Bécsben éltem, hanem szinte teljességgel a magyar emigráció sűrű és keserű levében forogtam, zárt levegőjét lélegeztem, rossz anyagi körülmények között, rossz házasságban, rosszul sikerült írói próbálkozások közepette. Voltam filmesek lusta statisztája, ambíciótlán hivatalnok egy olajcégnek, reménytelenül ügyetlen naptárügynök és a legtöbbször – és bevallom, legszívesebben – munkanélküli.

Az első hónapokban, nagyon szegényesen, de megéltem. A hazuról jövő segítség elapadt ugyan, de a pártkasszából kaptam segílyt. A nehézségek akkor kezdődtek igazában, amikor erről a segílyről lemondtam. Nem fogadhattam el a segílyt, mikor a párt alapvető szemléletének helyességében támadtak kételyeim. Nem lettem „krisztianus”, mint Sinkó Ervin (és 19-ben Magyarországon rövid ideig Révai József is), akik a Dosztojevszkij–Karamazov–Starec Szoszina* krisztianizmust hirdették. Tolsztojánus se lettem, ahogy néha neveztek, és gnosztikus se, mint Varga Hugó, akiről még ejtek néhány szót. Az erőszak alkalmazásának jogosságát és célravezető voltát is kétségbe vontam. Ateista voltam? Anarchista? Nehéz volna ezt most meghatározni, ha nem maradt volna mai keletű magyarázatnál jobb dokumentáció, egy vers:

* Sztarec Szoszima (*Lengyel Tatjana jegyzete*)

*Ó hit-Jeruzsálem, kapud előtt állok,
Bélpoklosod vagyok és száműzött,
S magam előtt őrzöm magam a kaput,
És még kívánni sem tudom a hitet.*

*Jézus már volt itt. Tőle gyógyultak akkor betegek.
De ő már nem jön, – nem is kell – és új Jézus se segítsen.
Így akarok talán pusztulni, talán gyógyulni,
s jaj, nemsokára tán így is jó lesz nekem.*

*Köpj ki, Jézus! langyos vagyok. Én magam is kiköpöm magam.
Szörnyűség, hogy nincs, ó, nincs semmi,
Amiért a halálnak elszánnám magam.*

*Nincs semmi, amiért meg tudnék halni –
Ezért gyakran kívánom a halált,
Vagy szeretnék minden élővel elvegyülni,
Porral, vérrel, fa, fűvel egyaránt.*

*Szennyesebb a szennynél minden, amit mondok,
Vallás és átkaim egyként hazugok
Szót keresek értelem-nagyságra, szót, igazat, nagyot.
S tudom mindenre hit-Jeruzsálemben van a felelet!
De azon a kapun bemenni nem tudok.*

Nagy munkanélküliség volt Bécsben, egy emigráns nem juthatott munkához. Legfeljebb egy olyan fantasztikus csontfaragó műhelyben, ahol esernyőnyeleket és dísz tárgyakat faragtak és esztergáltak kutyacsontból. Többen meg is betegedtek a tüdejükben lerakódó portól. Jó néhányan levélbélyeg-üzleteket bonyolítottak kávéházakban, Weltner Jakab volt ebben a szakmában a legnagyobb. Mások feketéztek. Sokból lett kétes egzisztencia.

Feleségemmel, Irénnel az amerikai quakereknél találtunk munkát. A quakerok a belvárosban – úgy emlékszem, a Singersstrasséban székeltek. Segélyezték a nyomorgó Bécset. Így igaz! De az olcsó bécsi koronáért felvásároltak mindenféle kézimunkát, iparművészeti tárgyat, amit kiküldtek Amerikába, és dollárért adták el. Nekik dolgoztunk, mégpedig saját rizikónkra, vagyis a kész holmit elvittük, és ha tetszett az idős quaker-hölgyeknek, akkor megvették, ha nem tetszett, vihettük, ahová akartuk. Irén erős vászonból szabott és apró duplaöltésekkel megvarrt babatesteket készített, nagyon szép, hosszú lábú, kecses apródokat. Ezután én kitömtem a babákat fűrészporral keményre, különösen az orr és a homlok kitömését kellett gondosan végezni, hogy ne maradjon ránc, de hézag se. Nagyon kellett vigyázni, hogy a vászon vagy a varrás az erős tömés közben ki ne repedjen. Aztán újra Irén kezébe került a baba. Puffos ujjakat, csipkés, plisszírozott, sokrétű gallérokat és kiegészítőket varrt ezeknek az apródoknak, a hazulról utánaküldött selyemruháiból és csipkéiből. Formás combjaikra selyemharisnyáiból szabott testhezálló nadrágot.

Az én kézügyességem alig-alig érte el az átlagot. De színérezkem – gondolom – volt. Üveggyöngyből, fa- és porcelángolyókból fűztem nyakláncot, ez akkoriban nagy divat volt Bécsben. Először olyat csináltam, ami magamnak is tetszett. Krómsárgát és cinóbert, vagy körtelevél-zöldet és narancssárgát egy füzérbe. Hozzá fehérret. De a quaker-hölgyeknek ezek nem tetszettek. „Durvák”-nak találták. Nem voltak azok durvák, csak égők. De mivelhogy a gyöngyfűzést nem tartottam mesterségemnek, nevetve csináltam, ami nekik tetszett, „hölgynek való” füzéreket. Sikerraladtuk el az indigókék nagy porcelángyöngyből és a kávébarna kis fagyöngyből készült füzért, vagy füzöldet feketével és egy kevés fehérrel. Jól fizettek. A

gyöngyfüzés gyorsabban ment, mint a babakészítés, már mindketten ezt csináltuk. Csakhogy egy nem szép napon – éppen, mikor feltöltöttük gyöngykészleteinket – a quakerek beszüntették működésüket. Mindenféle vásárlást beszüntettek, és el is utaztak Bécsből.

Ezután naptárügynök lettem. Irénnek volt Bécsben egy nagybátyja, aki tekintélyes nyomdai és papíruzemek képviselője volt, naptárspecialista. Irén elvitt ehhez az öreg, szikkadt aggregény nagybácsihoz, aki megmutatta a naptárkollekciót, Falinaptárak, asztalra állíthatók, letéphetők, kicsik és nagyok, aztán a legkülönbözőbb, bőr-, vászon- és papírkötésű zsebnaptárak. Az én feladatomat is elmondta. Meg kell látogatni a cégeket, megmutatni a kollekciót, és rábeszélni a cégvezetőt, hogy válasszon naptárakat. Ezekre a naptárakra aztán „mi” rányomatjuk a cég által kívánt szöveget feketén, színesen, arannyal, amit és ahogy csak kívánják. Ez a reklám.

Az öregúr, mielőtt átadta a kollekciót, kitanította, hogyan kell szerényen, de öntudatosan „látogatni”. Nem kell sokat beszélni – magyarázta roppant körülményesen –, mert „mi” régi, híres, szolid vállalat „vagyunk”, sok évtizedes múlttal „a bécsi piacon”. Ezután megadott egy csomó címet. Első gyakorlatként olyan cégek címét, melyek már sok-sok éve nála rendelték a naptárakat. Itt, ahol „már be vagyunk vezetve”, könnyű dolgom lesz, belejövök a szakmába, aztán majd új vevőket is fogok keresni, azaz kibővítem a „vevőkört”.

Az eredmény siralmas lett. Megjelentem, és a cégek, melyek talán negyedszázada rendeltek naptárt Irén nagybácsijánál, mikor engem megláttak, mintha valami sugallatot hoztam volna magammal, rájöttek, hogy a naptárrendelésnek az égvilágon semmi, de semmi értelme sincs. Három hét alatt egyetlen kis rendelést szereztem, éspedig ott, ahol a főnök valami magakigondolt naptárt akart csináltatni, mást, mint amilyenek az én kollekciómban voltak. Ennek sikerült bebizonyítanom, mert valóban így volt, hogy az általa kitalált naptár használhatatlan lenne. Ez volt az egyetlen ember, akinek sikerült naptárokat eladnom.

Három hét elmúltával a nagybácsi visszavette tőlem a kollekciót, és udvariasan kidobott. Legfőbb ideje volt! Ilyen ügynök akármilyen „bevezetett és jóhírű” vállalatot is csődbe vitt volna. Én is ráfizettem az ügynökségre. Rengeteg villamospénzt költöttem, és cipőtalpat koptattam – az időmet nem számítom. Az időm úgyse ért semmit, és járkálni jobb volt, mint odahaza ülni, ahol Irén anatómiát tanult.

Egyébként Irénben ekkor még néha volt humor is. Ügyesen eljátszotta, hogyan ügynökösködtem. Félénken benyitok, mindjárt az ajtónál megállok, és elhadarom: „Ne zavartassák magukat, kérem! Én csak cégjelzéses naptárra szeretnék rendelést felvenni, de ez, könyörgöm, kész marhaság. Önöknek ebből egy vas hasznuk se lesz.” Erre kituszkolnak az ajtón.

Így volt, ha nem is szó szerint. Nem voltam meggyőződve a cégjelzéses naptárak fontosságáról. Pedig egy kereskedelmi ügynöknek hinni kell árujának fontosságában vagy munkája sikerében vagy legalább abban, hogy neki élni kell, tehát meg kell élnie. Bennem akkoriban még ez a meggyőződés se volt elég erős.

Most, visszapillantva, furcsa analógiára bukkanok. Mért van, hogy sikeres slágert, kapós giccsset nem a jó költők tudnak írni? Még ha minden erejükből igyekeznének is. Ha van kivétel, az csak erősíti a szabályt. A nagysikerű giccshez különleges tehetség és önbizalom kell – nevezzük talán ezt az antitalentum zsenialitásának.

A naptárügynökség után egy francia–román olajipari cég bécsi kirendeltségében lettem írnok. Pontosabban, kalkulátor. Naponta ki kellett számítanom minden eladás önköltségi árát, és az eladási árból a fennmaradó hasznot, tételenként és kilogrammonként. A hónap végén mindenfajta benzinből, olajból és petróleumból összesítő kimutatást kellett készítenem.

Öregebb voltam, mint a két felettesem: a Herr Kutil és a Herr Wasservogel. Ezek a főnökök úgy suttyantották laposan az asztalomra a hibás kimutatáslapokat, hogy azok saroktól sarokig

repültek. Nemcsak öregebb voltam, hanem a legügyetlenebb is, pontosabban kimondva, a legbutább az egész irodában. Akartam, de nem tudtam a munkára koncentrálni. És míg a két felettesem egy-két óra alatt elvégezte a munkáját, és aztán csak unatkozott, én egész nap igyekeztem, és mégse boldogultam. Már csak a protektorom tartott ott, nagy nehezen. Mikor aztán beszerveztem „sárga” társaimat a magántisztviselők szakszervezetébe, lehetetlenné tettem, hogy protektorom értem közbelépjen. Nem lett volna igazságos, ha nem velem kezdik az akkoriban oly gyakori sorozatos „leépítés”-t. Már rég elegendő volt az olajtársaságból, de várni kellett, míg ők mondanak fel, különben nem kaptam volna munkanélküli segélyt.

Bevallom, sokkal szívesebben jártam a munkanélküli segélyért – a segélykiosztás céljára átalakított pályaudvarra, ahova vonatok már nem érkeztek –, mint az irodába. A régi előcsarnok és a váróterem tele voltak betűrend szerint elosztott ablakokkal, ahol jelentkezni kellett. Azután órákat várni, végül a sorszám szerint a kasszánál megkaptuk a pénzt. Az a fél nap, amit így kellett eltölteni – jelentkezéssel, aztán a várakozás óráiban az utcán lődörögve, vagy ha esett az eső, egy olcsó kávémérésben –, egészen kedvemre való volt. Sok barátságot kötöttem itt, bécsi emberekkel, munkanélküliekkel.

Gyengén kosztoltunk, rossz hónaposszobákban laktunk, kapzsi és gonosz háziasszonyoknál. Lakáskereséskor jegygyűrűvel kellett megjelenni, ezeket esetenként kölcsönkértük tehetősebb barátainktól. Jegygyűrű nélkül nem fogadtak be a szigorú erkölcsű lakástulajdonosok. De ha az erényes néni mégis rájöttek a turpisságra, annak nem kidobás, hanem béremelés lett a következménye. Törvényes házasságkötésünk csak okozat volt. Az ok a bécsi háziasszonyok. Klosterneuburgban végeztük el a formaságokat, akkor éppen ott sikerült lakást kapnunk. A rossz lakásadónő = a szabály, ezer variánssal. Az egyetlen kivétel a türkenschantzplatzi néni volt. Erről a kivételtől érdemes megemlékezni.

Egy előregedett házban adott ki négy szép szobát a kedves, kicsi öregasszony, a nevét – szegyenemre – elfelejtettem. Mind a négy szobáját kiadta, ő maga a kicsi, sötét konyhában éldogált. A legnagyobb szobában három jugoszláviai diák, horvátok vagy szerbek, laktak. A legkisebben egy boszniai mohamedán fiú, valamennyien a közel fekvő Mezőgazdasági Főiskola diákjai. Nekünk a nagy ebédlő jutott és az abból nyíló szűk szobácska. Fürdőszoba nem volt és villany sem, petróleumlámpával világítottunk. Ez oknál fogva a bér nem volt túl magas. A mi egyik szobánk, az ebédlő, nagy és mégis szűk, mert tömve volt szebbnél szebb, világosfájú empir- és biedermeier-bútorokkal. Egy nagy vitrin telis-teli porcelánnal. Kincset érő Altwien-darabok és mellettük garast se érő vásári limlom. Engem zavart a porcelán és maga a vitrin is. Máig se jól tűröm az efféle zsibvásárt, de ekkor szinte rosszul lettem tőle. Irén kitalálta a módját, hogy lehetne megszabadulni ettől a sok lomtól. Kiment a konyhába, és egekig magasztalta a néni bámulatos porcelánjait. Aztán így folytatta: „A férjem szeles és bumfordi ember. Jaj, mi lenne, ha egyszer, mikor a sok bútor közt át akar menni, és ne adj Isten, felborítja ezt a gyönyörű vitrint? Istenem, istenem! Mi lenne? Életünk végéig se tudnánk megfizetni ezt a rettenetes kárt.”

Erre a néni Irén segítségével sürgősen, még aznap áthurcolta a vitrint és egész tartalmát az úgyszólván üresen álló éléskamrába. A szoba kissé tűrhetőbb lett.

A néninek nyugdíja nem volt. Egyetlen lánya – úgy emlékszem, Szlovákiában élt, agronómus férjével – nem segítette az anyját. A néni bevétele a négy szoba bére volt, ebből élt, sőt mint kiderült, még spórolt is. Saját temetésére és a sírkövére. A kellerénél is rosszabbul kosztolt, és főtt ételt csak akkor evett, ha a kis szobában lakó diák megkérte, hogy főzzön neki. A konyhát nem fűtötte. No, mi apródonkint változtattunk ezen a takarékos életmódon. Például szent rendeltünk, valamelyik nagy cégnél. Jöttek a szenes emberek, és a ládába, széntartókba döntötték zsákjaik tartalmát. Mi nem mutatkoztunk, még ha történetesen otthon voltunk is. A

néni pedig elmondta, ahogy kitanítottuk: „Die Herrschaften sind nicht zu Hause.” Az uraságok – mármint mi – nincsenek itthon. A szenesek otthagyták a számlát. Egy-két hét múlva postán jött a fizetési felszólítás, persze az én nevemre. Aztán még egy felszólítás, aztán semmi. Mikor a szén elfogyott, egy másik nagykereskedőnél rendeltem szenet, és az eljárás pontosan ismétlődött. Csak aprófát vettünk a közeli kiskereskedőnél, fűrésztelepi hulladékot dróttal karikába kötve, deszkavégeket. Ez is épp elég kiadás volt azon a hosszú és hideg télen, mikor a Türkenschantzplatzen laktunk. Az egész március, de még az április is nagyon hideg volt. Ha érdekelne, hogy a húszas éveknek melyikében laktam a Türkenschantzplatzen, megtudhatnám, ha néhány év március–áprilisi időjárásjelentését kiböngészném valamelyik akkori bécsi újságból. De hát mire volna ez jó? Hiszen az sem olyan biztos, hogy ennél egy icipicit fontosabb dolgok leírásának van-e értelme? De azért csak írom...

A néni most már legalább fűtött a konyhában. Mi a szobában főztünk, a nagy cserépkályha ajtajába illesztett csikótűzhelyen. Legtöbbször makarónit főztünk simán, vagy ha teltett, Cornedbeeffel ízesítettük. Egyszer pirított májat is csináltunk, amit szerettünk volna jó puhára főzni. Pirítottuk, pirítottuk, míg aztán olyan lett, mint a cipőtalp. Néha azonban jó ételeket is készítettünk. Egyszer, ha jól emlékszem, csak egyszer, szalvétába főtt gombócot csinált Irén. Ezt biztosan otthon tanulta, talán éppen azért, mert a szalvétás gombóc olyan furcsa módon készül.

Nagy sikerrel és együttes iparkodással csináltunk zöldborsót sonkával, mégpedig Zola „A patkányfogó” című regényében talált pontos utasítás szerint. Ez olyan pompásan sikerült, hogy a nénit is megkínáltuk. Nagyon megdicsérte, és kérte a receptjét. Hajaj! A recept megszerkesztése, a mennyiségek és főzési időtartamok pontos megállapítása rengeteg fejtörést okozott, többet, mint mikor magunknak szakácskodtunk.

Szálfatermetű, szabályos, szinte klasszikus arcú, pompás emberpéldány volt mind a három jugoszláv diák. Jól öltözöttek, a jelek szerint jó módúak. Velük még köszönő viszonyban se voltunk. Szobácskánk és az ő szobájuk közt bezárt, kilincstelen ajtó volt. Néha áthallatszott dorbézolásuk. Az udvari kis szobában lakó mohamedán bejjel néha beszélgettünk.

A három fiú, egymást váltva hozta fel szobájukba a szép és engedelmes bécsi lányokat. Ha egyikük lányt hozott, akkor a másik kettő elment hazulról. Ivást, hangos mulatságot inkább csak férfikompániában csaptak.

Akarva-akaratlanul is hallottuk, mit beszéltek, bár lehetőleg csak akkor mentünk be a kis szobába, mikor a látogatók távoztak. Érthető, hogy a lányoknak tetszettek ezek a vonzó külsejű diákok, de ők ezeket a lányokat a leghitványabb szajháknak tartották. Úgy vélték, hogy az a lány, aki feljön egy férfi lakására, és lefekszik vele, az kétségtelenül és teljességgel szajha. Hogy nem kér pénzt? Annál hitványabb szajha, fehérmájú lotyó. A negyedik fiú, a kis udvari szobából, magyarázta nekünk: „Nálunk odahaza így tartják.” Ő maga, szegény bej, az ellenkező végletbe esett. Beleszeretett egy, a házban lakó, nem is túl szép és az átlagosnál ostobább lányba. Feleségül akarta venni, és hazavinni Hercegovinába, ősi házukba. A lány a háta mögött, de szemben is, kinevette. Az is nagy kegy volt, ha a lépcsőházban, a folyosói ablakon át, pár szót váltott vele. A házinéninknek meg is mondta: „Dehogyan megyek hozzá egy törökhöz. Hisz szegény is, beteg is.” Sajnos, mindez igaz volt. A bej tüdővész volt. És csakhamar megkapta a bajt a három szép, nagydarab legény is. Megártott nekik a bécsi levegő, a szokatlan mohó élet. Megsápadtak, fonnyadoztak. Egyiket tüdővérzéssel vitték kórházba, a másik kettő is köhécsejt. A bejnek betegsége mellett még a pénze is elfogyott. Nem tudta bevégezni tanulmányait, hazautazott. Emlékeül egy vékony, fekete nyelű, görbe kést adott, remekbe készült pengét, kicsi, fényes tokban.

Bécs volt a 20-as években a világnak tuberkulózissal talán legerősebben fertőzött városa. Éppen ebben az időben kezdte el Professzor Julius Tandler – egyébként Irén csodált és szeretett anatómiatanára, szociáldemokrata városi tanácsos – a bécsi tüdőgondozók megszervezését. Ő kezdeményezte ugyanekkor a terhes és szülők, valamint a csecsemők modern, intézményes gondozását is. Minden újszülött megkapta a legszükségesebb babakelengyét. Ilyet még nem hallott a világ! Ma sok országban adnak már ilyenféle kelengyét, ám sajnos máig is csak a világ kisebbik felében. Pedig manapság ez nem volna olyan nehéz. De pár évvel a világháború után, mikor Tandler a csecsemővédelmet és a babakelengye adását elindította, bizony nem volt árubőség, mint manapság; szenzációnak ható újdonság volt Tandler professzornak ez a „találmánya”. Talán a mából visszatekintve sem csekélyebb értékű, mint „A hát mélyizmainak anatómiája” és a sok kötetes Anatómia, melyet Tandler akkoriban jelentetett meg.

Sok mindent megtudtam Irén professzorairól, egyes előadásokra néha el is jártam. Például éppen Tandler előadásaira, aki egyszerre rajzolt jobb és bal kezével a táblára. Mindkét kezének ujjai közt három-három különböző színű kréta, hogy az izmokat, ereket, idegeket színek szerint megkülönböztesse. Bámulatos bravúr volt, egyúttal alkalom, hogy felhívja hallgatói figyelmét mindkét kezük egyenletes kiképzésére. „Minden az igénybevételtől függ – magyarázta ezzel kapcsolatban és máskor is. – Nem az erős csonton fejlődik erős izom. A jól használt izmok erősítik a csontokat” – tanította. Télikabátot, felöltőt Tandler nem viselt. Sokszor láttuk, nagy hidegben is, hogy kabát nélkül, gyalog jött az intézetbe. A fején azonban mindig széles karimájú, fekete, puha kalap ült, úgynevezett karbonári, régi divatú szocialisták kedvelt fejfedője.

Saját kedvtelésből, Irén nélkül, jártam Wagner-Jauregg professzor óráira. Elmeorvosokat tanított, és az elmebajokat tisztán fiziológiai és biológiai jelenségeknek tartotta. Ő volt Bécsben az akkor virágzó pszichoanalízis és Freud nagy ellenlábas. Freud divatos volt, mindenki olvasta a könyveit, és többé-kevésbé amatőr módon „freudizált”, álmokat magyarázott, infantilis vágyakat igyekezett kibogozgatni. Én is...

Wagner-Jauregg egész más, de nagy orvos volt. Az Erlich és Hata által előállított injekciók – szerinte – nem bizonyultak tökéletes gyógyszernek a paralízis és szifilisz agyagyulás gyógykezelésében. Wagner-Jauregg bevezette a mesterséges lázterápiás kezelést. Maláriaoltásokat adott, oly módon preparált bacilusokkal, hogy azok nagyon magas, de csak néhány napig tartó lázt okoztak. Ennek a láznak kellett elpusztítania a szervezetben a szifilisz spirochaetáit. Nagyon nagy dolog volt ez akkor, és ha ma már léteznek hatásosabb antibiotikumok, ez mit se von le Wagner-Jauregg érdemeiből. Szerettem az előadásaira járni. Komor, fekete szemöldökű, rozmárbajuszú, méltóságteljes ember volt. Igyekezett nagyon színtelen-póztalan lenni. Az empirikus kutatás és a kristálytiszt logika volt az ereje.

Eppingerhez, a belgyógyászhoz is logikája miatt jártam. Bécsben Eppinger, mint magántanár, differenciáldiagnosztikát adott elő. Engem nem a diagnózis érdekelt, hanem a diagnosztika, Eppinger eszének mozgása, ahogy az adott betegség szimptomáit sorba véve, a feltételezhető diagnózisok lehetőségének körét egyre szűkítve, kizárásos módszerrel jutott a végső diagnózishoz.

Logikai levezetéseit – nem is ritkán – így végezte: „A diagnózis helyességét az obduktionál fogjuk ellenőrizni.” Ez rettenetes volt! Akármilyen járatlan is egy beteg az orvosi műszakban, ezt a kifejezést, „obductio”, mikor reá vonatkoztatják, megérti, ha e szót magát, sohase hallotta is. Tudta, vagy érezte: kimondták a halálos ítéletét. Ott láttam a beteg arcán...

Eppingert ez nem zavarta, azaz talán soha eszébe se jutott szavainak ilyen hatása. Ő csak a diagnózist látta, nem az előtte fekvő embert.

Egyébként Chaplinnek neveztük, és sokszor figyeltük. A nadrágja buggyos volt, és a sarka aljánál is lejjebb ért. Így járt utcán, klinikán, liften. Az utcakereszteződéseken úgy ment át, mint valami alvajáró. Nem a „szórakozott professzor” típusa volt. Csak nagyon elfoglalták gondolatai, nem ok nélkül lehetett volna egy leendő utcai balesetre „diagnosztizálni”. Senkinek se köszönt, köszönést nem fogadott. Privát beteget csak kétszer egy héten fogadott, de még ezen a két napon is alig volt páciense. Mert ha a betegnek nem volt komoly betegsége, minden kedveskedés nélkül, gyorsan útnak engedte. Nem „foglalkozott” velük, nem játszotta a jó doktor bácsit. Ezt a fizető páciensek nem jól tűrik.

Irén Eppingert nagyra tartotta, és bízott benne. Éppen ezért ment el hozzá, hogy megvizsgál-tassa magát. Az anamnesisnél megmondta, hogy orvostanhallgató. Bécsben bevett szokás volt, hogy orvostanhallgatótól, a „kollégától” a professorok sem fogadtak el fizetséget. Mindamellett a vizsgálat végén – ez is szabály volt – meg kellett kérdezni: „Kérem, professzor úr, mivel tartozom?” Mire a sztereotip felelet: „Semmivel, kolléga”. De nem így Eppingernél! Mire Irén felöltözött, Eppinger már valami papírok olvasásába merült. És a kérdésre, mivel tartozom – anélkül hogy felnézett volna –, elmormogta a magántanároknak járó, szokásos összeget – és továbbolvasott. Irén a legnagyobb izgalomban nehezen kaparta össze erszényében a szükséges pénzt, és letette az asztalra. Eppinger fel se nézett. Semmi kétség, ha Irén megismétli, hogy orvostanhallgató, Eppinger nem fogadja el a pénzt. De hát éppen a nincstelenek nem alkusznak. Egyheti kosztpénzünk úszott el...

Eppinger mulatságos furcsaságainak figyelése továbbra is egyik (egyre kevésbedő) közös szórakozásunk volt Irénnel. Egyszer a Burggartenben láttuk ülni, egy árnyékos fa alatt, a padon. A fia a homokozóban játszott, ő valami könyvet olvasott, majd időről időre látcsővel figyelte a kisfiút.

Eppingert csakhamar elhívta a prágai német egyetem. Tanszéket kapott, amire Bécsben nem volt kilátása...

Majdnem elfelejtettem, hogy ekkor már én is egyetemi hallgató voltam, 1922-től fogva, bölcsész. De nem érdekelt semmi. Legfeljebb, ha angolul tanultam annál a lektornál, aki később híres angol rádióoktató lett. Foto- és mikrofotográfiai kurzusra is jártam, nyilván azért, mert saját gépre nem volt pénzem. Történészek és műtörténészek óráira beiratkoztam, de ritkán volt kedvem órákat végighallgatni. Leginkább még Ewald szemináriumai érdekelték. Felfigyelt rám, és meghívott, már nem is tudom, milyen okból, a házába, és hosszan elbeszélgetett velem. De azután, éppen e beszélgetés után, hozzá se jártam többet. Az egyetemi index eleinte a barakklakás biztosításához kellett, aztán már csak arra volt jó, hogy mint diák, Seipel kancellár szénakciójából én is kapjak szenet. Mert a barakkban a szenesek nem hagytak ott hitelbe szenet.

A Türkenschantzplatzról ugyanis nemsokára el kellett költöznünk. Nem a néni és nem a mi akaratunkból. A lánya és veje szándékoztak visszaköltözni Bécsbe. A férj valami magasabb kiképzést, úgy emlékszem, még egy diplomát akart szerezni. Természetesen a mamánál akartak lakni. A néni sírva nyugodott bele az elkerülhetetlenbe, pedig hát nem is voltunk mi jó lakók. Még csak nem is fizettünk pontosan. Elköltöztünk hát az emigrációban hírhedtté vált 43-as barakkba. A néninek apró részletekben adtuk meg a tartozásunkat, de kapcsolatunk még azután se szakadt meg. Az öregasszony a meredek Türkenschantzparkon keresztül néha átgyalogolt hozzánk a grinzingi barakkba. „Jobb volt, mikor maguk laktak nálam”, vallotta be. „A vejem csak mogorva, de a lányom sokat veszekszik velem.”

Már nem tudom pontosan, hogy már munkanélküli voltam, mikor átköltöztünk a barakkba, vagy még csak kifelé állt a szekerem rúdja? Az bizonyos, hogy az emigráció keserű levéből itt többet nyeltünk, mint eddig bárhol. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy én ekkor már

predesztinálva voltam a barakkbeliek semmittevésére és áltevékenységére. Mert Irén éppoly rendületlen szorgalommal készült vizsgáira a barakkban is, mint a Türkenschantzplatzon.

Ez a szorgalom volt az egyetlen szerencsénk már évek óta. Mert ha felesleges ideje maradt, velem veszekedett. Mindég és mindenén veszekedtünk együttlétünk első napjától kezdve, egyre maróbban. Azt volna nehéz megmagyarázni, hogyan is bírtuk oly sokáig.

Mikor teherbe esett – csak én voltam a hibás. Privát orvosra persze nem volt pénzünk, a klinikára kellett menni, aminek az elintézése nem okozott nehézséget. De az volt a nagy hiba, hogy őt ott mindenki ismeri. „Egy csorda medikus tapogat majd végig és milyen kaján pofával”... Dühöngött, és főképp rám volt dühös. Persze nem volt más kiút, a klinikán kellett megcsináltatnia az abortuszt, ahol egyébként nagyon rendesen bántak vele. A tanársegéd be se engedte a kórterembe a medikusokat. De kapcsolatunk ezután még rosszabb lett, és mindketten tudtuk, hogy helyrehozhatatlanul. Mégis évekig tartott, mire nemhogy a szerelem, de a szeretet is elfogyott, és Irén alaptalan és egyre féltelenebb féltékenysége egyre inkább rontotta a helyzetet.

SÚLYOS SÚLYTALANSÁG

Itt voltam tehát a grinzinger 43-as barakkban, melyet „szocialista” barakknak neveztek. Volt ugyanis Hakenkreutzler-Barakk, cionista barakk, az egyik barakkból óvoda lett, voltak barakkok, ahol bécsiek laktak, mert máshol nem kaptak lakást. Valamennyi barakk a világháborúban szükségkórház céljára épült. Az új feladatuknak megfelelően, vékony gipszfalakkal apró szobákra választották szét a nagy linóleumpadlós kórtermeket. 1923-ban már véglegesen kopottak, elhasználtak voltak ezek az épületek, vízvezetékek, falak, padlók, minden, de még hosszú ideig – ha nem is olyan sokáig, mint Pesten a hozzá hasonló Mária Valéria-telep – szolgáltak nincsteleneknek lakhelyül.

A 43-as barakk az emigráció mélyvize volt, de csak az merült itt el, akinek időleges, végleges vagy végzetes hajlama volt a lemerülésre. Ezek közé, az időlegesek kategóriájába tartoztam én is. Ellenállás nélkül, azaz néha hetvenkedve, eredendő lustaságomban merültem el a mélyvízben, és bukkantam fel néha. A grinzinger barakk néhány irodalmi műben is szerepel, amiből az derül ki, hogy ott jószerint csupa bolond élt és néhányan olyanok, akik valami ferde vagy rosszul megértett megváltói hivatás érzésétől voltak kótyagosak.

Persze, ez így nem igaz. Éltek ott, akik keményen dolgoztak. Diákok, akik minden erejüket megfeszítve készültek vizsgáikra. Irén is ilyen volt. Révai József talán soha szorgalmasabban nem tanult, készült és dolgozott. Voltak hivatalnokok. A lányok se csak szerelemmel foglalkoztak. Volt, aki iparművészeti műhelyben dolgozott, egy másik ápolónő volt. Matskássy Márta – sokkal később tudtam meg – nehéz illegális feladatot végezni járt Bulgáriában, Arvale Rita eltűnt, hosszú ideig nem láttuk a barakkban. Aztán megtudtuk, hogy Romániában, a híres doftanai börtönben van. Leitner Miksa Keresztély már akkor foglalkozott az afrikai gyarmatosítás és a kínai Tajping felkelés történetével, mikor ezeket a fontos kutatásokat hobbynak tartották, és aki ezekkel foglalkozott, csendes örültnek.

Persze volt bolond, depressziós, félnótás is szép számmal, és az emlékezésekben az ő furcsa viselkedésük élénkebb színekben mutatkozik, mint a normálisak csendesebb alakja. Egy ilyen „szindús” alak volt Heinrich Pollak is. Fekete angolbajuszt viselt, és rendesen borotválkozott, hozzánk képest öreg, úgy harminc körüli osztrák. Mérnök. Valószínűleg diplomát is szerzett. Annyi bizonyos, hogy ezermester volt, minden vízcsapot, villanyvezetéket megjavított. De legjobban az asztalosmunkát szerette. Külön megrendelésre bútort is csinált. Irénnek például egy ágyba tehető olvasóasztalt, melyre a könyvet – a nagy és súlyos orvosi tankönyveket – a kívánt szögben lehetett felrakni, de ha a támasztót leeresztették, rövid lábú, sima asztalka lett belőle. Ez a Heinrich Pollak a barakk bejáratánál egy fekete táblát erősített a falra, és erre a táblára, szinte naponta, hirdetményeket és felhívásokat és tiltakozásokat szegezett ki. A hirdetmények nagyon okos és közérdekű dolgokra hívták fel a figyelmet: A WC öblítésére, az ülőke tisztán tartására. Gyakran jelent meg tiltakozás a folyosón való éneklés ellen, de általában a csend, rend és tisztaság fenntartása érdekében. Nem is az volt a bolondsága, amire felhívásai felszólítottak, inkább az, hogy bízott felhívásainak hatásában. Egy ilyen barakkban... Szép, a műszaki rajzok tiszta írásával gyártotta hirdetményeit, és egész neve helyett mindig csak HP-vel szignálta, amit úgy írt, mint a „Horse Power”, a lóerőt írják a mérnökök. Bolondos volt HP egész biztos. A szobájába sem az ajtón, hanem az ablakon át járt be létrán. Viszont a kevésbé bolondoktól vagy nem bolondoktól az különböztette meg, hogy a számtalan barakk-lakógyűlésen sohase kiabált, politikai vitákba nem szólt bele, és csak nyáron járt fürdőnadrágban.

(Egyébként ez a Heinrich Pollak, Illés Béla kisregényének egyik központi és nagyon jól jellemzett alakja. Illésnél Heinrich Fülöp néven szerepel, az „Eltaposott emberek” című,

1922-ben írt kisregényében. Illés, a cím is mutatja, 1922 beat-nemzedékét látta a barakk lakóiban, és nem ok nélkül. Egyébként, mikor én a barakkba kerültem, Illés Béla és szobataársa, Huszti Ferenc – aki az illegális KMP-ban és a Szovjetunióban is jelentős szerephez jutott – már Moszkvában voltak. De én ismertem őket már a barakkból is. El-eljártam a barakkba, még mielőtt végleg odaköltöztem. Ősszel hátizsákszámmra vittem nekik a gombát. Mindig szörnyen éhesek voltak, rögtön megfőzték az egész hátizsáknyi szállítmányt, vendégeket hívtak, zsúrt szerveztek, és a főzési és evési időre felfüggesztették vég nélküli vitáikat, melyekbe nyakig merült az egész barakk.)

Abban a Grinzingben éltünk, mely a turisták számára a „hangulatos” Heuriger-kocsmák szinonímája. Sok itt a kerti kisvendéglő, ahol a tulajdonos – régi szabályok szerint – kimérheti saját termésű borát. De ezekből a kimérésekből (már régen) drága, sznobisztikus kiskocsmák lettek, hangos Schrammel-zenével, mesterséges álhangulattal.

Mi, barakkbeliek ilyen kocsmákba nem jártunk. Pénzünk se volt, kedvünk még kevésbé. Ivászatok ritkán estek, de ha mégis, azokat mai szóval házibulinak nevezhetnők. Ha nagy néha a legszükségesebbnél valamivel több pénzünk akadt, a barakkokkal átellenben levő kiskocsmába mentünk. Ez a kocsmá is csak egy rozzant barakk volt. Nagy disznócsülköt lehetett itt kapni, amiből ketten is jóllaktunk. Néha még elmentünk Alihoz, a török cukrászhoz a Billroth Strasséra, a kis szuterén helyiségbe. Ali pompás nugátot készített és más keleti édességeket. A fagylaltját is nagyon dicsérték a fagylaltkedvelő barakkbeliek. Ali tiszta ingben, fehér köpenyben dolgozott a sötét, kis helyiségben, a felesége, hyperoxiddal szókított bécsi nő, kiszolgált. A keletiek gyakran vesznek feleségül kiszokított nőket.

A barakk legfontosabb közügye a lakáskérdés volt. Főképp a megüresedett szobák kiutalása. A lakásügyek miatt csaptunk össze a szépfiú, Fritz Bilddel, a tenisztrénerrel, akit mindenki kedvelt – de különösen a nők –, és a még szebb feleségével –, aki minden férfinak tetszett. Ők családjuk elleni lázadásból laktak a barakkban. De harcoltunk Hans Kleinnal, a derék medikussal is. Az ő fő tulajdonságának azt tartottuk, hogy szociáldemokrata. Hans Klein szigorúan ragaszkodni akart a felsőbbség adta szabályhoz, hogy a barakkban csak egyetemi hallgató kapjon szobát. Mi, magyarok viszont csak kommunistát, legfeljebb emigránst akarunk felvenni. Harcoltunk, le is győztük ellenfeleinket. Legtöbbször szótöbbséggel, de ha kellett, puccsal, jogtalan szobafoglalással. Ha másban nem is, ebben én is igen aktív tudtam lenni.

Győzelmünk ékes bizonyítéka volt, hogy Johann Koplenig is a mi barakkunkban kapott szállást. Kopleniget az osztrák kommunista párt Kapfenbergből hívatta fel Bécsbe. Azonban lakást bérelni Koplenignek nem volt pénze. A 43-as barakk magyar többsége verekedte ki (a verekedés majdnem szó szerint értendő) Koplenig szobácskáját. Hosszú, szikár, csendes ember volt. Késő este vetődött haza, korán reggel már elment. Nem hiszem, hogy a barakkbeli évek lettek volna a legrosszabbak Koplenig életében. De volt nálunk a barakkban népbiztos is. E. K. Menner, München volt pénzügyi népbiztosa, egy kedves, bolondos bohém. Mindenki szerette. A barakk-időben bábszínház-igazgató volt. Grabbe: „Scherz, Satire, Ironie und tiefer Bedeutung” című darabját játszotta, vagy akarta előadni bábszínházában. A barakkot ez nem nagyon érdekelte, noha szerették. Csakhogy ez nem volt magyar-ügy. Koplenig elhelyezése viszont a 43-as barakk belső, kommunista és így magyar-ügye is volt. Koplenig szobája dolgában egységesen léptünk fel, ha különben ahányan voltunk, annyi frakciót vagy frakcióárnyalatot képviseltünk is. Még krisztianus is legalább háromféle volt. Dosztojevszkij-, Tolsztoj- vagy Kierkegaard-árnyalat. Ezenkívül volt gnosztikus is kettő! Varga Hugó és felesége, Móricz Ida, Móricz Zsigmond testvérhúga.

Varga Hugó járta a várost. Ha valahol megebédeltették, az ilyen ebédadót „tanítványom”-nak nevezte. Néha azt is megette, amit a családjának küldtek. Egyszer éppen náluk voltam, mikor

a fekete szakállú gnosztikus hazaérkezett, Móricz Ida pedig három gyerekük ruhácskáit mosta. Varga a gyerekeinek bonbonok ezüstpapírjait hozta ajándékba, üresen.

– Hol van belőle a cukor? – kérdeztem.

– Megettem – felelte.

– Miért ette meg? Miért nem hozta a gyerekeknek?

– Amit én eszem – mondta méltóságteljes lassúsággal Varga Hugó –, az az én gyerekeimet is táplálja.

– De az anyád... – kezdtem én igen zaftosan cifrázni – miért nem a papírt zabáltad meg, a cukrot meg hoztad volna a gyerekeknek.

A méltóságteljes hang tüstént megváltozott. Rikácsolva ordított a derék gnosztikus, mégpedig németül, hogy a szemben levő barakk nácijai is – mert szemben a náci diákok barakkja volt – kihajoljanak az ablakon.

– Terrorista! Aki Magyarországon... az én gyerekeim... az én családom dolgaiba avatkozik! Gyilkos! Terrorista!

A jó Móricz Ida mint ijedt kotlós állt védelmezően a gyerekei elé. Legyintettem. Elmentem.

A gnosztikus Varga Hugónál, úgy hiszem, bolondabb vagy fantasztább volt Akácsos András, aki a barakkból akart elindulni a polgári meggazdagodás útjára. Szerzett egy könyvkötő műhelyt, és azzal kezdte, hogy az én vállalkozásom, az „Írók Könyvtára” könyveit kötötte. Az első: Kassák Lajos könyve „A ló meghal, a madarak kirepülnek” volt. Akácsos András nagyszerű könyvkötő volt, a könyv nagyon szép lett. A második kötet Herz György verseit tartalmazta, Kassák szép linóleummetszeteivel. Harmadiknak adtam ki saját könyvemet. „Gábor Lajos változásai” volt a vékony könyvecske címe, első önálló kötetem.

Ezzel meg is szűnt az „Írók Könyvtára”. Tizenkét kötetből álló sorozatra gyűjtöttünk előfizetőket. Három könyv kinyomtatására gyűlt össze pénz. Tervünk az volt, hogy további előfizetőgyűjtésből és a megjelent könyvek árából nyomjuk majd a következő könyveket. Csakhogy nem sikerült a gyűjtés. A szlovákiai és romániai bizományba küldött könyvekért pedig a könyvkereskedők és bizományosok egy garast se küldtek. Megszűntünk és megbuktunk Akácsos Andrásal együtt. Egyetlen helyről kaptunk csak erélyes reklamációt, de onnan nem is egyet. Lesznai Anna szlovákiai ügyvédje méltatlankodott. Igaz, ő gyűjtötte a legtöbb előfizetőt, mert hát Lesznai könyve is szerepelt a hirdetett sorozatban.

Nem halaszthatom tovább, arra kellene felelnem: ki voltam, mi voltam én? Nehéz eset, de megpróbálom. 1. Szent akartam lenni. 2. Filozófus akartam lenni. 3. Férj akartam lenni. 4. Monogám voltam. Csupa olyan vállalkozás, melyekhez hiányoztak a képességeim. Valójában semmit se csináltam.

Olvastam? Lehet. De azt sem úgy, mint Bécs előtt és Bécs után. Mert a türkenschantzplatzi házínénire emlékezve, kiderült, hogy olvastam Zolát. De talán csak újraolvastam? Zolát már Pesten megismertem, Freudot is. Jack Londont Bécsben olvastam. Legalábbis egy ajándékba kapott Jack Londonra emlékszem, és emlékezni fogok...

A barakkból mindenki vagy Kierkegaard-t olvasott, vagy Marxot. Én semmit vagy alig valamit. Még Karlsteinben megszereztem Husserl és Bolzano műveit. De nem tudtam őket alaposan áttanulmányozni... Az egyetemi tanulmányokat feleslegesnek találtam. Múzeumokba be se mentem. Vagy talán mégis? Akkor keletkezett a most is erős Breughel-élményem?

Pesten, tizennégy-tizenöt éves koromtól kezdve minden vasárnap délelőttöttem a Szépművészeti Múzeumban töltöttem, az egyetemen művészettörténetet tanultam, Bécsben aztán mint egy pesti származású régiségkereskedő privát-szakértője néhányszor pénzt is kerestem. De itt ez az érdeklődésem is elapadt.

Egyetlenegyszer voltam a Hofburgban – biztos, hogy valakinek a kedvéért. Az öreg lakáj, akiből a változott idők idegenvezetőt csináltak, járta a termeket, mindent mutogatott és magyarázatott, még Ferenc József csúf lakosztályát is nagy áhítattal. Az egyik szobában jókora íróasztal volt és egy keskeny, tábori vaságy. A lakáj verklizett: „Schreib- und gleichzeitig Sterbezimmer Seiner Majestät Kaiser Franz Josef.” Mire én a legtisztább somogyi tájszólásban németül: „Glájcájtig?” Emlékszem a két tucat látogató és a lakáj haragos megdöbbenésére. De hát vagy a rosszul épített mondatot nem tudtam elviselni, vagy az ördög incselkedett bennem.

Mégis mit csinálhattam – ha most egy kicsit utánaszámítok – egészen 1925-ig? Nehéz lenne megmondani! Moziba például gyakran jártam. Csináltam is, hol ezt, hol azt, sokszor pénzt próbáltam felhajtani csekély eredménnyel. Ha a barakkban voltam, ott a lakóbizottságban „tevékenykedtem”. De ezt már mondtam...

Ha hazajöttem a munkából – már ha volt munkám, akár néhány napos alkalmi munka is –, nem voltam fáradt, de semmihez se volt kedvem. Aludtam...

Aludtam, ettem, néha főztem, szomszédoltam a barakkban. Vagy Irénnel veszekedtünk, például a szomszédolás miatt. Néha még tányért és lábost is dobáltunk egymáshoz. Mosogatni közösen szoktunk.

Sok, irtózatossok felesleges időm maradt. Ténferegtem külvárosban, belvárosban, a Kahlenbergtól Schönbrunnig mindenfelé. Néztam a várost. Nagyképpően azt mondhatnám: „Egy város felépülésének vagy életműködésének a titkát kerestem.” Még nagyképpően: „Települési, urbanisztikai tanulmányokat végeztem.” De sajnos be kell vallanom, hogy még a szót, „urbanisztika” se ismertem. Egyszerűen ténferegtem és néztam... Villamospénzt spóroltam, cipőtalpat és időt pazaroltam. Hasznom annyi lett, hogy végül egész Bécs térképe a fejemben volt. Mindenkit útba tudtam volna igazítani. Ezt meg is tettem, ha kérdeztek. De ritkán állítottak meg. Mogorva képem lehetett, és rosszul öltözött alak voltam.

Néha elkísértem Leitner Miksát a belvárosba, aki a Hofbibliothekban Afrika-tanulmányokat folytatott, és a kínai Tajping felkelés történetéhez keresett adatokat, és csak egyetlen vágya volt – mely sohase teljesült –, hogy a British Museumba eljuthasson. Örömet hallgattam útközben, amit munkájáról mesélt. De mikor a Josefpplatzra értünk, ő bement egy könyvtárba, én a tér proporcióit néztam, és igyekeztem meg is érteni...

A mölkerbastei-i régi házban, a rettenetesen macskaszagú lépcsőn felmentem a hatodik emeletre. Egy magyar diák lakott ott a kopár, alig bútorozott lakásban. „Itt élt Beethoven” – magyarázta. – Rettenetesen csúf ház volt, különösen belülről; Beethoven idejében bizonyára nem volt ilyen elhanyagolt. Hatemeletes ház! Abból az időből, mikor Pesten javarészt még földszintes házakat építettek.

Az egyik legnagyobb ajándék, amit Béctől kaptam, mégis a gótika volt. Még a gyermekkori Stephanskirche idejében kezdődhetett, művészettörténeti könyvek, képek látása erősítette; de sajátom csak akkor lett, mikor egyre többször bementem a román–gótikus templomokba. Itt belül a magasság zárt, és mégis magába foglalja a végtelent. Ebben az időben sokszor voltam a Maria am Gestadéban. Mindig más oldalról kerestem meg a szűk utcák közt elbújt, szinte mindig néptelen, alig megtalálható kis templomot. Azt hittem, senki sem ismeri, azt hittem, én fedeztem fel, magamtól, magamnak...

A gótikus templom tornyával, de magas fedelével is beleékelődik az égboltozatba; de csak belül, a pillérkötegek alatt emelkedik a végtelenség. Misztikájához az is hozzátartozik, hogy emberkéz alkotta, az önmagán túlmutató ember keze. Pontos magasságát megmérni könnyebb, mint végtelenségét megérteni. Ebben a nagyszerű egészben áll a díszek és alakok kemény realitása. A fájdalmas haldoklás megtestesülése a Krisztus-fejen, a Stephanskirche apszisának külső oldalán. Csak nem tudom, hogyan is vagyok én ezzel a Krisztus-fejjel?...

Az a Krisztus-fej, amelyre én emlékszem, a szörnyű fájdalom köbetestessülése volt. Amit 1969-ben láttam, mintha nem is volna ugyanaz. Amire én emlékszem, mintha az apszisz bal oldali, külső falán lett volna – és oda most új hozzátoldásokat építettek. A kínban eltorzult Krisztus-arcot a bécsi humor „Zahnwehherrgott”-nak – a fogfájós istennek – nevezte. Mert ők kedélyesek. De az a „Zahnwehherrgott”, amit most látni az apszisz jobb oldalán és képeslapokon, nem hasonlít az emlékemben megmaradt képre. És én jobban hiszek az emlékemnek, mint a valóban láthatónak és sokszor fényképezettnek.

A gótika arcai; a Zahnwehherrgott, az Anton Pilgram önarcképe, a Stephanskirche szószékének az alján, kemény, könyörtelen realitás. A gótika egésze csupa naturából áll össze természetfölöttivé.

Ennek a Pilgramnak az arca nem a mai bécsiek arcához hasonlít. Tulai mesteremberek, szibériai ácsok, magyar parasztok közt inkább találunk ilyen kőből vésett, fából kimetszett arcokat.

Még egy roppant intenzitású emlékképet őrzök. A bécs–badeni villamos közelében, egy kis templom falában állt a dombormű. A getsemáni kertet ábrázolta. Az apostolok alusznak a kertben, de a fák – csupa alpesi fenyőfa – földig hajolnak, mintha rettenetes vihar akarná szétroppantani őket. És az apostolok alszanak. A már felettük zúgó sors viharát nem hallják. Melyik kis városban láttam ezt? Talán akkoriban, mikor naptárügynökként bolyongtam? Megvan-e még? Volt-e valaha? Már ebben is kételkedem, mióta a Zahnwehherrgottban nem ismertem fel a régit, a nekem valódit. Ezt a Getsemáne-kertet 1969-ben már nem is mertem keresni.

Persze világlátott ember nem Bécsben fedezi fel a gótikát. De én sohasem jutottam el Franciaországba. A naumburgi dómot is csak egy évtized előtt láttam először, és pár éve csak, hogy valami keveset (milyen sok volt ez a „keves” is) az angol gótikából.

Világlátott ember Bécsben csak a barokkot nézze. Utcai ténfergéseim közben én is láttam, és jól megnéztem a régi egyetemet, a régi városházát, a Fischer von Erlach építette Schwartzberg-palotát, a Karlskirchét. Valahogy megértettem, hogy mi is lehetett az, amit Habsburg-világbirodalomnak nevezünk. Micsoda erő volt ez, mely mikor a törököt Magyarországról is elűzte, az ellenreformációban megalkotta saját roppant építészetét – megtalálván hozzá az igazán nagy építészeket.

Hát igen, nézelődtem Bécsben. Városnézés volt ez? Nem. Városértés? Túlzott jóakarató értékelése a súlytalan ténfergésnek. Csak, ha most visszagondolok rá, és kicsit megszépítem, akkor mondhatnám, hogy ez a ténfergés építészeti nosztalgiámat látszott kielégíteni. A régi, eltemetett építővagyakat. Ha már úgyse csináltam semmit, ha már csak ténferegtem, akkor hadd ténferegjek épületek átélése-átértése között. Így bár vastag elválasztóüvegen át, de Bécset láttam, a várost. Láttam, de még egyetlen szót se beszéltem Béccsel. A grinzinger barakk beszűkült Magyarországaiban éltem.

Amikor elolvasom, amit az előző oldalakon írtam, látnom kell, hogy kicsit kisminkeltem a múltat. „Valódi” és „Igaz” is, de lám-lám, nem a teljes „igazság”. És hiába akarnak biztatással, jóakarátú ravaszsággal rávenni barátaim – nem fogok önéletrajzot, nem fogok emlékiratokat írni. Még ha nem is hazudnék, kihagyások lakkoznák az önarcképet.

Mert másodsorban vagy harmadsorban voltam csak Bécs és egy elpusztult világbirodalom anatómiájának tanulmányozója, elsősorban emigráns voltam, politikai és emberi zűrzavarban élő, sikertelen író, aki, mint már mondtam, se filozófusnak, se monogám férjnek, se kenyérkeresőnek nem volt alkalmas, és – hiába erőltette magát – legkevésbé a szentéletűségre volt hajlama. Gyakran keveredett verekedésekbe, vagy menekült meg verekedéssé fajuló emigráns összejöveteleken a megvertetéstől úgy, hogy kihúzta tokjából a szép kis boszniai görbe kést, mire – a kitűnő és izomerejéről híres festőművész – felemelt keze lekonyult. Ez sivalkodást váltott ki ellenfeleimnél és néhány neki adresszált, nem éppen megtisztelő jelzőt. Amire azt felelte: „Tudtam, hogy elég megmutatni a kést”, és röhögött...

A barakkbeli lakóbizottsági vitákon vagy szunyókáltam, vagy szörnyen hepciáskodtam. A rokonszenves egyéniségek másképp viselkedtek... Nem tetszem magamnak.

Ezeket előrebocsátva, talán mondhatnék pár szót házasságomról és egyet-mást Irénről. Bár a resentment, érzem, most se múlt el egészen – egészen semmi se múlik el...

Okos, tisztességes, tehetséges, segítőkész volt és nagyon szép. Csupa emberi jótulajdonság. Múlt az idő, már szigorló, azaz egyéves kötelező klinikai gyakorlatát végző orvos. És mindezekkel a nagyszerű tulajdonságokkal együtt, rettenetes feleség. Féltékeny volt a szép és a csúnya, a kacér és a tartózkodó, az ismerős és ismeretlen nőkre. Elég volt, ha a villamoson véletlenül ránéztem egy nőnemű lényre, hogy már mondja is: „Miért csak nézi? Tessék, üljön át melléje.” Hiába magyaráztam, hogy én férfiakat is megnézek, gyerekeket is, lovakat... Féltékeny volt, pedig nagyon sokra becsülte magát, és nem is jogtalanul. De, hogy mindenkit lebecsült és leszólt, legelsősorban engem, ezt már nehéz volt elviselni... Az öreg Strindbergnek való regényfigura lett volna. De a grinzingi barakknak csak a fia, a fiatal Strindberg volt pár hétig a lakója. Egy ideiglenesen üres szobában – mert az volt a szokás, hogy az ilyen szobát odaadták annak, aki rá volt szorulva – szállásolták el. Amikor a tulajdonos visszajött, és ő ajtót nyitott, szó szerint így mutatkozott be: „Strindberg a nevem, de lehetne Wedekind is. Mert nem tudom, hogy nem ő-e az apám...” Úgy tudom, nem jó vége lett ennek a barakkban vendégszerezplő Strindbergnek. Hallottam, náci lett.

Házasságunk felbomlása után Irén a híres gyermekgyógyász, Pirquet professzor klinikáján lett asszisztens. Gyönyörű, finom keze, pompás látása, lelkiismeretessége szinte predesztinálta hivatására. Kitűnő gyermeksebésszé képezte magát. Kis fizetéséből szerényen élt; Pirquet haláláig dolgozott a klinikán. A nagy professzor kis utóda az összes orvosnőt kidobta a klinikáról. „Nálam nő legfeljebb ápolónő lehet” – nyilatkoztatta ki az utód. Így Irén kényszerből magánrendelőt nyitott. Híres gyermeksebész lett, egy-két év múlva már hatszobás lakása volt. Közben férjhez is ment. A hatszobás lakás a bécsi felkelés idején kórházzá alakult. Ami azért is fontos volt, mert a sebesülten közkórházba került munkások, gyógyulásuk után börtönbe jutottak... Ha igazak a hírek, akkor ebből a mentőtevékenységből származott a konfliktus, melynek válás lett a vége. Ezt a verziót – saját tapasztalataim alapján – kissé túlságosan leegyszerűsítettnek tartom. De amit Irén életének végéről tudok, az már hiteles. Hitlerék bevonulásakor nem hagyta el Bécs, mert egy súlyosan beteg kis páciensét nem akarta cserbenhagyni. Aztán már nem tudott elmenekülni, a náci elfogták, és megölték.

Mindezeket el kellett mondanom, mielőtt megint ott folytatnám, hogy Irén rettenetes feleség volt. Olyan nyomasztó légkört tudott teremteni maga körül, hogy az ember boldog volt, ha akár csak az utcán kódoroghatott. Az utcán, mert a szomszédokat meglátogatni már tilos volt... Megalázó élet volt ez – mindkettőnknek.

Ha már benne vagyok, hogy másokról – de alapjában magamról – rosszat mondjak, egy másik resentiment előzményeit is le kell írnom, melyet oly hosszú ideig éreztem Sinkó Ervin ellen. 19-ben, a diktatúra előtt és alatt nem szerettem Sinkónak magát kígyóhoz hasonlító forradalmi pózait, és ugyanúgy lenéztem krisztianus pálfordulását. Az emigráció első idejében mégis elég közel kerültünk egymáshoz, és mi tagadás, én az ő befolyása alá kerültem. Sinkó ez időben még nálamnál is sikertelenebb író volt. Így történt, hogy Gömöri Jenő engem kérdezett Sinkó felől. Gömöri a 10-es években a kitűnő Modern Könyvtárt szerkesztette Budapesten; az emigráció első éveiben a „Tűz” című lapot adta ki Bratislavában – ahonnan rendszeresen átvillamosozott Bécsbe kéziratokat szerezni. Tőlem már kért és kapott írást lapja számára. A „Tűz” abban különbözött az emigráns sajtótermékektől, hogy jó honoráriumokat fizetett. Megjelent benne egy nagyon hosszú című és sajnos nem nagyon jó mesém: „Miképp járt Kaszáló János és Bulcsu királyfi az igazság emberénél.” A cím is sokat elárul. Gömöri egy újabb bécsi látogatásakor elhívott főhadiszállására, egy kávéházba a Mariahilferen, és megkérdezte tőlem, hogy kit ajánlanék a Bécsben élő írók közül olyat, akivel még eddig nem volt kapcsolata. Tudtommal Sinkó már küldött neki kéziratot, de Gömöri Jenőnek az volt a szokása, hogy mindenkit körülkérdezett, és csak azután határozott. Én tudtam ezt. Azt is tudtam, hogy Gömöri Jenő nagyon szkeptikusan fogadja a dicséreteket, és a dicséreték overstatementjét igen hidegvérűen kikalkulálja. Nos, én Sinkót, hogy a „Tűz”-ben való megjelenését lehetővé tegyem, a világirodalom nagymesterei mellé sorakoztattam, de inkább föléljük... Az eredmény nem maradt el, Gömöri a következő alkalommal Sinkót hívta meg találkozóra.

Közben egy hosszabb elbeszélést fejeztem be, és elküldtem azt Gömörinek. Sinkó ismerte az elbeszélést. Kifogásait meg is mondta. Helytálló kifogások voltak, főképp az indítást tartotta hosszadalmasnak. „Nagyon jó írás ez – tette hozzá Sinkó –, ha nem is a maximuma annak, amire te képes lennél.” Mint belső és baráti kritika, nagyon helyes volt.

Amikor néhány hét múlva újra találkoztam Gömörirel, Gömöri visszaadta a kéziratot. Közölhetetlennek minősítette. Elképedésem tetőfokát akkor érte el, mikor Gömöri pontosan, szóról szóra megismételte, amit Sinkó nekem mondott. Nagyot nyeltem, zsebre vágtam a kéziratot, és elmentem Sinkóhoz.

– Miket beszéltél te Gömörinek? – kérdeztem, nem valami barátságosan.

– Én, Jóska, ugyanazt mondtam, amit neked.

– Szóval lebeszélted!

– Dehogya! Ugyanazt mondtam, amit neked.

– Vagyis hazudtál!

– Az igazat mondtam. Pontosan! Nem mondtam, hogy rossz.

– Azt tudom, hogy pontosan azt mondtad, amit nekem. De tudtad, előre tudtad, mi lesz az eredmény. Szavaidból Gömöri azt értette: Az írás közölhetetlen! Íme! – Mutattam a visszadott kéziraatra.

– Hát mit csinálhattam volna?

– Azt, amit én, mikor rólad kérdezett. Azt kellett volna mondanod, hogy Dosztojevszkij hozzám képest kismiska, és Tolsztoj csak úgy szo-szo, és akkor Gömöri talán rászánja magát, hogy közölje ezt a már hosszúsága miatt sem nagyon kívánt írást. Lényegében azt mondtad, hogy rossz!

– Én csak az igazat mondtam.

– Igazat, amikor nekem mondtad. De Gömörinek ezt az igazat azzal a kiszámított céllal mondtad, hogy elgáncsolj.

Sinkó hosszú fülei, arcához nőtt fülcimpái izzóra vörösödtek. Nem felelt. Nekem se volt több mondanivalóm. Otthagytam.

Én beprotezsáltam Sinkót, ő engem kiprotezsált.

Ez az eset még a barakkba költözésünk előtt történt. Amikor a barakkba jutottunk, a Sinkóék melletti szobában laktunk, de már nem voltunk beszélő viszonyban. Felesége, Rothbart Mici jóvoltából, aki orvostanhallgató volt – nagyon kis pénzen, de kenyér gondok nélkül éltek. Én Rothbart Micit szerettem és tiszteltem, de őt meg Irén nem állhatta.

A Sinkóval való szakítás végleges volt. Mikor pár évvel halála előtt itt járt Magyarországon, üzent, hogy találkozni szeretne velem. Én kikerültem a találkozást. Istenem! Csipcsup dolog volt, ami szakításunkhoz vezetett. Az én hibám, hogy nem találkoztunk. A harag ugyan rég elmúlt, de a barátság fonálát már nem lehetett összebogozni... Meakulpázzak? Ez nem volna nehéz...

Nyomasztó, depresszív súlytalanságban éltem, nagyon egyedül. Ekkor nyúlt bele életembe – immár másodszor – Sallai Imre. 1916-ban bevezetett az illegális antimilitarista mozgalomba. Most visszavitt a pártba.

1925-ben volt ez, amikor Lenin halála után a pártok százezer új tag toborzását tűzték ki célul. „Aufgebot”-nak hívták ezt a toborzást. Nem kutatom, hogy ez a százezer pótolta-e és hogyan pótolta Lenint?

Sallai sohasem lakott a barakkban, de nyilván tudta, hogy a barakkban a saját levében fő a magyar emigráció, és tudta, hogy ez mily kevésbé lelkesítő. A Sallai-fajta jó szervező pedig nemcsak beszervez, hanem arra is gondol, hogy merrefelé volna alkalmas hely az újonnan behozott embereknek. A barakkon kívül keresett számomra pártmunkát, és nem is a gyengécske XIX. kerületben, hanem a VIII. kerületi Schutzbund kis csoportjában, ahol rajta kívül – ő rövidesen elutazott a Szovjetunióba – még két magyar s mi több, igazi kommunista volt, Csillag Laci és Lövinger Andor.

Sallai – meg is mondta – azért visz a Schutzbundba, hogy ott én majd igyekezzem az ő helyét betölteni. Ez megkettőzte igyekezetemet. Azelőtt, akkor, és mindmáig nagy embernek tartottam és tartom Sallai Imrét, nagyon megfontolt, bölcs embernek.

A SCHUTZBUND ÉS A KOMMUNISTÁK

A VIII. kerületben, a Josefstadtban egy „Halbkompanie”, azaz félszázad volt a Schutzbund legénysége. Ilyen kevés. Bár 1925 körül a Josefstadtban is sok volt a szociáldemokrata párttag, kombattáns csak ennyi. A kerület lakossága leginkább iparos, kispolgár és nyugdíjas, de munkás kevés. A félszázad azonban szinte kizárólag kétkézi munkásból állt; sok volt közöttük az építőmunkás. Az elnök is munkás volt, baloldali, derék szocdem.

Rajtunk, magyarokon kívül még három kommunista volt a jofestadti félszázadban, a két Z. fivér és egy öreg, már szinte kiöregedett kőműves, aki csak a legnagyobb szezonban kapott munkát. Mi, kommunisták igyekeztünk a pontosság és fegyelem példaképei lenni. Ez biztosította tekintélyünket. De még inkább az, hogy a katonai kiképzést Lövinger Andor irányította, aki hadnagy vagy talán főhadnagy volt a világháborúban, és kitűnően tanított.

Az öreg Josefstadt egyik szűk kis utcájában, hosszú szuterénhelyiségben tartottuk a heti foglalkozásokat. Lövinger az első negyedórán masírozni, szépen fordulni, sort tartani tanított, szóval a felvonulások és kivonulások díszelgései gyakoroltuk. A Schutzbund-vezetőség számára ez volt a legfontosabb. Ezután áttértünk a céllovészetre. A helyiség egyik falánál, mintegy huszonöt méternyi távolságban a másik faltól volt a céltábla. A lövész térdelt vagy feküdt. Egyetlen öreg, töltény nélküli Manlicherünk volt, melyet ráirányítottunk a céltáblára. Itt egyik társunk hegyes ceruzát mozgatott jobbra-balra, fel-le a céltábla körein. Mikor a lövész az irányzékon és célgömbön át úgy látta, hogy a ceruza hegye a céltábla közepén áll, elkiáltotta: „Most!” A ceruza hegye ekkor megállt, és abból, hogy hol állt meg a hegye, látható lett, hogy pontosan célzott, avagy tévedett-e a lövész.

Ennél érdekesebbek voltak a taktikai kérdésekről szóló előadások és megbeszélések. Lövinger, feltehetően, olvasott hadászati könyveket, de nekünk egy könyvből olvasott fel vita előtt, és közben részleteket, Larissza Reisner könyvéből: „Hamburg auf den Barrikaden”. Ez a könyv, akkor 1925-ben, egy munkás alakulat számára a legújabb és legértékesebb tapasztalatok kincsháza volt. Ez volt a bibliánk, mint ahogy ma talán valamilyen „Detroit 1967” volna tanulságos.

Ilyenek voltak a heti foglalkozások a jofestadti helyiségben. Kézigránátdobást és menetelési gyakorlatokat egy-egy vasárnap a Wienerwald elhagyottabb részein végeztünk, a kíváncsi szemektől távolabb. Kézigránátjaink csak külsejükben és súlyukban hasonlítottak a valódi, osztrák–magyar, első világháborúbéli kézigránátokhoz. Nem tudtuk, és természetesen sohase kérdeztük, hol tartják a valódi fegyvereket. De minden Schutzbund-ember abban bízott, hogy vannak, és hogyha majd kell, kézhez is kapjuk a kézigránátokat és egyéb fegyvereket...

Negyven kilométer menetelés tartozott a feladathoz. Hegyes-völgyes területen mentünk, erdők közt. A völgyben kocsit, de minket, kommunistákat a csatárlánc két szárnyára állítottak. Míg a zöm a kocsit két oldalán haladt, erőteljes, osztrák turistalépésben, nekünk a hegyes-völgyes-erdős terepen kellett teljes erőbevetéssel futnunk, másznunk, hogy egy vonalban maradassunk az úton és az út közelében menetelőkkel. A bajtársak sunyin mosolyogtak, különösen, mert tudták, hogy mi, magyarok nem vagyunk szenvedélyes hegymászók. Kutyául megizzadtunk, de nem hagytuk magunkat. Amikor pedig a gyakorlat végeztével, vonatra várva, egy vasútállomáson gyülekeztünk, a csapat öregembere – a kommunista, munka nélküli kőműves, aki túl lehetett már az ötvenen – ott, a váróteremben eljárat egy tüzes-ugrós, térdet és talpat tenyérrel csattogtató táncot: egy Schuhplattlert.

– Ez már igen! Nézd az öreg kommunistát! – mondták egymásnak a szocdem bajtársak.

Sohase kívánnék jobb bajtársakat – szocdemeket és kommunistákat –, mint amilyeneket a Schutzbundban megismertem. Jókedvűek voltak, kedvesek és nagy szavak nélkül is internacionalisták. Ezt, mi magyarok erősen éreztük. Én meg különösen, mert munkanélküli lévén, csak egy nagy darab kenyérrel, a kenyéren egy kis zsírral és egy vízzel teli flaskával indultam a gyakorlatra. A mellettem menetelő, fiatal kőműves – nagydarab, keménykötésű ifjú legény – ilyenkor nyáron jól keresett. A mamája pedig a kivonulásokra óriási bécsiszeleteket, azaz „snitzli”-t, egy tucatnál sose kevesebbet, pakolt be neki. Mellé még egyéb jókat. A fiú mindenáron felezni akart velem, és méltatlankodott, hogy háromnál többet nem tudtam megenni.

Csak aki nem élt közöttük, csak akinek rövid az emlékezete, az nem tudja, hogy milyen jó bajtársak a bécsi munkások. Nekünk, magyaroknak ezt tulajdonképpen már 1848 óta kellett volna tudnunk. Aki ezt elfelejtette, emlékezhetne a 19-es Tanácsköztársaság bécsi önkénteseire, Rothziegelre, aki Debrecennél esett el – és Rothziegel századára.

A jوسفstadti Schutzbund-alakulatban megvolt az igazi munkásegység. Igazabban, mint ahogy az osztrák szociáldemokrata párt szerette volna. Barátian, néha egy kicsit ingerkedve, jól megvoltunk ott egymással. De éppen ez időben határozta el a Schutzbund vezetősége, hogy a jövőben csak szociáldemokrata párttagok lehetnek az alakulatok tagjai.

A határozat végrehajtását, vagyis a kommunisták kizárását – mert ugye, van demokrácia – a Schutzbund taggyűlésének kellett kimondani. A legtöbb kerületben – így emlékszem – ez meglehetősen simán is ment. De nem a Jوسفstadtban. A tagság elvetette a felsőbb vezetőség javaslatát, és mi továbbra is schutzbundisták maradtunk.

A szociáldemokrata párt VIII. kerületi vezetősége ekkor további „rendkívül demokratikus” eszközhöz folyamodott. Minden héten tíz-húsz kerületi funkcionárius és ismert jobboldali jelentkezett felvételre a Schutzbund-alakulatba. Amikor ily módon már biztos többséghez jutottak, újból összehívták a taggyűlést és szótöbbséggel kizárták az alakulat összes – vagyis hat – kommunistáját. Bennünket. Szó nélkül indultunk az ajtó felé, de régi bajtársaink megállítottak, átöleltek bennünket, sokatmondóan szorongatták a kezünket.

Már nem lehettünk schutzbundisták, de nem volt olyan kordon, melyen ott, ahol ezek a régi bajtársak őrizték a szocdem-gyűléseket, át ne jutottunk volna. Pedig tudták, hogy „rendet zavarni” jöttünk. Ha ilyenkor vagy az utcán találkoztunk, azt is elmondták, hogy a kerületi funkciók – miután a demokrácia szabályait betartva, elvégezték a mi kizárásunkat – többet feléje se néztek a Schutzbundnak, és a jوسفstadti alakulat elkedvetlenedett, és sorvadóban volt.

Íme, egy mikrofoto a Schutzbundról, annak is talán legkisebb egységéről. A Schutzbund szervezeti hibái ebből is észlelhetők. De feltárásukra még csak ezután kerül sor. Duczynska Ilona mostanában kutatja a bécsi levéltárakat, ahol fellelhetők Theodor Körner régi levelei, tervezetei, beadványai, melyeket az osztrák szociáldemokrata párt vezetőihez intézett. Ha Körner figyelmeztetéseit megszívlelték volna, és nem csupán ünnepi felvonulásmenetként, teremőrként és katonásdit játszó, de polgárháborúra alkalmatlan Schutzbundot szerveznek, akkor nemcsak hősieen védekezni és elbukni, de támadni és úgy lehet, győzni is tudott volna a Schutzbund.

A legkényelmesebb persze az olyan történelemszemlélet, mely azt állítja, hogy ami történt, az eo ipso a történelmi szükségszerűség volt. De ilyen szükségszerűség-látszatot az események csak a megtörténtük után mutatnak. Mielőtt valami megtörténne, az emberi elhatározások és döntések is formálhatják a dolgokat, és irányítják a leendő eseményeket. Ez nem a voluntarizmus deklarációja. Az akarat semmi, ha nem veszi számításba az erőket, az áramlatokat és erőviszonyokat, melybe akaratát beleépíti. Ám az erőviszonyok maguk is változók és változtathatók. Ha az embernek semmi módja se volna, hogy két vagy több lehetőséget mérlegelve, saját erőbevetésével a pozitívnak látott irányba változtasson az eseményeken, akkor ugyan

mért mozdítaná akár a kisujját is? Akkor elég volna bízni az eleve-elrendeltségben – a mechanikusan elképzelt történelmi szükségszerűségben –, és végül is úgy járnánk, mint a mesebeli lusta, aki éhen halt, mert még a szájába tett ételt se volt hajlandó megrágni és lenyelni.

Amikor a jövőről van szó, mindenki bölcsen tartózkodik az apodiktikus kijelentésektől. Senki se merészeli azt mondani: egy harmadik világháború lehetetlenség. Senki se merészeli ezt mondani: egy harmadik világháború kikerülhetetlen.

A 20-as években az osztrák kommunista párt lelkes, májusi felvonulásain hangos, de nagyon kicsi és sok okból jelentéktelen párt volt. Ezt akkor leginkább úgy magyarázták, hogy az osztrák szociáldemokrata párt baloldalibb, mint a német szociáldemokraták, jelszavaiban forradalmibb, és ezért a munkásság zöme bízott benne. Szociálpolitikailag valóban sok hasznos reformot hajtottak végre, és az osztrák, úgynevezett 2½-es Internacionálé politikai jelszavai is – bár ezek csak szavak maradtak – vonzóak voltak. A kommunista párt abban különbözött tőlük, hogy a Szovjetunió példáját propagálta, világforradalomra hívta fel a munkásosztályt. De a napi politikában, bérharcokban legfeljebb ha rátromfoltak a szociáldemokraták az egységes szakszervezet követeléseire. Ezt a rátromfolást, melyet akciók nem követtek, a párton belül „uszálpolitikának” nevezték, és balos jelszavakkal, elérhetetlen követelésekkel igyekeztek ellensúlyozni. Az osztrák kommunistáknak sohase volt olyan jelentős szerepük az ország politikai életében, mint például a kommunisták németországi pártjának.

Gyengéje volt a kommunista pártnak az is, hogy a tagság zöme munkanélküliekből állt. Nem is csoda, mikor a kis Ausztriában sok-sok éven át mintegy 250 000 ember volt munkanélküli. De ezen a számon belül is a kommunisták arányszáma nagyobb volt, mint a többi szervezett munkásé.

A kommunista munkanélküliek megmaradtak munkásoknak, és nem váltak lumpenproletárokká. Mármint azok, akik akkor is kommunisták voltak, mikor még üzemben dolgoztak. Többségükben lelkes, nagyszerű emberek. Olyanok, mint az öreg kőműves, akivel a Schutzbundban voltam együtt. Vagy olyan, mint a már szintén említett, Franzl Koritschoner, ez a szelíd és bátor, tiszta lelkű, az emberi gyengeségeket is megértő, saját gyengeségének sose engedő, igaz ember.

A párttagok egy másik része olyan munkanélküli volt, aki a teljes kétségbeesés, lemondás vagy lezúllás előtt még megpróbált kommunistaként aktív és ember lenni. Például az a családapa, aki feleségével és sok gyermekével egy kiöregedett cirkuszkocsiban húzta meg magát egy kerítéstelen külvárosi grundon. Nem tudom, mi volt régebben, amikor én megismertem, már évek óta csak munkanélküli volt. Minden tüntetésre eljött, röpcédulaosztásban nem volt nála szorgalmasabb. Aztán egy napon – nem szép napon – öngyilkos lett. Mit bírt ki oly sokáig, és mit nem bírt tovább?

Család nélküli, magányos ember valahogy csak megvolt. A munkanélküli segély a jóllakottsághoz kevés, az éhenhaláshoz sok. Az ember belenyugodott a jelenbe, és reményei eltették élniakarását. A kommunistaság akkor a reménynek legtisztábbja volt.

Remény! Remény! Nem könnyű a reménybe kapaszkodni. A barakkbeli kommunista sejt bizony szomorú helyzetben volt. Egy csomó derék, egyéneiben tehetséges, sőt tisztességes emberből állt, de mint sejt, csak darálta a „nagypolitika” absztrakt imamalmait, vagy a barakk pizlicsáré ügyei felett vitatkozott, veszekedett. Ekkoriban került oda néhány lengyel kommunista (néhányikról kiderült, hogy nem is Lengyelországban, hanem Bécsben lettek párttagok), és ezek állandóan fegyelmezni akartak bennünket. Már az is bűnnek számított,

hogy ha pártonkívüli vagy szocdem barakklakóval barátkoztunk. A sejt számszerűen nagy volt – sajnos, a XIX. kerület legnépesebb sejtje –, ezen oknál fogva a magasabb szintű pártfórumra még küldöttet is választhatott, persze nehezen elviselhető személyeskedések közepe, melyből senki se tudta kivonni magát. A kerületben egyetlen nagyobb gyár a „Gräf und Stift”-automobilgyár volt, ahol szintén volt két-három kommunista. Vagy talán csak szimpatizáns? Velük a sejtnek semmiféle kapcsolata se volt. Utólag hozzátehetem: szerencsére.

Bécsben, különösen a nagyüzemekben alig volt kommunista. Vidéken inkább, például Kapfenbergben, a vasműben aktív és erős csoport működött, és nem is sikertelenül. Kopleniget, aki ekkor a barakokban lakott, éppen Kapfenbergből hívták fel a párt vezetőségébe.

Nem tudom okát adni, hogy miért volt valahogy mindig olyan ügyetlen az osztrák kommunista párt, még a külön-külön okos és derék elvtársak is. De hogy mennyire magatehetetlenek voltak, erre közvetve bizonyíték, hogy hozzám, a gyökértelen emigránshoz, milyen ügyben fordultak segítségért.

Volt a pártnak egy igen derék embere, Guido Z. Még a Schutzbundban ismerkedtem meg vele. Kapcsolatunk később se szakadt meg. Az úgynevezett „katonacsoportot” vezette az osztrák pártban, jól konspirált katonaszerű összeköttetései voltak. Néha engem küldött el Burgenlandba, ahol röpiratokat adtam át pontosan megjelölt helyen és időben, jelszó ellenében, egy-egy katonának.

Egy napon Guido Z. arra kért, hogy szerezzek valami olyan helyiséget, ahol akár egy napig, de legalább 10–12 óra hosszat zavartalanul tanácskozhat harminc vagy negyven ember; megszákítás nélkül, tehát ebédre is gondoskodni kell. Ma sem egészen értem, miért gondolhatta Guido, hogy nekem, a baraklakónak módomban áll ilyen helyiséget szerezni. De nem tévedett.

Elvállaltam, hogy megpróbálom nyélbeütni a dolgot. Elmentem Balázs Béláékhoz, akik – mint hallottam – a baraktól nem is olyan messze, egymaguk laknak egy kis kertes villában. Először kívülről szemléltem meg az ismeretlen házat. A kertecske jól izolálta a szomszédoktól. Becsengettem. Balázs Béla felesége nyitott ajtót. Az asszonyról tudtuk, hogy derék kommunista. Balázs egy polgári lapnak volt a filmkritikusa. Csillaga akkoriban felmenőben volt, ez szép lakásán is látszott.

Kedvesen fogadtak, leültettek. Én azonnal rátértem a tárgyra: Egy napra, reggeltől reggelig kellene a lakásuk jó csomó embernek, akik ott étkeznének, egy részük esetleg ott is aludna.

– Nagyon szívesen – mondta Balázs Béla.

– Én beszerezem az élelmet, és főzök is nekik – tette hozzá a felesége.

– És kik lesznek ezek az elvtársak? – kérdezte Balázs.

– Ezt én magam se tudom – feleltem, híven az igazsághoz.

– Hát... – húzta el a száját Balázs.

A felesége észrevette, hogy rossz irányt vesz a beszélgetés, és gyorsan megismételte: – Én megveszem, ami élelem kell, és főzni is fogok.

– Nagyon köszönöm – feleltem –, ez nagyon jó lesz. De egy kérésem még van – fordultam Balázs Bélához.

– Parancsoljon!

– Arra kérem, hogy ezen a napon ne tartózkodjon a házban.

– Megtehetem – felelt Balázs. – Nekem pedig – folytatta – az a kérésem, hogy lehetőleg vigyázzanak az üvegpoharaimra – mutatott a polcon és vitrinben álló vörös, sárga és kék antik poharak gyűjteményére.

– Igyekezni fogok – feleltem.

Pénzt akartam hagyni Balázs feleségének élelmiszerre, de ezt Balázs is, a felesége is visszautasították.

A megbeszélrt reggelen korán, még mielőtt a villanegyed lakói serkendeztek volna, konflison, taxin és gyalog, öt-hat perces időközökben, kettesével jöttek a tanácskozás résztvevői. Csendes, nyári reggel volt.

Nem tudom, miről tanácskoztak. Valamilyen szláv nyelven beszéltek, abból pedig én egy szót sem értettem. De nem is törődtem vele, mit beszélnek. Engem csak a konspiráció technikai lebonyolítása érdekelt, megtudni semmit sem akartam. Azt se, hogy kik. Mert ez ellenkezne a konspirációval.

Balázs Béla felesége nagyszerű pörköltet főzött. Volt tészta is és bor is, de csak annyi, hogy abból baj semmiképp se lehessen. Én hoztam be az ételt-italt, és vigyáztam, hogy mielőtt a nagy meleg és sok füst miatt ablakot nyitottam, előbb elüljön a zajongás. Technikailag minden nagyszerűen ment. Segédkeztem a villából való elszállításuknál is, de azt már csak Guido Z. mesélte el később, hogy valamennyit szerencsésen átjuttatta a határon. A legtöbbet a karintiai hegyek között Jugoszláviába.

Csak évek múlva tudtam meg, hogy aminek technikai előkészítésében segédkeztem, a Balkán Föderáció párt- és szakszervezeti vezetőinek tanácskozása volt. A résztvevők közül egy embert ismertem személyesen, Vujovics Radát, Arvale Lizának – a barakkban lakó egyik Arvale lánynak – a férjét. Többször is járt a barakkban, de mindég csak rövid időt töltött ott.

Egy másikat Potsdamban, Grete Buber lakásán láttam újra. Akkor Genosse Walternek hívták. Évek múlva a lapokban láttam a fényképét. Neve – akkor és azóta – Georgi Dimitrov.

Persze a konspiráció szabályai szerint Balázs Bélának nem szabadott megkérdezni, hogy kik lesznek a vendégei. De most már bevallom, hogy mikor kitiltottam saját lakásából, sokkal durvábban viselkedtem Balázs Bélával szemben, mint szükséges lett volna – ha ugyan szükség volt eltávolítására. – Ebben a viselkedésben sok rossztulajdonságom egyike, az izgága hetykeség nyilvánult meg és az a Balázs Béla elleni ellenszenv, mely kisértet jogos, de nagyrészt helytelen és jogtalan volt. No, mindegy! Az se mentség, bár mentségképp mondom, Balázs se szeretett jobban engem, mint én őt...

Bizony egy kicsit minden félresikerült, amit rendeztünk. Még az apró dolgok is, például a juniális, amit a párt Bécs alatt rendezett, a Duna partján.

Vonaton érkeztek a csoportok, szép számmal és jókedvűen, és letáboroztunk az árnyas fák alatt. A beszédek nem voltak hosszúak, a fúvószenekar valcerokat játszott, párok táncoltak, sütött a nap. A Bécs-közei faluban élt néhány kommunista. Ők elhozták falusi ismerőseiket, olyanokat, akik még elvtársakká is válhattak. Minden jól ment. De hát ez juniális volt. A nap egyre erősebben sütött. Az emberek fürödni akartak. És itt volt a Duna...

Ekkor derült ki, hogy rossz helyet választottunk. Messze voltunk ugyan Bécsből, a szép ligetben. De Bécs alatt, és fürdésre nem elég messze. A Duna alsó folyása még e helyen nem szűrte meg a nagyváros beleömlött szennyét. Akik beleugrottak a vízbe, csakhamar undo-

rodva jöttek ki, és alaposan meg kellett mosakodniuk... De sebj! A fák alatt hűvös volt, fogyott a sör, a zenészek fáradhatatlanul működtették hangszereiket.

Fúvószenekarunk félprofi-félamatőr, munkanélküliekből verődött össze. Ingyért játszottak, és ami Bécsben természetes, jól. Egyrésztük párttag, a többi szimpatizáns. A meleg egyre nagyobb lett, de a zenekar rendületlenül fújta a talpalávalót, és csak félperces szüneteket tartott, amíg száraz torkukon leengedtek egy-egy korsó sört, amivel a jókedvű juniális résztvevői szakadatlanul kedveskedtek nekik. Minden szám után jött egy rund. Még jól fújták... De délutánra a zenészek már bizonytalanul álltak a lábukon, és estefelé, mikor a zene abbamaradt, mert hazafelé készültünk, a teljes zenekar lefeküdt a fűbe, és azonmód horkolni kezdett.

Fel akarták őket költeni. Ezzel különösen a kicsit maguk is spiccesek próbálkoztak. A siker legkisebb jele nélkül. Megindult a tanácskozás. Mit csináljunk az eszméletlenségig részeg emberekkel? A józan többség úgy határozott, hogy hagyjuk őket a fűben, míg kialusszák mámorukat. Hozzájuk csatlakoztak a sopánkodók, moralizálók és a nevetők is.

Nem úgy Irén, aki a juniálison vöröskeresztes feladatokat végzett; akadt is kisebb-nagyobb dolga egész nap. Most keményen és diktatorikusan kijelentette: „Sebesülteket, ilyen sebesülteket, nem hagyunk a csatatéren!” Igaza volt. Nem volt szabad otthagyni őket, hogy a falu meglássa, és ne vessen rajtuk, ez a falu kommunistáit örökre kompromittálta volna. Irén erélyesen szervezni kezdett. Minden magatehetetlen mellé két vagy három embert állított, megmutatta, hogyan kell sebesültet vinni egy szanitécnek. Elindult velük, és valamennyit felrakatta a vonatra.

A vasúton megint helyreállt a jókedv. Nagy éneklés kezdődött, mozgalmi dalokat énekeltünk. A zenekart Irén és a szanitécosztag ápolta egész úton. Mire Bécsbe értünk, már annyira javult az állapotuk, hogy lábra tudtak állni, és útnak lehetett őket engedni.

Az a nap, mikor a munkanélküli segélyért kellett ácsorogni, felhőtlen nap volt. Egy-egy munkanélküli tüntetés valóságos ünnep. Társak között volt az ember. „Semmik vagyunk, minden leszünk.” Jókedvűen és harcrakészen meneteltünk, és rendőrkordonokon törtünk át.

Persze azért a munkanélküliekkel menetelni nem volt olyan szép és jó, mint a Schutzbund-bajtársakkal a Wienerwaldban.

Ekkorában tudtam már annyira németül, hogy írhattam; a bécsi Rote Fahnéban a külpolitikai rovatot csináltam. Egészen önállóan tudtam dolgozni, és hozzá még ingyen. Mert hát úgyis volt munkanélküli segélyem, a párt pedig szegény, a lapnak mindössze négy-öt fizetett munkatársa és egy fizetett gépírója volt.

A lap munkatársai közt nem találtam barátokat. Volt, aki azt hitte, hogy az önkéntes, fizetéstelen munka csak ravasz manőver, és én tulajdonképpen az ő állására pályázom. Volt, aki egyszerűen hülyének tartott. De olyan is volt, aki jól látta, hogy nincsenek hátsógondolataim, és talán éppen ezért voltam idegesítő és ellenszenvet keltő. Egyébként a főszerkesztő – vagy helyettes főszerkesztő? –, Willi Schlamm jelenleg Amerika oldalán a Szovjetunió ellen uszít preventive háborúra. Egy másik volt kolléga mindmáig mindenfajta viharok közepette sértetlenül kitart – akárhogy változtak és fognak talán még változni az irányvonalak – a maga szerkesztőségi asztala mellett. Vagy helyesebb volna ezt mondani: az asztalok változnak, ő marad.

Hetente egyszer-kétszer jött önként és ingyért Gretl W. is a szerkesztőségbe. Nappal egy zeneiskola titkárnője volt. Munkaidő után azzal segítette a kommunistákat, hogy gépelt az újságnál. Megbarátkoztam Gretl W.-vel. Először talán az hozott bennünket közelebb, hogy ő

se kapott fizetést a munkájáért. Aztán megszerettük egymást. És nemsokára egy este a következőket mondhattam Irénnek: „Maga már számtalanszor rám fogta, hogy szeretőm van. Rám fogta nagyon sok nővel kapcsolatban. Most közölhetem: először, hogy ez eddig mindig tévedés volt, másodsor, hogy ez máttól fogva igaz.”

„Már réges-rég tudom – volt a rendületlen felelet. – Kérem, pakolja össze a holmiját, és tegye be kívülről az ajtót.”

Megfogadtam a tanácsot. Összeszedtem kevés cókmókomat, és átköltöztem egy ideiglenesen éppen lakatlan szobába. Sohase bántam meg...

Így végződött a házasságom. Tulajdonképpen csak ettől a perctől fogva éreztem egészen, hogy mekkora tehertől szabadultam meg.

Gretl W. a barátnőm volt és a szeretőm. A heves testi kapcsolat és a teljes barátság olyan jó volt, hogy ennél többet és szebbet emberek nem tudnak egymásnak adni.

Tavasszal kezdődött. Csupa vasárnap volt vagy vasárnapra várakozás. A vasárnapok néha szombat este kezdődtek, de legkésőbb vasárnap hajnalban. Nem volt rendes lakásunk, de ott voltak a hegyek, az erdők, az egész Wienerwald – a lainzi Tiergarten rengetege, a Raxalpe.

Heves testű és szelíd jóságú lány, aki mátt olyan régóta hiányzott. Egyetlen felhőtlen ég lett bécsi életem. Az a felhőtlen ég volt Gretl, aki egy esős napon – mikor viharkabátunkban egy védett helyre húzódva is dideregtünk, valahol jól fenn Liesing felett – egyszerre csak megkérdezte:

– Haragszol?

– Miért haragudnék, kicsi Gretl? – kérdeztem értetlenül.

– Mert a fiú haragszik a lányra, ha kirándulnak, és esik az eső.

Magamhoz szorítottam, és csókoltam világosbarna haját, arcát, szemét. A hideg esőcseppek közt meleg könnycseppeket is éreztem. Szürkés-kék szemei, Gretlnek a szemei voltak a legszebbek.

Akkor nem beszélünk többet, nem szavakkal beszélünk. De most el kell mondanom neked, Gretl:

– Én rád sohase haragudtam, és talán nálad kellett volna kitartanom egész életemben. De én akkor olyan voltam, mint a fellázadt rabszolga. A tavasztól őszig tartó szerelem után nekem új nő kellett, aztán megint új. Bécset se bírtam már, a világ más tájára kellett mennem, közelebb a világ közepéhez. Nemsokára aztán Berlinben voltam...

Bocsáss meg, Gretl, hogy bánatot okoztam, sok bánatot. – Egy évig írtál, én lanyhán felelgettem. Aztán egy év múlva azt írtad, férjhez fogsz menni, mert egy gyerek talán megvigasztal. – Éreztem leveledben, hogy egyetlen sorra vársz, egyetlen hívó szóra... Nem tudtam felelni.

Elfelejtani nem tudlak, de hívni se...

Mikor két évvel ezelőtt és nemrég Bécsben jártam, nem kerestelek. Nem is tudom, élsz-e? És nem is lenne jó, ha keresnélek. Neked se, nekem se... Emlékezzünk egymásra úgy és olyanak, mint amikor együtt jártuk a Wienerwaldot, tavasztól késő őszig és aztán soha többé.

Most még egyszer köszönöm a Jack London-könyvet, azt, amit 1926-ban harmincadik születésnapomra ajándékoztál szelíd, drága szerelmem, Gretl.

Nemigen emlékszem könyvre, amit Bécsben olvastam volna. Erre a könyvre emlékszem, Gretl ajándékára és arra a nagy ajándékra, hogy jó Gretl W.-re gondolni.

Hosszú bécsi tartózkodásom 1920 elejétől 1927 elejéig a Schutzbundban talált bajtársak és Gretl jó szerelmétől megszépül emlékezetemben. Kárpótolt sok-sok rossz napért, ami akkor volt, és azokért is, amit még később megéltem.

– Nem kerestelek, Gretl. – Sajnos, bizonyossággal érzem, hogy már nem élsz. De nem akarom tudni, hogy meghaltál! Túl sok a halottam...

BELLA GERANT ALII...

A resentment és az irigység csúf dolog – ezt, kérem, én is tudom. De hogyan ne irigyelte volna az ember gyereke Ausztriát, ahol a monarchia minden gazdagsága évszázadokon át összegyűlt, és – ami ennél is fontosabb – jól őrzötte meg is maradt.

A török 1541-től 1686-ig egyfolytában uralkodott Budán. Bezzeg Bécsnél a Spittelbergig jutott, és sáncait építette még az elővárosoktól is jó messze, ott, ahol most a Türkenschantz park hatalmas fái alatt játszadoznak a gyerekek. Jurisich magyarjai és horvátjai 1532-ben már Kőszegnél úgy meggyöngítették Szulejmán erőit, hogy Bécs könnyen ellenállhatott nekik. 1683-ban pedig a lengyel Sobieski hozta Bécs alá felmentő seregét. Magyarországon azonban folyt a török elleni küzdelem. Míg Bécset egy ágyúlövés sem érte, a visszafoglalt Buda egyetlen romhalmaz volt. Sőt Bécsnek még haszna is volt a meghíúsult ostromból. Az egyik ilyen haszon – ha nem is jelentős, de kuriózus – az a rengeteg kávé, ami a visszaözoñlő törökök után az elhagyott táborhelyen maradt. Egy Kolschitzky nevű ember, aki mint osztrák kém mindent ismert a táborban, összeszedte a prédára maradt kávé és – császári engedéllyel – megnyitotta Bécs első kávéházát.

Amikor pedig mégis elfoglalták Bécset – mint ahogy Mátyás királyunk 1490-ben, Napóleon 1805-ben és 1809-ben –, Bécs egyszerűen megnyitotta kapuit, és nagyobb baja nem történt.

Bécs mindannyiszor könnyebben megúszta a bajokat, mint Buda és Pest. Még 1945-öt is. Nem kellett hosszú ostrommal elfoglalni. Igaz, jó néhány súlyos repülőtámadás érte, de mikor igazán komolyra fordult a dolog, és az oroszok közeledtek, a német hadsereg elfutott. Kárt inkább csak a német-osztrák nácik okoztak. A futás napján még gyorsan felgyújtották a Stephanskirchét, az Operát és még néhány épületet. Ezt úgy nevezték ők: „Becsapni maguk mögött az ajtót, hogy attól minden összedőljön.” Szerencsére ez se sikerült úgy, ahogy szereték volna. A Stephanskirche régi szépségében áll, felújították az Operát. Mégis az 1525. évi nagy tűzvész óta, mikor Bécs, azaz a mai belváros ezer háza közül négyszáz leégett – a nácik okozták Bécsnek a legnagyobb kárt.

Bécsnek mindig szerencséje volt. Ez az igazság egyik része. De a szerencsén kívül – ez az igazság másik része – a bécsiekben megvolt az ügyes szorgalom is, mely a károkat is haszonra tudta átváltoztatni.

Erről még szót kell majd ejteni, de előbb hadd beszéljük ki magunkból az irigységet. Mert azért... „Attila kardja” és „Attila kincsei” – ahogy a Nagyszentmiklóson a XVIII. században talált huszonhárom rovásírásos aranyedényt nevezik – Bécsben van mindmáig. Mátyás corvináiból többet őriznek Bécsben, mint Budapesten. A legfőbb osztrák és cseh mágnások palotáinál is nagyobb a Pálffy-palota, a Batthyány-palota, az Eszterházy-paloták. Se szeri, se száma a magyar aulikus mágnások bécsi palotáinak. Igaz, volt ezeknek palotájuk Magyarországon is, nem is egy. De a legnagyobbak Bécsben álltak, és a magyar birtokaikból származó jövedelmüket Bécsben költötték el. Ezek a paloták ma is állnak, utcák és terek viselik ma is a magyar mágnások nevét. Sőt, a bécsi telefonkönyvben ma is megtalálni a nevüket. De hát ezt éppen nem irigyeljük...

Illyés Gyula írja egy helyütt, hogy sehol annyi tört fejű kőoroszlán, mint nálunk, Magyarországon.

Bezzeg Ausztriában, Bécsben épek az oroszlánfejek. A viharok könnyebb széllel jártak el felettük. És nemcsak a kőoroszlánok maradtak meg, hanem Benvenuto Cellini ezüst sőtartója is mindmáig ott van a volt császári kincseskamrában. Pedig a nemesfémből készült holmit mindig nagy veszély fenyegette. A megszorult, pénzsűkében levő uralkodók éppúgy be-

olvasztatták a kincseket, mint a tolvajok vagy martalócok. Cellini művei – a bécsi remekmű kivételével – szinte mind ilyen sorsra jutottak. De az osztrák uralkodók, nevezetesen a Habsburgok, a bécsi kincstárt megkímélték, és a fényűzésre, hadviselésre költött pénzt a tartományaikból préselték ki. Kiváltképp Magyarországból.

Bécsből sohase vitték ki, sohase rabolták el a koronát. A magyar koronát elvitte már Mária királynő is... A Habsburg koronát elásni se kellett, mint ahogy Kossuth elásatta, hogy mégis az ország földjében hagyhassa. És nem is került, mint a magyar korona a nyilasok és nácik kezébe, akiktől az amerikaiak kaparintották meg, hogy mindmáig maguknál tartásuk.

Magyarországon nem szerették a németeket és az „osztrák sógort”.

*Ne bánd Isten, hogy ő német,
Hisz ő is a te teremtményed –*

mondja az egyik kuruc nóta. Nem egészen tiszta szívű engedményt kérnek Istentől, ez igaz. De mielőtt felhagyunk a piszkálódással, rosszakarattal – mert végső soron ide kell eljutnunk tisztázzuk: Ki kezdte? Iktassuk csak ide Otto freisingeni püspök 1147-ben írt szavait, aki II. Konrád keresztshadaival utazott át Magyarországon. Mit is ír a derék egyházúr Magyarországról és a magyarokról:

„Kinézésük marcona, szemeik beesettek, természetük alacsony, viseletük vad, nyelvük pedig barbár, úgyhogy vagy a sorsot kell vádolni, vagy az isteni türelmet kell csodálni, mely e szörnyetegeknek ilyen pompás ország birtokbavételét megengedte.”

Nos, a németek azóta is hol kevesebb, hol több sikerrel igyekeztek a sorsot vádolni, pontosabban megváltoztatni, és az isteni türelemnek határt szabni. Nem rajtuk múlt, hogy végül is abba kellett hagyniuk...

Freisingen püspökének véleménye nyolc évszázad folyamán nemegyszer mutatta magát, és mutatná magát teljes faji fölényben még ma is. Ezért talán nem lesz érdektelen Lady Montague Máriának – Wortley angol követ nejének egy 1717. január 30-áról kelt leveléből is idézni, melyben így ír: „A magyar hölgyek sokkal szebbek, mint az ausztriaiak. A bécsi szépségek Magyarországból kerülnek ki. A magyar nők általában szép testalkatúak és igen illedelmesen öltözködnek.” Az angol lady szavahihetőségét erősíti először, hogy nő írta nőkről, és másodszor, hogy ítélőképességét ugyanezen levél egy másik passzusa nagyon figyelemre méltóan bizonyítja: „Lipót császár a természet által rendkívüli kegyességgel és könnyűrejtéssel volt megáldva, azonban a jezsuiták körme közé kerülve, sokkal kegyetlenebb és hűtlenebb lett a szegény magyar alattvalói iránt, mint bármikor keresztények iránt a törökök.”

1717 és a törököknek Budáról való kiszorítása között, alig harminc év telt el, egész Magyarország felszabadítása óta húsz. De közben már volt és kellett egy kuruc felkelés, amiből jól látható, hogy mit hozott a felszabadítás Magyarországnak. Annak az országnak, melynek két pogány közt egy hazáért omlott a vére...

Egy emlékezés Bécsről nem vállalhatja magára történészek feladatát. De nemcsak Bécs, saját magamat se érthetném meg, ha nem igyekezném tisztázni a Habsburgok és Magyarország egy és más dolgát. Ezért engedtessek meg, hogy olyan dolgokra is kitérjek, melyeknek látszólag semmi közük sincs személyemhez, emlékezésemhez. El kell mondani ezeket a reflexiókat, még ha megsértem is a műfajok szabályát. Talán II. Józseffel kezdeném, ezzel a legellentmondásosabb alkatú Habsburggal.

Régi iskoláskönyveink nem győzték eleget szidni II. Józsefet, a „kalapos király”-t. Pedig ebben a „kalapos”-ságban is erkölcsi különbség volt: ő volt az egyetlen valamennyi Habsburg közül, aki nem akart felesküdni arra az alkotmányra, melyet betartani nem volt szándékában. Ilyen nyíltság és „felvilágosodott abszolútizmus”-ának haladó szelleme megbolygatta a reakciós magyar uralkodó osztályt. De megbolygatta – és ezt se feledjük – a jogos nemzeti érzést is, amikor például az iskolákban kötelezővé tette a német nyelv tanítását.

De!... De a közigazgatás hivatalos nyelve azelőtt se a magyar volt, hanem a latin. Latin iskolába a paraszt gyereke alig-alig került – legfeljebb hogy ha a papok neveltek maguknak, saját céljaikra, jóeszű parasztfiakat. A sérelmes – még a valóban sérelmes – intézkedéseket se érezte, nem érezhette a paraszt. De azt bizony érezte, vagy legalábbis megtudta, hogy II. József a jobbágnak szabad költözködési jogot adott, és hogy nem támogatott semmiféle felekezetet. Türelmi rendeletével kivált és kiemelkedett az összes előtte és utána trónra került Habsburgok közül. Meg akarta szüntetni a Werbőczy Hármaskönyvében kővé meredt rendiséget, mellyel a vármegyék hatalma mögé eláncolt középkor a Dózsaék parasztfelkelését akarta mindörökre lehetetlenné tenni. A nemesség adómentességét is meg akarta szüntetni – ezt a haladásgátló privilégiumot, mellyel jóval később a reformkornak és Széchenyinek is nehéz küzdelmeket kellett vívnia. A parasztok II. Józsefet a „jó császár”-ként emlegették. Egy okkal több, hogy a magyar uralkodó osztály „rossz császár”, „kalapos király”-ként emlegetse, és gyűlölje.

Az iskolában úgy tanultuk, hogy II. József halálos ágyán „egy tollvonással” visszavonta összes rendeleteit. – Egész oldalas kép illusztrálta tankönyvünkben ezt a jelenetet, és így ez az egy tollvonás maradt meg gyermeki képzeletemben. – Milyen körülmények közt történt az „egy tollvonás” ott a halálos ágyon? Nem tudjuk. De nem is igaz, hogy az összes rendeleteit visszavonta. A türelmi rendelet, a jobbágyok szabad költözködési joga megmaradt. Más kérdés, mindig is más kérdés volt és marad, mi a rendelet, a törvény betűje – és mi a rendelet és törvény végrehajtása...

Nem történelmet írok. Az se az én dolgom, hogy II. József elképzeléseit összehasonlítsam a Nyugat akkor érlelődő, haladó eszméivel. Nem célom apológiát írni erről a Habsburgok közt kivételes, gondolkodni képes uralkodóról. Amik a visszavont vagy végrehajtásuk közben elferdült rendeleteinél jobban bizonyítanak, azok testet öltött tettei. 1784-ben felépíttette a nagy bécsi közkórházat, az Allgemeines Krankenhausot, az akkori idők lehetősége szerint a legmodernebbül. Ez a kórház másfél évszázadig volt a gyógyítás és a híres bécsi orvosképzés erőssége. Még a század húszas éveiben, a Habsburg-monarchia bukása után is nagy hírű, mert kitűnő orvosok gyógyítanak és tanítanak az öreg kórházban. Még ma is használják ezt a végképp elavult, roskadozó épületet, és csak nagy lassan, most a XX. század harmadik harmadában épülnek helyette az új klinikák és kórházak.

Az Allgemeines Krankenhaus (da gehn die Kranke ein und aus – mondja egy gúnyos bécsi nótá) persze nagyobb, mint az 1796-ban épült budapesti Rókus-kórház. A Rókus és az Allgemeine ócskaságuk, csúnyaságuk és korukon kívül abban is hasonlítanak egymáshoz, hogy ezekben az elavult épületekben bezzeg nem a legócskább orvosok gyógyítanak...

A vidám és egészséges emberekre is gondolt II. József. Az Augarten és a Prater nagy parkjait ő nyitotta meg közcélra a bécsiek számára. És az Augarten bejárata fölé ezt íratta: „Der Menschheit von ihrem Schätzer.”

De akármit tett, senki sem szerette ezt a császárt és „kalapos király”-t. A klérus gyűlölte, mert kikergette birodalmából a jezsuitákat. Gyűlölték a vármegyék reakciós urai, mert meg akarta törni a jobbágyaik feletti korlátlan hatalmukat és azt a fikciót, hogy ők saját személyükben a nemzet. De a kibontakozó reformmozgalom hívei se szenvedhették önkényeskedő „felvilágosult” abszolútizmusát, mely egységes német nyelvű birodalom létrehozására törekedett.

Így aztán II. Józsefnek – a mai szóval kifejezve – „rossz sajtója” volt, és van még ma is. Akkor is gyanúsítják, mikor céljait nem ismerik, és nem is ismerhetik, mert el se készült, amit tervezett. Ilyen volt Pesten az Újépület, melyről egy angol utazó, Robert Townson 1793-ban, három évvel II. József halála után így ír: „Legközönségesebben Bastille-nak nevezik. Ez (mármint az Újépület) József császár utálatos és gyűlöletes uralkodása alatt épült, mégpedig a magyar szabadság elnyomására. Céljának és rendeltetésének mivoltát kétségtelenül bizonyítják a kicsiny és szűk szobák. József császár ugyanis előre tudta, hogy az újítások nagy elégtelenséget fognak előidézni, tehát már idejében gondoskodott állambörtönről.” Townsont magyar fordítója, Szamota Mihály, a múlt század végén, a fordításhoz fűzött jegyzetében így kommentálja: „Ez a magyar nemzet történetében örökké gyászos emlékü Újépület. Townson sejtelve *ötvenhat év múlva* (aláhúzás tőlem) rettenetesen beteljesedett, midőn 1849-ben halomra lőtték és tömegesen akasztották fel ott a magyar szabadságharc bajnokait.”

Eszerint 1849-ben történt kivégzésekért ötvenhat év múltán, II. Józsefet, az építtetőt lehet hibáztatni, és egy cseppet se rontják – az 1849-ben már uralkodó I. Ferenc József „jó sajtóját”. Ő akkor ugyebár még az „ifjú uralkodó”. Minden rosszat a „bécsi kamarilla” csinál. Később pedig ugyanő a „jóságos atyai uralkodó” lett. Történetírásunk, iskolakönyveink és pedagógusaink elképesztő bravúrral, törés nélkül vitték át – magamról tudom, hogy sikerrel – tudatunkba: Az „ártatlan” ifjú alakját a magyar nép „atyai, apostoli, ősz uralkodójának” alakjába. – Mintha a forradalom véres leveréséhez, a Bach-korszakhoz semmi köze se lett volna. A ma még szórványosan élő öregek, de ifjú öregurak is a „rég, szép idők” alatt a „ferencjózsefi” időket értik. Máig is ő, I. Ferenc József a „das Gemütliches Wien” – a nyugodt polgári élet – jelképe Bécsben, de jószerint Budapesten is.

Az ő idejében, 1867-ben történt a kiegyezés, tanulhatjuk ma, mely „Magyarország gazdasági fellendüléséhez vezetett”. Persze! Sőt az is igaz, hogy Ausztria és Magyarország vasúthálózata, szinte teljes egészében I. Ferenc József uralkodásának idején épült. De helyesebb volna azt mondani: uralkodásával egyidejűleg. Mert a császárnak az ipar fejlődésében, vasutak építésében semmi személyes érdeme nincsen, míg az Allgemeines Krankenhaus és egyebek II. József személyével közvetlen kapcsolatban álltak. Az a viszonylagos törvényesség, mely majdnem húsz év után állt csak helyre Magyarországon, egy cseppel se több, mint amit az ipar, kereskedelem, a világpolitika a kapitalizálódástól megkövetelt. Sőt a ferencjózsefi kor, mely 1848-ban a magyarországi és a bécsi forradalom leverésével kezdődött, és az első világháború közepén fejeződött be, szabadságból és haladásból csak azt a minimumot valósította meg, amit megakadályozni nem tudott.

Mindennek helyet kellett szorítanom személyes emlékeim között. Mert a resentment éppúgy determinálta gondolkozásomat, mint az a „tananyag”, amit a fejembe vertek a rossz II. Józsefről és az „atyai” Ferenc Józsefről. És ezekből éppúgy ki kellett magamat verekedni, mint abból a közhely-elképzelésből, hogy a középkor csak „sötét”, és hogy a barokk csak „hanyatlás”, és a német csak ellenség.

És ezért – bár egyszer már majdhogy egy egész könyvet írtam – a következő fejezetben rekonstruálnom kell Széchenyi István végnapjainak történetét. Különben homályban maradna „atyai” Ferenc Józsefünk rendőrállama működésének precíz mechanizmusa. Ez pedig, gondolom, kár volna, mert feltárása nem lesz haszon nélkül való.

A DÖBLINGI HÁZ LAKÓJA

A grinzinger barakkból a városban csak a Billrothstrassén át jutott az ember, akár villamosra szállt, akár gyalog baktatott. És a Billrothstrassén, mielőtt a Krottenbachstrasse könyökhajlataba ért, nagy park fala mellett kellett elmenni. A magas fal egy domboldalt fogott be, és felette, a hatalmas fák és sűrű bokrok közt, némely helyen látszott egy második kerítés is...

Nem emlékszem, hogy a park fái vagy bokrai közt akár csak egyszer is embert lehetett volna látni. Ház se látszott. Mégis tudtam, hogy benn a park mélyén áll a ház, a döblingi örültekháza, és azt tudtam, hogy Széchenyi István ott élt tizenkét hosszú esztendő. Azt is tudtam, hogy ebben a házban vetett véget életének.

Százsor, ezerszer mentem el a park mellett, nagy ritkán gondoltam Széchenyire is, de soha eszembe se jutott, hogy megnézzem a házat, ahol ez az ember – az emigráns-ember prototípusa – élete végéig élt.

Az emigráns prototípusa? Igen. Emigráns az az ember, aki idegen országban élve se akar és tud másra gondolni, mint hazájára. De akkoriban nem érdekelt Széchenyi. Amit ma azért tartok különösnek, sőt korlátoltságában szinte figyelemre méltónak, mert hiszen éppen a grinzinger időben nekem is legfőbb gondom az volt, hogyan lehetne hazám hitvány jelenét jó jövőre változtatni. De hát akkoriban Széchenyi nagyon egyszerű és számomra érdektelen képletnek látszott: reformtörekvések, megtorpanás, 1848, örültekháza és slussz! A forradalom hőse nem ő volt, hanem Kossuth és még sokkal inkább Petőfi, Klapka és az aradi vértanúk. A gyűlölet számára pedig ott volt Görgey, akit Vörösmarty szavaival gyűlöltem.

Emigránsi beszűkülésemnek grinzinger periódusában még azt sem tudtam, hogy épp ezekben az években vált lehetségessé és indult meg a bécsi udvar levéltár anyagának publikálása. A Habsburg-monarchiának kellett megszűnnie, hogy 1921-ben „Széchenyi István döblingi hagyatéka” címen megjelenhessen a „Nagy magyar szatíra”, a „Disharmonie und Blindheit”, és ismertté váljanak a Széchenyinélt tartott házkutatás okai és körülményei – melyek eloszlatták a mendemondát, miszerint Széchenyi nem önkézzével vetett véget életének. De nyilvánvaló lett az is, hogy erre az öngyilkosságra Széchenyit a legjózanabb megfontoltság indította, mert ez volt az ultima ratio, mert csak így, csakis így tudta halála árán a bécsi rendőrállam agyafúrtságának mesterművét megvalósulása előtti pillanatban semmivé tenni.

Mindezt nem abban az időben tudtam meg, és gondoltam végig, mikor mindennap ott jártam a döblingi ház közelében, hanem sok évtizeddel később. Hosszú, de talán nem rossz kerülőúton jutottam el annak a belátásához, hogy Széchenyi naplóját és döblingi hagyatékát el kell olvasnom. Érdeklődésem nem is személyére irányult, sőt nem is írásaira. A testet öltött, kőből és vasból készült, elpusztult és újraéledt mű, a Lánchíd építésének története, Széchenyinek az építést kezdeményező és – ami nehezebb – kitartó erőfeszítése vitt egyre inkább a hídtól a hídépítő személye felé.

Már említettem, hogy Magyarországon tartotta magát a legenda: Széchenyit meggyilkolták. Ilyen legenda keletkezése elég érthető. Ma se biztos, hogy Zrínyi Miklóst az erdőben vadkan ölte-e meg vagy „a Bécsben felbérelt vadkan”? Miért ne ismétlődhetett volna meg ilyesféle 1860-ban vagy bármikor, I. Ferenc József korában? Máig se derült ki, hogy atyai és apostoli királyunk és császáruk saját fia, Rudolf trónörökös kinek a kezétől és kinek a kívánságára halt meg, avagy öngyilkos lett? De minek a találgatás Rudolf halála körül, amikor időben közelebb álló és cáfolhatatlan adatok is vannak. 1914-ben a bécsi államrendőrség és az uralkodó legbensőbb környezete pontosan tudta, hiszen kémeik jelentették, hogy Ferenc Ferdinánd

trónörökös ellen, amikor inspiciálja a boszniai hadgyakorlatot, merényletet fognak elkövetni. Ezt tudva is szinte odaterelték Ferenc Ferdinándot Gavriło Princip pisztolya elé.

Nem volt nehéz elhinni a híresztelést, hogy Széchenyit meggyilkolták. De Széchenyi öngyilkosságával egy közönséges gyilkosságnál sokkal kegyetlenebb tervet akadályozott meg.

ŐRÜLT VOLT SZÉCHENYI, VAGY NEM VOLT ŐRÜLT?

Életkörülményeim – már a grinzinger barakkban és később is sokszor – alakultak úgy, hogy habókos, félnótás vagy klinikailag is bolondnak számító emberekkel éltem együtt, vagy a közelükben. Mindig úgy láttam, hogy a bolond és épeszű közt nincs csak kisebb-nagyobb, és még ha igen nagy is, akkor is inkább csak kvantitatív különbség. Ezek a különbségek se konstánsak: az elmebetegeknek is vannak józan pillanatai, és a józan embert is esztelenné, eszét vesztetté tehet hirtelen pánik vagy felindulás. Nem félttem a bolondoktól, mint Goethe, és nem szerettem őket, mint Swift. Eckermann 1830. március 30-án ezt írta feljegyzéseiben: „Az elhunyt nagyherceg – meséli Goethe –, aki ismerte az örültekháza iránti ellenszenvemet, egyszer csellel és meglepetésszerűen be akart vinni egy ilyen házba. De én még jókor éreztem, mi szaglik emögött, és azt mondtam, hogy semmi szükségét sem érzem, hogy azokat a bolondokat is lássam, akiket bezárnak, mert hiszen teljesen elegendem van azokból, akik szabadon járkálnak. Nagyon is kész vagyok fenségedet, ha kell, akár a pokolba is követni, csak az örültekházába nem.” Az udvari ember hűségnyilatkozatának kacskaringóját kár volna szó szerint elhinni. A figyelemre méltó, hogy Goethe nem akarta magát, a maga alkotta emberképet kitenni az örültekháza brutális inzultusának.

Egész másképp viselkedett Swift, aki végrendeletében 12 000 font sterlinget – feltehetően egész vagyonát – egy elmegyógyintézet építésének céljára hagyományozta. Ez nem valami swifti groteszk ötlet volt, Gulliver újabb csínytevése. Swift tudta, hogy az örültek a többi emberrel, az „egészségesek”-kel szemben védelemre szorulnak. Tudta, előre érezte, mi az, örülni lenni. Élete utolsó éveit egy karosszékekben töltötte, és már a Miatyánknak is csak töredékeire emlékezett. Goethe élete utolsó pillanatáig megőrizte értelmének világosságát.

Bennem nincs a két zseniális ember véglelességének egyike se, talán éppen ezért tárgyilagosabban tudom szemlélni Széchenyi betegségét-egészségét. Széchenyi egész életében labilis idegzetű ember volt. Gondolatai gyorsan és ugrásszerűen követték egymást. De ezek a gondolatok összességükben igen logikus építményt képeztek. Azt, hogy egész életében lelkiismeret-furdalások üldözték, még túlzó formájukban se lehet lekicsinylő gesztussal bolondságnak vagy örültségnek nevezni. A lelkiismeret túlzásai pozitívabb jelenségek, és egészségesebb lélekre mutatnak, mint a hűvös lelkiismeretlenség. 1848-ban a magyar forradalom veszélyeztettségét látva, mélységes depresszió és depressziós önvádak áradata zúdult rá. Úgy látszik, maga is tisztában volt állapotával, és ezért keresett menedéket – nyilván barátai rábeszélésére, de önként – a döblingi magán-ideggyógyintézetben. Ez az intézet, mely dr. Görgen tulajdona volt, 1848-ban depressziója idején valóban betegségi, de viszonylag rövid idő elmúltával politikai asyluma lett. A monarchia határain belül ez a gyógyintézeti asylum volt az egyetlen hely, ahol nyugodtan tárgyalhatott híveivel, és ahol egy sok irányú politikai munka központját nagy körületekintéssel kialakíthatta.

A döblingi ház, Görgen drága privátintézete nem a szokványos örültekháza. Széchenyinek négyszobás lakosztálya volt, és tizenkét évi ott-tartózkodása alatt semmi jelét se látjuk írásai-ban, naplójában egy szót sem olvasunk arról, hogy a ház többi betegét akár csak az ablakból is látta, hogy létezésükről tudomást vett volna. Ellenben tudjuk (sajnos a bécsi rendőrség is pontosan tudta), hogy Széchenyihez gyakran ellátogatott a londoni Times bécsi tudósítója, és Széchenyi ott, Döblingben fogadta az angol követet. Tudjuk (amit a bécsi rendőrség és besúgóí csak gyanítottak, de bizonyíték nem volt a kezükben), hogy Széchenyi nagy körületekintéssel intézte konspirációs tevékenységét. Nemcsak megírta a Bach miniszterelnök „Rückblick” című művére a „Blick auf den anonymen Rückblick” címen felelő pamfletjét, de a kéziratot ki is juttatta Londonba. Arra is volt gondja, hogy az elkészült könyv számos példánya visszakérüljön az országba. Csupa olyan művelet, melyek nagy józan ész igazolnak. Mint ahogy

naplójában – az 1848-49-es években írt egyes részek kivételével – semmi se mutat abnormitásra. Ellenkezőleg! A „Nagy magyar szatíra” példátlanul szellemes mű. A „Disharmonie und Blindheit”, melynek alcíme: „Eine Diatribe, rhapsodisch und in Eile skizziert” olyan alcím, mely az írói önismeret magas fokát tanúsítja, és írónál meglehetősen ritka józanságra, önkritikára vall. Széchenyi elméjének frissességét egy olyan megfontolt, „józan” látogatója is tanúsítja, mint Deák Ferenc. De bizonyítja leveleinek hangja és végül az öngyilkossága.

Ez az öngyilkosság volt – ismétlem – a legkisebb rossz, ami Széchenyit érthette. Ezt fogom a hiteles adatok alapján, a lehetőség szerint röviden bizonyítani. Úgy hiszem, nem lesz érdektelen, mert ez is hiteles kép Bécs, 1860-ról, erről a „késői biedermeier”-ről, ahogy ezt a kort becézik. Nem árt látni, hogy I. Ferenc József hosszú uralkodásának 12. évében, mikor az uralkodó már nem „gyermek”, de még nem „ősz és atyai”, miképp kormányoztak ebben az ő kedélyes Bécsben...

*

Az itt majd következő adatokat dr. Károlyi Árpád „Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka” című művéből merítettem. Károlyi a bécsi udvari levéltárban nemcsak Széchenyi írásait kutatta fel, hanem – a következőkben idézett – rendőrségi és kormányzati iratokat is. Szó szerint közli miniszterek, rendőrök, spiclik jelentéseit. Ebből a kitűnő anyagból idézek, ferdítés nélkül, de nagyon fukarul. Történészek feladata volna, hogy a Károlyi közölte anyagot teljes egészében újra kiadják, és további kutatások nyomán még kiegészítsék.

Soha senki se gondolta, hogy az angol követ, Lord Augustus Loftus pusztán udvariasságból látogat ki Döblingbe Széchenyihez. Az akkori utakon ehhez több órás kocsikázásra volt szükség. Döbling ma Bécs XIX. kerülete, az akkori Béctől jó néhány falunyira volt. Udvariassági látogatást Széchenyi István, a „persona non grata” egy követőtől nem is várhatott.

De az angol követ látogatásának egész jelentőségét Bécsben csak akkor értették meg, mikor Apponyi gróf, a császárság londoni követe jelentette: Viktória angol királynő férje, Albert, a Prince Consort, a magyarországi helyzetéről olyan alapos értesülések birtokában van, hogy ezt ő, Apponyi egyenesen kétségbeejtőnek találja...

Gyakran járt Széchenyihez a londoni Times bécsi tudósítója, Thomas Bird úr, és a Times állandó, többé-kevésbé máig tartó jólinformáltsága akkoriban meglepő méreteket öltött. Széchenyi nemcsak Birdet informálta, maga is írt cikkeket a Timesnak.

Ezekről a közvetlen angol összeköttetésekről tudott a bécsi rendőrség. Másokat sejtett, feltételezett, vagy spiclijelentéseket olvasva gyanított. A pesti rendőrigazgatóság például azt jelentette Bécsbe Thierry rendőrminiszternek, hogy „Magyar” fedőnevű besúgójának közléséből értesült: Báró Kemény Zsigmond hetenként hírlapi cikk formájában írja információit, melyek feltárhatatlan kerülőutakon jutnak el Döblingbe, ahonnan azokat Széchenyi egyenesen Párizsba továbbítja III. Napóleon császárnak. Nem biztos, hogy ez a bizonyos „Magyar” a valóságnak megfelelőt jelentett. De az például tudott, csak nem bizonyítható tény volt, hogy a „Blick”-et Széchenyi István írta. Nem alaptalan gyanú is volt bőven...

Albrecht főherceg, Magyarország főkormányzója és ekképp Magyarország teljhatalmú ura egyre sürgetőbben követelte a leszámolást Széchenyivel. 1859. január 19-én Albrecht főherceg átiratot küldött Budáról báró Kempen rendőrminiszternek, Széchenyinek a Magyar Tudományos Akadémiához intézett levele kapcsán. Széchenyi – ezen Albrecht által is ismert – levelét az Akadémia ülésén nem olvasták fel. Gyávaságból. „Fontolva haladás”-nak is nevezik ezt, sőt Széchenyit is rávették a levél visszavonására. De közben – és aligha Széchenyi közreműködése vagy jóváhagyása nélkül – a levelet számos másolatban terjesztették Magyarországon. Albrecht egy ilyen másolatot is csatolt a rendőrminiszterhez intézett leiratához.

„Nem lehet kétséges – írta a fő kormányzó, főherceg –, hogy gróf Széchenyit ez okból – (azaz az államhatalom elleni izgatásért) –, ha elmezavara miatt nem tekintik beszámíthatatlannak, akkor törvény előtt felelősségre kell vonni. De egyben felmerül a kérdés, miképp lehet a jövőben gróf Széchenyi István ilyen megengedhetetlen viselkedésének elejét venni, ha elmeállapota következtében felelősségre vonni lehetetlen; mert azt közömbösen tűrni nyilván nem lehet, hogy valaki csak mert örültekházában tartózkodik, akadálytalanul, minden további nélkül, világszerte terjeszthesse kormányellenes gondolkozásmódjának effajta veszedelmes kitöréseit.”

Albrecht „mert örültekházában tartózkodik” kifejezéssel arra utal, hogy Széchenyi nem bolond. Nyilván Széchenyit tartja a levél terjesztőjének is. A továbbiakban a főherceg közli a rendőrminiszterrel azt az információját is, hogy Széchenyi leveleit és cikkeit Béla fiának diktálja. Ezért Széchenyi Bélát figyelmeztetni kell az ilyen tevékenység következményeire. És figyelmeztetni kell az örültekháza vezetőjét is.

A rendőrminiszter, báró Kempen haladéktalanul értesíti Lobkowitz herceget, Alsó-Ausztria helytartóját a fő kormányzó-főherceg átiratáról. Javasolja, hogy dr. Görgent a legnyomatókosabban figyelmeztetni kell, hogy ápoltságai törvényellenes cselekedeteiért felelősséggel tartozik, és azokat megakadályozni köteles. Tanácsosnak tartja továbbá, hogy Széchenyi Bélát is figyelmeztessék a tevékenységből eredő büntetőjogi felelősségre.

A rendőrminiszter egyszerűen szolgailag továbbította a főherceg utasításait. De Lobkowitz agyafúrta, mint Albrecht főherceg, aki dühében törvény elé akarja állítani Széchenyit, Lobkowitz közli Kempennel, hogy Széchenyi elmeállapotát alig néhány hónap előtt dr. Görgen és dr. Riedel, a császári és királyi elmeorvosintézet igazgatója megvizsgálták, és bizonyítványt állítottak ki, melynek értelmében gróf Széchenyi önállóan tudja intézni magánügyeit, és jogerős okmányokat állíthat ki. Rámutat arra is, hogy Széchenyit törvényszékiel sohasem nyilvánították őrültnek, és 1848-ban Széchenyi önként ment a dőblingi magánorvosintézetbe.

Lobkowitz közli, hogy Albrecht főherceg kívánságának könnyűszerrel eleget lehet tenni, semmi akadálya, hogy az orvosszakértők egészségesnek nyilvánítsák Széchenyit, és így ellene a törvényes eljárás megindítható.

Csak hogy Lobkowitz ezt az utat nem javasolja. „Mert Széchenyi semmire sem áhítozik inkább – magyarázza Lobkowitz báró Kempennek címzett, de dühöngő, Albrechtnek is szóló válaszát –, mint hogy hazájáért, honfitársai szemében elnyerje a vértanúság koszorúját, és vesztőhelyen végezze életét.” Ezután közli, hogy beszélt dr. Görgennel, és megkérte, hogy – a hatósági beavatkozást eltitkolva – értesse meg Széchenyivel, hogy a jövőben ne tegyen és ne továbbítson írásbeli nyilatkozatokat, mert ez dr. Görgent a legsúlyosabb helyzetbe sodorhatja, aminek végül is az lehetne a következménye, hogy Széchenyinek el kell hagynia a dőblingi intézetet.

Lobkowitz félreérthetetlenül megírja, hogy egyelőre nem tartaná szükségesnek, és nem tartaná tanácsosnak az olyan további intézkedéseket, melyek nagy feltűnést kelthetnének. Csak ha ezek az enyhébb eszközök nem vezetnének célra, akkor lesz szükség egy orvosi bizottság szakvéleményére és bizonylatára. „Ha a szakvélemény szerint – fejt ki Lobkowitz herceg szörnyű tervének egyes részleteit – Széchenyit nem gyógyultnak és így beszámíthatatlannak nyilvánítják, akkor az elmebeteg formális elzárását kell elrendelni; senki idegent vagy távoli rokont hozzá beengedni nem szabad, és még a legközelebbi rokonok látogatását is nagyon korlátozni kell, és csak dr. Görgen jelenlétében szabad megengedni.” Görgent szigorú felelősség terhelje Széchenyi minden lépéséért. De lehet, hogy ez sem lesz elég. „Ha a körülmények úgy kívánják, Széchenyit akarata ellenére is át lehet helyezni egy császári és királyi örültekházába.”

Lobkowitz nem bízik abban, hogy az ostoba és bosszúra szomjas Albrecht főherceg és báró Kempen rögtön megérti az ő kegyetlen tervét. Ezért ugyanebben a levelében még egyszer, a szájukba rágja annak értelmét: „Ha azonban az orvosi bizonylat beszámíthatónak ismerné el Széchenyit, akkor a törvény teljes szigorával kell eljárni ellene. Kíváncos volna-e ez a kormány érdekei szempontjából, azt excellenciád fennkölt mérlegelésére bízom. Az én alantasi nézetem szerint az elítéléssel a Gróf leghőbb vágya teljessé válna, nézeteinek magyarországi híveit a legnagyobb fanatizmusra hangolná, és az »úgynevezett« nemzeti ügynek – (már akkor is szerették tehát ezt a szót idézőjelbe tenni) – újabb híveket szerezne.” Lobkowitz azt is megismétli, hogy a törvényszéki orvosok könnyűszerrel bizonyíthatnák, hogy Széchenyi épeszű, de egy ilyen bizonylat beszerzését egyelőre nem javasolja.

Lobkowitz érvelését legalábbis a rendőrminiszter megértette. A rendőrség figyelmeztette dr. Görgent, hogy fokozza Széchenyi tevékenységének ellenőrzését, és erre vonatkozóan kötelezvényt is aláírtak vele. De semmi eredményt se értek el, mert nem Görgen volt Széchenyi bizalmasa – őt sokszor „das dicke Schwein”-nak titulálja naplójában –, hanem Görgen felesége. Az asszony közvetítette a mostohaapjához, dr. Guthert – az ismert, liberális ügyvédhez – Széchenyi írásait és leveleit. De a Görgenné–Guthert-vonal csak az egyik csatorna volt; Széchenyi egész sor más ember közvetítését is igénybe vette, és úgy konspirált, hogy azok aligha tudtak egymásról. Legfeljebb – de ez se biztos – Béla fia tudott valamennyiről.

Persze a rendőrállam különböző hivatalaiban szakadatlanul folyik a nyomozás. A bécsi rendőrség – és ez nem is volt egészen könnyű – a gyógyintézet egyik alkalmazottját is beszervezi. De hát egy ilyen kis spicli nem nagyon tud többet jelenteni, mint hogy kik jönnek ki Döblingbe Széchenyihez.

Ennél sokkal veszélyesebb kém báró Inkeyné, aki személyesen járkal Rechberg miniszterelnökhöz, majd mikor a miniszterelnöknek ez kellemetlenné válik, közvetítő személy – valószínűleg férje – útján és ezenkívül számtalan levélben is jelenti, amit a Bécsben élő magyar arisztokraták fecsegéséből salonjaikban elles. Ezekben a salonokban gyakran beszélnek Kossuth és Pulszky emisszáriusairól, Széchenyi tevékenységéről és más, az osztrák kormányt érdeklő magyar ügyekről.

Rechberg miniszterelnök dossziéja Inkeyné nagyon sok levelét megőrizte mind a mai napig. Ki volt ez az Inkeyné, és miért írta a sok levelét? Az egyik ok: Inkeyné, de a férje se voltak a magyar aulikus mágnások szemében teljes értékű arisztokraták. Ezért kellett ennek az asszonynak olyankor is írni, mikor illet egy valódi mágnás bizalmas szóval, minden levelezés nélkül el tudott vagy el tudott volna intézni – és ennek nyoma sem maradt volna. Ezeket a „nem teljes értékű” Inkeyeket a Bécsben élő mágnások megtűrték ugyan salonjaikban, de lenézték őket, sőt, talán azt is természetesnek és szükségesnek tartották, hogy Inkeyék ezt érezzék is. Inkeyék a kormánynak tett szolgálatok fejében kerültek a főúri társaságba, és további szolgálatokkal kompenzálták magukat a lenézésért.

Inkeyné anyja Cibbinné, a gyengeelméjű V. Ferdinánd császár nejének első komornája volt. A bécsi nép körében elterjedt (a bécsiek mindig nagy élvezettel kérődztek az udvari intrikákon, és mióta nincs uralkodóház Bécsben, más királyi udvarok intrikáin), hogy Cibbinné asszonynak V. Ferdinánd udvarában nagyobb befolyása van, mint bárkinek, még a hírhedt udvari kamarillánál is nagyobb. Ennek a Cibbinnének a leányát vette feleségül Inkey Eduard. Inkey 1848-ban az osztrákok oldalán harcolt, meghozta bátran. Ezért lett 1856-ban báró. Az újdonsült báró és a komorna-lánya-feleség mint spicli és provokátor szolgálták gazdáikat. Inkeyné jelentette például saját kezű levelében gróf Rechberg miniszterelnöknek, hogy gróf Nádasdy Lipótné, Forray Julianna salonjában a legsértőbb jelzőkkel élnek a fölség – azaz I. Ferenc József – személyét illetően. Vagy például azt, hogy gróf Nációné egyik fényes estélyén olyan

kifejezéseket használtak a dinasztia ellen, „melyeken az idegen diplomáciák jelen volt tagjai valósággal megbotránkoztak”.

Körülbelül tíz hónap múlt el Albrecht főherceg első parancsként érkezett átíratása óta. A nyomozás folytatódik. Szorítják Görgent, és ő mindent megígér, de bárhogy is igyekezne, nem tud eredményt elérni. De nem tud – és nem mer – erélyes intézkedést foganatosítani a bécsi rendőrigazgató sem. Hogyan is merészelne? Hiszen 1859. július 2-án azt kénytelen jelenteni Lobkowitznak, hogy Széchenyi kiterjedt családjának látogatásán kívül olyanok is eljönnek Döblingbe, akiknek a belépést – tekintettel magas méltóságukra – feltűnéseltetés nélkül megtagadni nem lehet. Egy ilyet a rendőrigazgató személy szerint is megnevez: Gróf Szécheny, „a császári és királyi fenségnek, Zsófia főhercegasszonynak udvarmestere”. Egyébként 1859. október 9-én az osztrák miniszterelnök, gróf Rechberg (akinek nevét Széchenyi naplójában és pamfletjeiben lefordítja magyarra és Gereblyehegyinek nevezi) és a külügyminiszter is kijönnek Döblingbe Széchenyihez.

Ám november 14-én Albrecht főherceg újból és még erélyesebb hangon ír Thierry rendőrminiszternek. Ismételten felhívja figyelmét „az említett grófra”, aki „állítólagos elmebajának ürügyén minden felelősségrevonás alól mentve képzelet magát”, aki leveleket ír, „melyekbe beleszó ugyan dinasztikus érzelmű nyilatkozatokat, mégis jellegükönél fogva teljességgel alkalmasak arra, hogy az államigazgatás elleni gyűlöletre izgassanak, és tartalmukban semmiképp sem lehet a szellemi funkció zavarát felismerni.” Majd így folytatja: „A közvélemény nemcsak a Londonban megjelent »Blick auf Rückblicke« (a főherceg így írja a könyv címét) szerzőjének tekinti Széchenyit, melyben az ausztriai állapotokat nagyon szemtelenül ostorozzák, de annak is híre jár, hogy gróf Széchenyi újabb szellemi termékeket fog nyomdába adni.”

Erre Thierry rendőrminiszter alárendeltjeitől sürgős jelentést követel Széchenyi titkos megfigyeltetéseinek eredményéről, iratai kézrekerítésének lehetőségeiről és egy esetleges házkutatás módozatairól. Az összefoglaló jelentést Thierry november 20-án kézhez is kapja. Ettől a naptól számíthatjuk a házkutatás igen gondos rendőrségi előkészületeinek kezdetét.

A házkutatást azonban csak március 3-án foganatosították. Mindjárt látni fogjuk, hogy miért húzódtak ezek az előkészületek több mint három hónapig, és arra is feleletet keresünk, miért épp március 3-át választotta a rendőrség. Persze a közbeeső időben sem voltak tétlenek. Újra és még erősebben munkába veszik dr. Görgent. Nemcsak az esetleges büntetőjogi felelősségre, de arra az anyagi veszteségre is figyelmeztetik, amit Széchenyinek állami örültekházába való átszállítása neki okozna. Végre is a négyszobás lakosztály, az ellátás, a számos vendég ebédjei és vacsorái jelentős összegekkel növelték Görgen bevételeit.

A látogatók elutasítása – mint már említettem – nehéz lett volna. De meg a rendőrség számára nem is volt érdektelen tudni, hogy kik, mikor és hányszor látogatnak Döblingbe. Sőt a rendőrség maga is küldött „látogatókat”. Így például 1860. január 12-én – ezt Széchenyi naplójából tudjuk – báró Babarczy jött ki hozzá. Ez a Babarczy akkor alezredes volt, de sokra vitte... Tábornok lett, később a császári testőrség házi parancsnoka.

Babarczy pontosan aznap jött, amikor eljutott Bécsbe a hír, hogy Londonban név nélkül megjelent egy röpirat: „Offene Promemoria an Seine Majestät den Kaiser von Österreich”, és ez a hír arról is tudott, hogy ezt Széchenyi István írta. Január 20-án Babarczy újra meglátogatja Széchenyit, és provokálni igyekszik. Széchenyi naplójának tanúsága szerint Babarczy ezt mondja: „Remélem, hogy Albrecht marad – mert gyáva. Azt hiszem, Benedek jön, aki egy második Haynaut fog játszani.” Széchenyit már figyelmeztették, hogy Babarczy „agent provocateur”, és a provokációira nem felel. Ezt a báró Babarczyt Inkeyné „szervezte be”, mégpedig egészen frissen. Fennmaradt gróf Rechberg miniszterelnökhöz írt levele, melyben

közli, hogy báró Babarczy Antal udvari tanácsos Hamburgban egész vagyonát eljátszotta. Nagy pénzsűkében van, és „nem lévén jellem”, meg lehet vásárolni. Megfelelő ajánlás.

De minthogy Babarczy provokációi sikertelenek maradtak, másnap a jeles asszonyság férje, báró Inkey Eduárd jelent meg Döblingben. Ezt Széchenyi naplójából tudjuk.

Gróf Rechberg miniszterelnöktől kapja a rendőrminiszter azt az információt, hogy Hollán Ernő az a személy, aki a magyarországi és a Magyarországról szóló híreket Franciaországba juttatja. Thierrynek ez nagyon kapóra jött, hiszen már előbb is tudomására hozták, hogy Hollán Széchenyi publicista vezérkarának jelentős tagja. Albrecht főherceg is felfigyel Hollánra. Neki Hollánt úgy jellemezték, mint aki a „Vas megyei izgatók legveszedelmesebbjei közé tartozik...”

Most már az események gyors egymásutánban követik egymást. A Times február 2-i száma rendkívül jól informált pesti levelet közölt a magyarországi politikai helyzetről. Alighogy a Timesnak ezt a számát Bécsbe hozta a posta, Rechberg egy levelet kapott, mely így szólt: „Ha gróf Rechberg a legközelebbi napokban el tudná magát szánni, hogy egy Bécs környéki házban házkutatást tartsanak, a kormány kezébe kerülhetne egy felforgató párt összeköttetések minden fonala. A nevet és helyet előszóval.”

Valószínű, hogy Rechberg miniszterelnök előszóban is beszélt a bejelentővel – vagy megbízottjával –, és tulajdonképpen csak ekkor engedett szabadkezet a rendőrminiszternek.

Ettől a naptól kezdve március 3-ig Thierry emberei – úgy látszik, minden írásbeliséget mellőzve – az előkészületen dolgoztak. Nem ok nélkül mellőzték az írásos jelentéseket és utasításokat. Hiszen még egy bécsi rendőrtisztről, Kecskeméthyről is sikerült megállapítaniok, hogy Széchenyi embere. Félték, hogy más rendőrségi közegek is eláruhathatnak valamit, ha írásbeli utasítások jönnek-mennek hivatalból hivatalba. Félelmetes teljesítmény! Az osztrák rendőrség papírok nélkül is tudott dolgozni, pedig még nem volt se telefon, se magnó...

Közben a rendőrség pontosan, dátumra tudja, hogy Hollán március 3-án Bécsben lesz. Ezért időzítették erre a napra a házkutatást, mégpedig nemcsak Széchenyinél, hanem egyidőben dr. Görgennél és feleségénél Döblingben, Falk Miksa újságírónál, Kecskeméthy Aurél rendőrbiztosnál, Hollánnál, Wandl szállodai lakásán, dr. Franz Guthernél – Görgenné mostohaapjánál –, gróf Széchenyi Jenőnél, gróf Zichy Gejzánál, továbbá Kiss Mártonnál, aki Széchenyi írnoka és sakkozópартnere volt.

A házkutatást egy rendőrállamhoz méltó rutinnal végezték. Mindenre felkészültek, minden eshetőségre gondoltak, mindenekelőtt arra, hogy a házkutatás váratlanul érje Széchenyit és a többieket is.

Felsenthal, a kormánytanácsosi rangban levő rendőrtiszt önelégült rendőr-büszkeséggel, terjedelmesen és pontosan jelenti a március 3-án általa vezetett művelet lefolyását. Erről a napról és a következőkről megint bőven van írásos anyag.

„Csak ma reggel 7 órakor közöltük az illetékes hivatalnokokkal és szolgálkkal a tulajdonképpeni célt, mindennemű lehetségeségről casuistikusan kitanítottuk őket, aztán gyorsan odahajtottunk, és rövid néhány perc alatt úgy kívül, mint belül felállítottuk az őrszemeket, s így minden lehetséges értesítést megelőztünk.

Ugyanabban a percben, mikor Berka biztos úr gróf Széchenyi lakásába belépett, alulírott megjelent dr. Görgen és nejének lakóhelyiségeiben, és őket, valamint a cselédséget, egyelőre a lehetőségek szerint urbánus, de erélyes módon sistíroztuk.” Görgenét még alva találták. Az asszonyhoz nem engedték a házi szolgálókat közeledni, hanem – jelenti Felsenthal – „az alulírott által előrelátóan magával hozott ügynöknő az asszonyról ágyában, egészen teljes felöltözéséig nem vette le a szemét”.

A hosszadalmas és igen öntelt rendőrijelentés utolsó passzusa arról szól, hogy körülbelül húsz rendőrségi ember megjelenése természetesen nagy feltűnést keltett Döblingben. Az alulírott – mármint Felsenthal – ezt előrelátva, a Zögernitz és „Gasthaus beim Hirsche” nevű döblingi vendéglőkbe ügynököket küldött, akik délután már jelentették, hogy a publikum arról beszél, hogy dr. Görgen intézetében bankjegyhamisítás ügyében kutattak...

A Széchenyitől elkobzott művek, iratok, naplójegyzetek akár egy tucat felségsértési és lázítási per megindítására is elegendő anyagot adtak. De Széchenyi aznap, március 3-án már új napló írásába kezd, és beszámol a nap eseményeiről.

„Semmi olyat nem találtak, ami kompromittálhatna” – írja. Persze ezt írva, arra számít, hogy ez a napló is a rendőrség kezébe kerülhet. A napló semmi különös izgalmat nem árul el. 4-én naplójában Görgenről ír: „Bosszant ez a disznóhasú. Félelmében eléget sok családi írást.”

Ugyaneznap Széchenyi levelet ír Thierrynek. Közli a rendőrminiszterrel, hogy nem panaszkodik, sőt örül, hogy elvitték iratait, mert úgy hiszi, azokat a legvilágosabb napfénytől sem kell féltetni. Majd idegbajára hivatkozik, agyának elhomályosodására. Noha – írja – vannak lucidi intervallumai is. Aztán a dinasztiahoz való hűségét, Magyarországhoz való hűségét, Magyarországnak az örökös tartományokkal való megbonthatatlan kapcsolata iránti ragaszkodását hangoztatja, valamint saját előszeretettel az alkotmányos államformák iránt. Végül arra kéri a rendőrminisztert, hogy látogatná meg.

5-én már, tehát elég hamar értesült, és ezt fel is jegyzi naplójába, hogy „Döblingben azt beszélnek, a gyógyintézetben bankjegyeket hamisítottunk”. Látogatói továbbra is eljárnak hozzá, és feljegyzi, hogy szerintük: „Az egész ügy Albrecht főhercegtől indult ki.”

A rendőrminiszter nem jön. De újra megjelenik báró Babarczy március 6-án és 7-én is. A napló erre így reagál: „Állítólag agent provocateur. Annál jobb, hacsak nem valótlanságokat jelent.”

Feljegyzi Széchenyi, hogy 14-én este újra megjelent Babarczy, és neve után két felkiáltójel közé egy kérdőjelet – „!?” – iktat naplójába.

Március 17-én megkapja báró Thierry levélbeli válaszát. A rendőrminiszter elfoglaltságára hivatkozva lemond a személyes látogatásról, és sajnálkozását fejezi ki, hogy az intézkedéseket meg kellett tenni, mert: „Az ön által évek előtt választott asylum már régen megszűnt asylum lenni. Az a szakadatlan és kiterjedt érintkezés, melyet Excellenciád, noha inter muros, de nem kevésbé élénken folytat, az a cselekvő részvétel a napi eseményekben, sőt azokban a legfontosabb ügyekben, melyek ma a kormányokat és népeket foglalkoztatják, bebizonyították, hogy Excellenciád a csendes visszavonultságról rég lemondott. Ezért volt lehetetlen bizonyos különleges megfontolásokat továbbra is figyelembe venni – írja Thierry –, és ezért kellett kötelességemnek megfelelően eljárnia.”

Thierry leveléből, valamint a bécsi Allgemeine Zeitungból és a Times március 14-i közleményéből – tehát csak két héttel a házkutatás után – látja Széchenyi – és meglehet, éppen abból, hogy nem tartóztatják le – helyzete súlyosságát. Csak ekkor írja naplójába: „Mindebből azt veszem ki, hogy elhatározták megsemmisítésemet. Ideje, hogy az üldözésekből egy kétségbeesett elhatározással kivonjam magamat.”

De még mindig nem adja meg magát. Erre mutat, hogy megpróbálja angol összekötéseit megmozgatni. 19-én feljegyzi naplójában: „Béla Loftusnál.” De úgy látszik, az angol nagykövet se tud már segíteni.

Március 22-én Széchenyi azt írja: „Végem óriás léptekkel közeleg. A végtelenségig fognak kínozni.”

25-én: „Megváltoztathatatlanul – elvesztem! A vég minden pillanatban bekövetkezhet.”

Nyilván Görgenéktől, pontosabban dr. Görgentől megtudja, hogy minden kapcsolatától el akarják vágni, és ha ez Döblingben nem sikerülne, akkor állami örültekházába fogják csukni. Görgenné, akivel szorosabb kapcsolata volt, már napok óta nem mutatkozik; állítólag beteg.

Március 27-i naplófeljegyzés: „A doktor aggodásra készlet.”

30-a: „Kétségbeesés. Nem tudok élni, és meghalni se tudok.”

És az utolsó bejegyzés április 1-én: „Nem tudom magamat megmenteni.”

Már világos előtte, hogy nem per lesz, amit Albrecht szeretne, és amit ő is szívesen látna, hanem az, amit Lobkowitz herceg kitervelt: a világtól való teljes izoláció. Az örültekháza.

Ezelől menekül – április 8-án – egy pisztolylövéssel. A körülmények legpontosabb mérlegelése után választja ezt az ultima ratiót!

Senki józanabbnál nem cselekedhetett, mint Széchenyi István, mikor a menekülésnek ezt az útját választotta, ahelyett hogy ép ésszel egy szörnyű örültekházának legyen a lakója életfogytáig.

Mikor 1969-ben megkerestem a döblingi házat, sok minden megváltozott már. Megváltozott a húszas évekhez képest is, amikor óriási park takarta el a házat, melyet egyébként akkoriban nem is kerestem. A park nagyobbik részét parcellázták, utcákat nyitottak, gazdag villák és társasházak állnak a kertben, a meghagyott ősfák közt.

A ház megmaradt. Ma is ideggyógyintézet, ma is privátszanatórium. A kétemeletes empire-ház külseje nyilván változatlan, a régi fák még hatalmasabbá nőttek. Széchenyi négyszobás-előszobás lakosztálya nem maradt fenn régi alakjában. De egyet és mást tudunk erről a lakásról. Az 1860. március 3-i házkutatás jegyzőkönyve a berendezésről is ad némi képet. Egyes tárgyakról pedig, melyeket 1860. április 8-a, Széchenyi öngyilkossága után tartott házkutatáskor vitt el és kobzott el a rendőrség, az akkor készített jegyzék ad felvilágosítást.

Immár tíz éve lesz, hogy egy cementlapra erősített márványtábla áll a bokrok és élő virágok között, a kerítés mellett alig láthatóan. Magyar és német nyelven szól a felírás:

*Itt élt
Gróf Széchenyi István,
a legnagyobb magyar
1848. szeptember 7-től
1860. április 8-ig.*

Szép, egyszerű emléktábla. Igaz, hogy Széchenyi volt a legnagyobb magyar? Kár volna erről meddő vitákba bocsátkozni. Egy azonban bizonyos: Széchenyit legnagyobb ellenfele, Kossuth nevezte a legnagyobb magyarnak, és Széchenyinek ez bizony gyanús volt. Még 1840. november 19-én történt, mikor Kossuth beszédében őt „a legnagyobb magyar”-nak titulálta. Széchenyi még a teremben, a dübörgő tapsok elültével odalépett Kossuthhoz: „Miért emel oly magasra, hol nem tarthatom magam” – kérdi, mert azonnal és vesékelátón átlátott ellenfele taktikáján. Így volt Széchenyi nagy. Nagyon nagy.

Egyébként Bécsben – ahol annyi palota, utca, tér viseli mindmáig magyar mágánások nevét – ez a felirat, azt hiszem, a helyén van, és helyes. Az udvari titkos levéltárakban őrzött iratokon kívül, csak ez a kis tábla hirdeti Bécsben Széchenyi emlékét. Dr. Görgenről azonban utcát neveztek el Döblingben...

A magyar Faust kezét nem fogta le senki és semmi, mikor 1860. húsvét vasárnapján eltávozott a világból.

BÉCSI JELENKOR

„Nem lépsz be kétszer egy folyóba”, de te se vagy ugyanaz, aki másodszor lépsz be a régi folyóba. – A Josefstadt öreg házai nemigen változtak. A Josefstadter Strassét és a Mariahilfer Strassét összekötő, jellegtelen, szürke utcák most is jellegtelenek és szürkék – szinte olyanok –, mint voltak. Az elmúlt félévszázadot tatarozás kompenzálta; a változás első látásra: semmi. – De bezzeg változtam én! Mert azelőtt meg se éreztem, ha gyalog mentem a Josefstadtból a Mariahilf-re. Most, hogy a kelleténél egy-két állomással előbb szálltam le a villamosról, és az újabb öt schillinget sajnáltam – hiszen már a félúton túljutottam –, ez a félút most, azaz 1969-ben nagyon fáradságos volt.

Bizony minden változik. Csak nem egyforma gyorsan. A régi ház a Türkenschantplatzon már ötven évvel ezelőtt megérett lebontásra. De ma is úgy áll még, mint akkor. Kívülről cseppet sem látszik ócskábbnak, belül pedig, feltehetően, kaptak a lakások néhány komfortábilis pótlást. Nem hiszem, hogy sokat. Bécs nem a fürdőszobás kislakások városa. Negyven évvel ezelőtt a nagy bécsi lakásépítkezés még fürdőszoba nélkül indult.

Az öreg ház melletti villa, melyet akkor építettek, mikor én még az öreg házban laktam, bizony öregecske lett. De a köréje ültetett fenyőfák most legszebb korukat élik... A fák, a parkok csak szépülni tudnak, vagy elpusztulni... A Türkenschantpark gyönyörű, szebb, mint valaha. De azóta, hogy én ott jártam, a domb másik oldalán egy új park is terebélyesedik már, a Hugó Wolf-Park, melyet akkor telepítettek, mikor én már Bécsből Berlinbe költöztem. Ennek az új parknak árnyas fái kedvemre mérhetem, hogy milyen öreg vagyok. De mérhetem a grinzingi barakk egykori helyén épült társasházakon is. Öregecské.

„Hol van már a tavalyi hó!” Minden változik. Folyó és ember, azazhogy... Azazhogy nem is egészen vagy nem is minden, mint azt mindjárt látni lehet.

Az előkelő vendéglőket nagy ívben megkerültem. Akárcsak régen... De aztán a belvárosban egy szűk sikátorban, ahol két kocsi nem fér el egymás mellett, megláttam egy icipici kínai vendéglőt – az ismerős kínai-vörös ajtót, ablakkeretet. „Ide bemegyünk!” Ezt nem valamiféle politikai célzatosságból mondom, hanem mert még ifjúkoromból, Berlinből, pontosabban Charlottenburgból, ismerem a kínai vendéglőket. Charlottenburgban kettő is volt. A műegyetemi diákok jártak oda. Kínaiak és kispénzü nem kínaiak. Ezenkívül gourmand-ok, akik kitapasztalták az ősrégi kínai szakácsstudomány remekléseit. Mert ez a szakácsművészet majdnem annyi ezeréves, mint ahány százéves a legfinomabb európai – a francia. Nemcsak Berlinben és Kantonban, de pár év előtt Londonban is szívesen mentem be kínai vendéglőkbe. (A legjobb és legolcsóbb is az volt, ahova a Népszabadság akkori világlátott tudósítója vezetett.) A bécsi kínai vendéglő veszélyétől csak a sors kegye mentett meg. Dél volt, vagy még délelőtt, még nem nyitott ki, és így volt időnk elolvasni a bejárat mellé kifüggesztett étlap árait. Bizony ha ide bemegyünk, ötnapi költségen se lett volna elég a legegyszerűbb fajta ebédre. Mert a kicsi kínai kocsmáiban nagyon drága luxus étterem...

Mi az, ami nem változott? Hol van itt a tavalyi hó? – kérdi a nyájas olvasó. A régi, a változatlan az, hogy nekem Bécsben soha-soha nincs normálisan pénzem. Nem az volna a fontos, hogy bőven legyen, hanem az a baj, hogy még normálisan sem elég. Idehaza – és mert spórolós vagyok – minden rendben volna, Londonban is, Helsinkiben is rendben volt. De Bécsben... A Magyar Nemzeti Bank úgy adta ki, hosszas alkudozások után, külföldi honoráriumaimnak egytizedét – szerintük helyesen, szerintem helytelenül –, hogy ketten együtt kevesebbet kaptunk, mint a turista-útlevelesek, akik akkor 70, most 100 dollárt vásárolhatnak a bankban.

Sok szónak is egy a vége: a WÖK – a Wiener Öffentliche Küche – volt az egyetlen étterem, amelybe veszély nélkül bemehettünk. Így lettem Bécsben most is változatlanul a szegény vicclapfigura, a „Zu’greister”, a Mikosch, aki legfeljebb azt tanulmányozhatja, változott-e a bécsi közkonyha azóta, amióta valamikor a Gemeinschaftsküche főztjét ette. Nos, vagy én változtam keveset, vagy a WÖK kosztja javult sokat, mert amit kaptam, ízlett...

Bécsben az első világháború után mindenki rosszul kosztolt. Mi, emigránsok mindenkinél rosszabbul. Felejtethetetlen a kochgassei étkezdének rabkosztnál is rosszabb főztje. Ide – ha jól emlékszem –, két-három háznyira Landler Jenő és Lukács György közös lakásától, a Laudongasséban néha ingyen jegyeket is kaptunk. De nem volt jobb a vegetáriánusok étkezdéje sem, valahol a Naschmarkt közelében. Sőt ott még külön is bosszantó volt, hogy a gyenge, vizes főzelékekhez feltét helyett még moralizálással is szolgáltak. A falakon bölcs plakátok lógtak. A legnagyobbon ez állt, ékes betűkkel: „Der Mensch ist, was er isst.” Amire a feleletet Bauer Laci adta meg, ha tehette, és ha a kiszolgáló nem nézett oda. Tigrismorgást utánozva harapott a Naschmarkton vásárolt, legolcsóbb lóhús-szafaládéba – ami plakátok toborzó erejéről is némi tanulsággal szolgál. Ezt a vegetáriánus vendéglőt mi, emigránsok szép ónémet kocsmanévre kereszteltük: „Gasthaus zum Frankfurter Grassfresser.”

A mai WÖK más. Tapasztalataim – végre is nem mindenki járt Hiltonokba és Interkontinentálokba még itt, Budapesten se – bizonyos mértékig közérdekűek.

A WÖK némiképpen a budapesti bisztrókra hasonlít. De gazdasági számításainak alapja az önköltség megtérülése. Két-háromféle menü van, és étlap szerint is lehet választani. Az árlap az előtérben levő kasszánál látható, itt kell blokkot váltani. A helyiségek egyszerűek, de nagyon tiszták. Abrosz ugyan nincs, csak tisztára mosott műanyag asztallap. A tányérok kifogástalan porcelánból vannak, persze, nem a drága fajtából. Az evőeszközök se ragadós, elgörbült holmik, amiket kézbe venni is kellemetlen, hanem jó anyagból készültek, és ragyogóan tiszták. Minden asztalon vizeskorsó és poharak. Szeszesital nincs. Cukrászsüteményt, presszókávét és üdítőitalokat az étterem egyik sarkában lehet kapni. Az ételek ízletesek. Ruhatár nincs, borraivaló nincs – udvariasság van. Az ételek minőségét, az adag rendességét az önköltségcsökkentéssel érik el és azzal, hogy a WÖK egy műszakban dolgozik – csak ebédet ad –, és vasárnap zárva van. Azt mondhatná valaki: „Akár a mi üzemi konyháink.” Ez nem volna egészen pontos. A mi üzemi konyháink költségébe mindenki befizet. Mert a népgazdaság szubvencionálja. Viszont nem mindenki használja, még az üzem dolgozói sem valamennyien. Sokszor mert rossz, de ez csak az egyik és könnyebben kiküszöbölhető ok. Még a jól főző üzemi konyhákba se jár mindenki, egyszerűen azért, mert más háztartási módszereket részesít előnyben. Az üzemi konyhák vezetőit és szubvencionálóit ez nemigen zavarja. Sőt! Minél kevesebb az étkező, annál kevesebb a ráfizetés. A bécsi közkonyhák viszont rászorulnak a vendégeikre, mert kizárólag a vendégeik tartják el. Minél több a vendég, annál könnyebben tudják őket ellátni. Tehát olcsót és jót kell adni – az üzem és a vendégek érdekei így egybeesnek. WÖK-éttermek vannak a város minden részében. Olyan belvárosi utcában, mint a Herrengasse pedig kettő is. Minthogy – említettem – nálunk se jár mindenki a Duna-Interkontinentálba, nem ártana a budapesti Belvárosba se néhány. A város távolabbi részében pedig még több. Mert a WÖK-ben jót adnak, s a lehetőség szerint olcsón.

Persze az egyműszakos üzem, a felesleges kiadások kerülése, az egyszerűség és minden egyéb is hatástalan volna, ha nagy, komplikált és költséges adminisztrációval vezetnék a WÖK-öt. Az, hogy a deficitet nem fizeti a bőkezű város – vagy állambácsi, takarékos gazdálkodásra szorítja a WÖK vezetőit. Ennek a kisköltségű adminisztrációnak a megtanulása volna számunkra a legnehezebb, de legfontosabb.

Hosszabb népgazdasági elmefuttatás helyett inkább WÖK-beli tapasztalataimat írtam le. Még csak annyit, hogy a WÖK-beli vendégek a környező városrészek szerint változnak. A

herrengasseiben például sok a bolti alkalmazott, postás, szerelő, hivatalnok, hivatalsegéd, diák és vidékről városnézni jött iskolás. A külföldiek kontingensét csak tapasztalt vagy jól eligazított magyarok adják – a magyar követség ott van a közelben. A „nagy” országok polgárait nem láttam a WÖK-ben. Nem is hiányoztak.

1945 után a bécsi lakásépítkezés a budapestihez képest roppant előnyökkel indult. A komoly, nagyarányú lakásépítés Bécsben már 1923-ban megindult, és 1934-ig mintegy 65 000 olcsó bérű lakás készült el közpénzen, külön e célra kivetett adóból. Gazdasági világválság, náci-uralom és háború ezt a fejlődést – mely nálunk el sem kezdődött – megállította. De a háború sem okozott olyan károkat Bécsben, mint Budapesten, és a nagyarányú építkezések is aránylag rövid idő múltán megindultak.

Ma Magyarországon is rengeteget építenek. Persze még messze vagyunk attól, hogy elégedettek lehessünk. Ezt itt Budapesten mindenki tudja. De azt talán nem, hogy Bécsben is messze vannak még attól, hogy elmondhassák, mindenki emberséges lakásban lakik. Messze!

1969-ben Bécsben – az általában „előkelő”-nek számító XIX. kerületben – egy olyan háromemeletes házban laktam, ahol nem volt lift, és nagyon magas emeletekre kellett felkapaszkodni, meredek lépcsőkön. És két lakásnak volt közös vécéje a folyosón. De az emeleti szobakonyhák voltak mégis a jó lakások. A rossz lakások ebben a házban a pincelakások, a járdával egy szinten levő ablakaikkal, ahol a falak nedvesek, egész a mennyezetig. Ha tetszik, pontos címmel szolgálhatok, bár alig hiszem, hogy valaki kételkednék szavaimban. Kételkedni csak akkor lehetne, ha azt mondanám: „Nálunk már ilyen nincs.” Vagy ha azt mondanám: „Ilyen már csak Nyugat-Európa keleti csücskében van.” Van ez, kérem, Londonban is. Azért, és csak azért említem csak Londont, mert ott saját szememmel láttam. És láttam a különbségeket lakás és lakás közt, mely megvan, és még beláthatatlanul hosszú ideig meg is lesz...

Ezek után rátérek a bécsi lakásépítés dicséretére. Jól megnéztem a mostanában épült községi lakóházakat. Kívül is, sőt egy-kétszer belül is. Van lakótelep, melynek külseje szebb, mint a budapestieké, van csúnyább is. A szobák Bécsben is kicsinyek, akárcsak nálunk. Ez a világ minden lakótelepén így dívik manapság. Kár volna azonban elfelejteni, hogy a modern fűtés, a beépített szekrények, a kis konyha – ahol nincs szükség szenes- és fásládára, nagy takaréktűzhelyre – a kisebb alapterületű lakásokat is jól lakhatóvá, sőt lakájossá teszi. Megjegyzem, hogy Bécsben is egyre nagyobbítják a lakások alapterületét, amihez engedtessek megjegyznem, hogy ezt akkor tartom helyesnek, ha nagy családok kapják. De nem úgy és azon az áron, hogy a lakások száma csökkenjen, mint azt a bécsi városépítkezések statisztikája mutatja. Bizonyítotttnak látom, hogy még sok lakásra volna szükség Bécsben is. De az se kerülte el figyelmemet, hogy a bécsi házak minősége – falak, padlók, ablakok, kilincsek, mindenféle vezetékek – sokkal jobb minőségűek, mint budapesti lakásoké. És jobb, ésszerűbb a legtöbb lakás tervrajza, beosztása is.

Ha nem láttam volna pincelakásokat – statisztikákra hivatkozva –, talán azt írtam volna, hogy Bécsben már mindenki jó lakásban lakik. Még könnyebb volna azt állítanom, hogy Bécsben már mindenki jóllakott. De még ezt se merem állítani, vagy csak bizonyos megszorításokkal. Talán így: „zömében” vagy „a rendszeresen dolgozók”. Pedig a külső kép igazán azt mutatja, hogy jól táplálkoznak a bécsiek, sőt túlságosan jól. Sok a kövér ember. Mi több, gyakori az X-lábú 8-12 év közötti kisfiú, az a fajta, akiket nálunk „dagadt”-nak hívnak. Maradjunk csak annál, hogy jól tápláltak, nem úgy, mit negyven-ötven év előtt. De testmagasságba – ellentétben a budapesti fiatalokkal – nem nagyon nőttek. A srácok közt sok a gömbölyded, pufók. Barokk angyalokra és rokokó hölgyekre inkább emlékeztetnek, mint azokra az őseikre, akik a középkorban gótikus templomaik kövéből saját arcképüket is kifaragták. Egy mai tulai

szerszámkovács vagy magyar téeszparaszt arca jobban hasonlít Anton Pilgram mester 1512-ből való önarcképéhez, mint mai honfitársaié. De ne becsüljük le ezeket a bécsi arcokat, ezeket a pufók Schubert- és Schumann-arcokat. Ma is nagyszerű tudósok, művészek, kitűnő mesteremberek élnek közöttük, ebben egy pillanatig sem lehet kételkedni. Nem tudom, hogy milyen nagy festők és zenészek vannak ma – ez úgylehet, csak az én hibám. Azt azonban tudom, hogy az a sor, amely nem is Robert Musillal kezdődött, ma sem szakadt meg. Csak azért nem sorolok fel neveket, mert félek, hogy nem is tudok valamennyiről és sok olyanról se, aki egyszerű felsorolásnál úgylis többet érdemel.

Új ismerősök? Igen, ilyenek is akadtak. De ezek még annyira újak, és még oly kevéssé ismerem őket – ez nálam most már így van –, hogy még – vagy már soha – nem tudok róluk írni.

Bécsben most kezdődik a földalatti építése. Ebben mi előbbre tartunk. Nálunk már *van* új földalatti. A régi pedig nagyon-nagyon öreg. Abban az évben született, mikor e sorok írója – vagy ami sokkal jobban hangzik –, a millennium évében. Csak aztán több mint hét évtizedig egy szemernyi se nőtt – következésképp összetöpörödött... Ifjúkoromban még büszke voltam rá, mert úgy írtak és beszéltek róla, hogy ez a mi földalattink „a kontinens első földalatti villamosvasútja”. Londont így ügyesen kirekesztették az összehasonlításból, lévén London a szigetországban, tehát nem a kontinensen. De haj, azóta Berlin, Párizs, Moszkva micsoda földalattikat épített, és épít tovább. Ha nem tartjuk az iramot, a most kezdődő müncheni és bécsi földalatti-építés mögé kerülhetünk.

De még más is van, amiben lemaradhatunk! Nekünk gyönyörű szigeteink vannak. A Margitsziget és Csepel-, a hajógyári-, és a szentendrei sziget. Bécsnek nincs szigete. De már készül egy húsz kilométer hosszú sziget terve, mellyel három feladatot tűznek maguk elé. Az első a tökéletes árvízvédelem. A második, hogy ez a hosszú földszáv üdülést biztosítson a folyó közepén, különböző vízi és egyéb sporttelepekkel. A harmadik és legfontosabb feladata pedig, hogy a szennyvizek, melyek eddig egyenesen a folyó bal oldali ágába ömlöttek, e földszáv alatt megfelelő csatorna- és szivattyú-berendezésekkel – mely a város lakosainak és ipari településeinek bőséges növekedésével számol –, szűrő- és tisztítótelepre kerüljenek, az úgynevezett derítőbe, a folyó alsó folyása mentén.

Kikötőépítési terveken is dolgoznak a készülő beleurópai víziutak építésével egybehangolva. A Rajna–Duna-csatorna épül, a Duna–Adria tervei készülnek. Ma Budapest a Duna legnagyobb kikötője. De hogyan lesz tíz év múlva? Nem tudhatom, mi és mikor valósul meg a sok évtizedre előre készült tervekben. De egy már bizonyos, Bécs lakói többet tudnak városuk rendezési terveiről, melyben ők, gyermekeik és azok gyermekei élni fognak, mint mi, budapestiek – akik akkor kapunk észbe, mikor a Vérmező fáit kezdik kiirtani. És ha érdeklődünk, azt felelik: „Már határoztunk! Rólatok – nélkületek...”

Anekdóták egész szalmazslait lehetne összevilláznai, melyekkel bizonyíthatnánk, hogy Bécs azért sokban még ma is csak a régi császárváros. És arról is, hogy az édes, jó „bécsi szív” nem is olyan szaloncukor-édes, és nem is olyan önzetlenül jó. Csakhogy ez nem az én dolgom. Nem az idegené. Az ironia legjobb fajtája az önironia – és ezt nyugodtan ráhagyhatjuk a bécsiekre. Már régen jól és tehetséggel csinálják – ebben régebben se szorultak importra. Más, ami új! Az, hogy már mezőgazdasági termékekben se szorulnak feltétlenül importra. Mezőgazdasági művelésre alkalmas kevés földjükön annyi gabonát, szőlőt, cukorrépát és gyümölcsöt termelnek, mellyel ki tudják elégíteni lakosságuk szükségletét.

Ez a háború utáni évtizedek eredménye. Nem új, régtől tudott, hogy az osztrák népet az osztrák ipar tartja el. Magyarország és Ausztria helyzetében-kapcsolatában pedig az új és jó, hogy ők meg tudnak élni a mi mezőgazdasági terményeink és mi az ő iparcikkeik nélkül. Az

Osztrák-Magyar Monarchia muszáj-kapcsolata megszűnt. Egyikünk sincs élet-halálra kiszolgáltatva a másiknak, mint voltunk a monarchiában. Ez a nem-kiszolgáltatottság előfeltétele az egészségesebb gazdasági, és barátságos szomszédi kapcsolatoknak. Ausztria nem fog éhezni, ha mi nem adunk el neki lisztet, és mi nem járunk rongyos ruhában, ha történetesen Ausztria nem ad el nekünk textilt vagy gépet. A *muszáj* megszűnt – a *lehet* ettől erősödik.

Ausztria, melyről az első világháború után megjósolták, hogy nem lesz életképes – törpe, mondták, melynek nyakán Bécs óriási vízfej –, helyzete most, a második világháború után – szerencsés békeszerződése jóvoltából –, Svájchoz hasonlatos. Viszonylag keveset költ fegyverkezésre. Szerencsés? A szerencse csak akkor és annak szerencse, aki értelmesen tud élni szerencséjével.

Az idegennek persze a legszembeűnőbb a nagy idegenforgalom. Ausztriában évente mintegy ezer kongresszust és konferenciát tartanak, a legtöbbet Bécsben. Minden héten van egy-egy nagyobb jelentőségű vagy legalábbis – ez a pontosabb – népesebb tanácskozás, fesztivál, látványosság, melynek résztvevői, nézői és újságtudósítói felpumpálják az idegenforgalmat Bécsben és az osztrák Alpok szállodáiban és luxusüzleteiben.

Amikor 1969 áprilisában Bécsben jártam, száz ország zászlaja lengett a Hofburg egyik épületszárnya felett. Az atomerő békés felhasználásáról tanácskoztak a világ minden részéből érkezett kiküldöttek. Május elején az angol királynő látogatása biztosította az idegenforgalmat. A királynő-fogadás jelentős kiadásait ellensúlyozták a világ képes hetilapjait elárasztó fotók, melyek ez alkalomból a szokásos hirdetési díj nélkül reklámozták Ausztria természeti, építészeti és egyéb szépségeit. A királynő-cécót nyomon követte a tavaszi nemzetközi zenei fesztivál. Ezt követi salzburgi nyári szabadtéri színházi játékok hete, mely a leghíresebb az egész világon. Közben, júniusban 1500 polgármestert csődítettek Bécsbe kongresszuszozni. Már 1969-ben biztosította Bécs magának 1970 áprilisára – a világsajtót leginkább érdeklő – konferenciát, a Helsinkiben kezdődött USA–Szovjetunió tanácskozást, a stratégiai fegyverkezés korlátozásáról. Ezen a tanácskozáson a tanácskozók száma nem lesz nagy, a tanácskozók tanácsadója már jóval több. Még több lesz a titkos tanácskozások iránt érdeklődő újságírók és más firtatók száma és számlája.

És meg kell hagyni, hogy Bécsben értenek kongresszusok és fesztiválok rendezéséhez. Vannak termeik, palotáik és szállodáik. A „nyugodt légkör” biztosításáról is kitűnően tudnak gondoskodni. Értenek hozzá, hogy a pénzes idegen jól érezze magát, és ahhoz is, hogy a kispénzü el se jöjjön. Ez utóbbit a szállodaszobák horribilis ára szabályozza a legfinomabb gépezetnél is biztosabban.

Bécsnek kongresszus-ügyben igen nagy és régi tradíciói vannak. Minden idők leghosszabb és legfényesebb kongresszusát, melyet „Bécsi kongresszus” néven tart számon a történetírás, 1814 szeptemberétől, 1815 júniusáig tartották. A Napóleon után maradt csődtömegben marakodtak és a Szentszövetség módozatairól tanakodtak a győzők. Ott volt az oroszok cárhoja, a poroszok királya, egy csomó kisebb uralkodó, diplomata és velük óriási férfi- és hölgykíséretük, az osztrák császár pedig a házigazda dicső és az após kényes szerepében.

S természetesen főúri kalandornők, főúri kalandorok, kémek és prostituáltak (mind férfiak, mind nők) az egész mulatni vágyó nagyvilág és félvilág, bordélyosok és uzsorások tömege. A fogadások, bálok és estélyek több mint egy éven át egymást érték. Sándor cár, aki feleségén és nővérein kívül kilenc hercegnőt hozott magával, akik politikai ügynökei is voltak, híres nőbarát volt. Metternich is felvonultatta az udvar szépasszonyait, akiknek nagy sikerük volt a cárnál. Széchenyi, a fiatal lovastiszt, ezek között a szépasszonyok között aratta szerelmi babérjait.

A „Táncoló kongresszus”-ból élt közvetlenül az ékszerész, a lókupec, az asztalos, a hintógyártó, a rőfös, a kocsmáros, az arisztokrata és az utcalány; és közvetve a többi, egy kis túlzással azt mondhatnánk, Bécs egész népessége.

A kongresszusra akkor került sor, amikor a házasságok már nem hoztak sikert Ausztriának. Vége volt a kornak, mikor azt mondhatták: „Bella gerant alii, tu, felix Austria, nube.” A Habsburgok házassággal kombinált politikáját egymás után érték a kudarccok. A „Bella gerant alii” – szállóige feltehetően a spanyol örökösödési háborúk idején indult útjára, de már Mária Terézia lányával, Mária Antoinette-tel kezdődtek a nagy bajok. Mária Antoinette Párizsban a guillotine alatt vesztette el csinos, koronás kis fejét. Nem ilyen véres, de baklövésnek nem kevésbé súlyos volt, hogy Ferenc császár a lányát, Mária Lujzát – Metternichnek már akkor, a XIX. század elején is elavult diplomáciai ügyködése segítségével – Napóleonhoz adta feleségül. Amikor Metternich a Bécsi kongresszuson olyan buzgón tevékenykedett a Szent Szövetség létrehozásán és Napóleon nyomainak eltüntetésén, ezt a baklövését is igyekezett – mert meg nem történtté nem tehetette – feledtetni. A Habsburgok házasságai a későbbiekben sem voltak szerencsések, bár nem a házasságok okozták a Habsburg-ház végleges bukását.

Ellenben a kongresszusok biztos üzletnek bizonyultak mindmáig, és feltehető, hogy a jövőben is szaporítani fogják Bécs bevételeit, és növelni idegenforgalma oly fontos jó hírét. És milyen jól csinálják az idegenforgalmat! A régi közmondást korszerűsíteni lehetne: „Mások hadat viselnek, te, boldog Ausztria, kongresszusokat látsz vendégül.” És fesztiválokat rendezel és kiállításokat, szakadatlan sorban. És úgy, hogy például az 1974. évi virág-világkiállítás helyén később park, fürdőhely, gyógyfürdő és jó szállodák maradnak majd...

Aluljárók, aluljárók, aluljárók... Nem tudom, hány van, én legalább négyet láttam és élveztem.

Egyformák. Mindegyikben mozgólépcsőn jut fel és le az ember, s a mozgólépcsők zajtalanul működnek. Azaz: 1.) működnek, 2.) zajtalanul. A padlóburkolat hangfogó, rugalmas, fényes és tiszta. Természetesen sokféle üzlethelyiség, automata, kirakat és „last but not least” WC-jeik is vannak.

Különbözők. Különbözően ésszerű és szép a térképezésük. A Schottentornál a Währinger Strasséból jövő villamos már a Votivparknál lemegy az utca szintje alá, és így a Ring nagy forgalmát nem akadályozza sínkereszteződés. A Ring szintje alatt a villamos megfordul. De nem valami katakombában történik ez; a félkör az utcaszint alatt nyitott, a kört nappali világosság teszi frissé, levegőssé. Zöld pázsitnak örül a szem és a tüdő, s egy gyönyörű kis nyírfácskának. A Kärntner Strassénál más, megint csak célszerű megoldást találtak. A kitűnően szellőztetett aluljáró középpontját nagy, kör alakú kávéház foglalja el, száznál több asztallal.

Dicsérem a bécsi aluljárókat. Szépek, változatosak s demokratikusabbak is, mint a pesti aluljárók. Az építők nemcsak gyorsítják a közlekedést, tehát nemcsak a közlekedési eszközök használoinak nyújtanak előnyt, hanem a gyalogjárók kényelmére is gondoltak. Nem kényserítik őket lépcsómászásra. Az építetők és építők nem voltak autógőgtől elvakultak, pedig hát Bécsben mennyivel több autó járt, mint Budapesten... Vagy éppen ezért?

„Stadt Wien”, így hívják Bécs városának hivatalos lapját, mely feladatához híven közli a városi tanács üléseinek jegyzőkönyvét, a közmunkák versenypályázatait és azok eredményét, az italmérési, vendéglői és iparendelékek, építési és bontási engedélyek minden fajtáját és a házasulandók kihirdetését, melyet az anyakönyvi hivatalok tesznek közzé.

Mennyi „közhírré tétel”! Mennyi titok. Ki miért kezd iparba, miért nyit kocsmát? Ne is próbáljuk kitalálni. – Keresgéljünk a házasságkötések okai között? Feltűnően sok a házasulandó, akik egyazon házban laknak. Mi ez? – „Törvényesítik” a közös háztartásban élést? – Egy

házban, de különböző lakásokban laktak, és talán a lépcsőházban ismerkedtek meg? Lusták sokat keresgélni? Kevés az idő keresgélni? Vannak özvegyek, akiket az ugyanabban a lakásban lakó, a volt férj nevét viselő férfi (feltehetően sógor) veszi el. A legrégebbi ókorban a sógorházasságot törvény parancsolta. De most mi ez?

Egy bizonyos, hogy az okok száma több mint egy... A számítógép percek alatt feleletet tudna adni, és megmondhatná, hogy az összes bécsi házasságok közül hány lakik egyazon házban, és ez az összes házasságoknak hány százaléka. Azt is megmondhatná, hogy az egy házban lakó házasságok közül hány lakik közös lakásban, és hányan csak egy házban. Érdekes volna? Persze... De a sokkal-sokkal érdekesebb még mindig homályban maradna...

Egyébként a kihirdetéseknél a „Stadt Wien” csak a férfi foglalkozását nevezi meg. A nők foglalkozásáról hallgat. Nem így az iparengedélyeknél, új üzletek nyitásánál, ahol a nők száma igen nagy. Százalékot nem számoltam.

Tucatnyi folyó van a világon, mely nagyobb, mint a Duna, mely még Európának sem legnagyobb folyója. De négy főváros áll a partján. Fejlődik is erőteljesen. Fontos folyó évezredek óta. A római időkben a Duna volt a római birodalom természetes határa, a limes. Bécs–Vindobona csakúgy hídfőállás volt, mint Aquincum. És hídfőállás maradt az idők folyamán, különösen, mikor 1786-ban Budát a töröktől kellett visszavenni, és 1945-ben is, mikor a hitleri Németország itt védte a Balkánról és Olaszországból kivert hadainak visszavonulási útját.

Bécs több mint fél évszázada ugyanakkor szabadult meg a Habsburgoktól – akikkel, mint már elmondottam, több szerencséje volt, mint Magyarországnak –, mikor a mi hazánk és 1945-ben Magyarország felszabadulása után Bécset is csakhamar el kellett hagynia Hitler tönkrevert seregének.

Bécset és Budapestet földrajza, történelme és lakosságának száma is sok összehasonlításra teszi alkalmassá. Az összehasonlítások, a hasonlóságok felismerése teszi igazán láthatóvá a különbségeket is. A földrajzi és nagyságrendi közelség teszi érthetővé – különösen, mikor nincs alárendeltségi viszony és kényszerű egymásrautaltság –, hogy a Bécsben látottak számunkra sokszor tanulságosabbak, mint amit más városokban tapasztalhatunk. Tanulhatunk ugyan Londontól, Moszkvától, Párizstól, de ezek a városok sokkal nagyobb országok sokkal nagyobb városai. Mi azoknak egy-egy aluljáró vagy a Metró pár kilométere! – vagyis a Budapestet és Bécset foglalkoztató nehéz feladatok... Persze elsőkézből az óriás városokból is tanulhatunk. Ahogy jó volna tanulni Helsinki építészeitől is, akik ebben a sokkal kisebb városban pompásan és a mi számunkra is példamutatóan építenek.

Utazások célja: valamit hazahozni. Ez a célja a háborús portyáknak. De a békés portyák, úgy hiszem, még eredményesebbek lehetnek. Persze nem mindég! Mert hazahozni lehet hasznos tapasztalatokat, de műszálharisnyát is, „élményt” vagy – egyeseknek még ez is sikerül – vámmentes autót. Hozhatjuk tájak és művek képeit emlékezetünk műhelyében, rosszabbik esetben ugyanerről csak fényképeket, melyeket néha jól, néha sehogy se értékesítünk. Van, aki mindig más és más országokban vagy égtájakon keresi, ami számára hazahozható – néha elég sivár és silány „élménybeszámoló” és „cuccok”, amit így hazahoznak.

Én csak a szomszédba látogattam. Utazásom nem szenzáció. Abból kívántam valamit kicsiholni, hogy ugyanazt néztem meg többször. Azt kerestem: mi miért változik, mi hogyan marad meg. Talán érthetőbbé vált egy és más. Megpróbáltam azt a keveset hasznossá tenni – közölni –, ami egy hosszú élet túl nagy áron szerzett kevés tanulsága.